

DIŞA AÇIK BÜYÜME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

M.TUBA TÜRKER

(Doktora Tezi)

Eskişehir-2006

DIŞA AÇIK BÜYÜME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

M. Tuba TÜRKER

DOKTORA TEZİ

İktisat Politikası Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mart 2006

DOKTORA TEZ ÖZÜ

M. Tuba TÜRKER

İktisat Politikası Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2006

Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Ekonominin çıktı düzeyinin ya da üretim kapasitesinin dört temel belirleyicisi olan fiziksel sermaye, beşeri kaynaklar, teknoloji ve doğal kaynaklar yanında büyüme sürecini etkileyen faktörlerden bir diğeri dışa açıklıktır. Bu nedenle ekonomik büyümenin temel dinamiklerinin anlaşılabilmesi için, dışa açıklık ile milli gelir arasındaki ilişkinin ortaya konulması önemlidir. Dışa açıklığın uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde önemli rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Dışa açıklık yoluyla ekonomilerin uluslararası ticaretten, uluslararası sermaye işlemlerinden ve bilginin uluslararası değişiminden yarar sağladığı bilinmektedir.

Uluslararası ticaretin yararlarını dikkate alarak, dışa açıklık tezini savunanlar genel olarak klasik ve içsel büyüme teorilerini temel almaktadır. Klasik büyüme teorisinde dışa açıklık etkin kaynak dağılımı yoluyla önemli yararlar sağlamaktadır. Uluslararası ticaretin statik kazanımları, ülkelerin farklı faktör donanımlarına sahip olması temel gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle her ülkede üretimin fırsat maliyeti değişiktir. Ancak içsel büyüme teorileri, dışa açıklıktaki artışın sadece gelir düzeyinde bir defalık artış yaratmadığını; teknoloji transferi, bilgi taşınmaları ve beşeri sermaye birikiminden kaynaklanan dinamik kazanımlar yoluyla ekonomilerin uzun dönem büyümelerini arttırdığını ileri sürmektedir. Ayrıca ampirik çalışmalar, ticaretin statik kazanımlarının dinamik kazanımlarla karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeyde olduğunu göstermiştir.

Çalışmamızda Türkiye, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin kalkınma stratejileri dışa açıklık bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve söz konusu ülkelerin dışa açıklığın tamamlayıcı kurum ve politikalarını oluşturmadaki başarıları değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin milli gelir düzeyi ile dışa açıklıklığı arasındaki ilişkiyi 1988:1- 2005:2 dönemi için üç aylık verilerle ampirik olarak incelemektir.

ABSTRACT

Besides the main four determinants of output level or production capacity (physical capital, human resources, technology and natural resources), openness is another factor that has impact on economic growth process. For this reason, in order to understand the main dynamics of the economic growth, it is important to reveal the relationship between openness and national income. It is widely accepted that openness has a significant role on the long run economic growth. The concept of openness suggests that economies benefit from international trade, international capital transactions and international exchange of knowledge.

When international trade's benefits are taken into consideration, the defenders of the openness argument based their ideas on classical and endogenous growth theories. In classical growth theory, openness produces substantial benefits in terms of a more efficient resource allocation. Static gains from the international trade stem from the fundamental fact that countries have different factor endowments. Because of this, the opportunity cost of producing goods varies in every country. However, new growth theory suggests that more openness leads not only to a one-time increase in the level of income, but also accelerates economy's long run growth level through the dynamic gains that come from technology transfer, knowledge spillovers and human capital accumulation. Furthermore, empirical studies show that the predicted size of static gains from trade is generally quite small compared to dynamic gains.

In this context, the role of trade in contributing to economic growth is widely discussed both theoretically and empirically. From the openness view, development strategies of Turkey, East and Southeast Asian countries were studied in a comparative way. Moreover the countries' success of generating complementary institutions and policies of openness were examined.

The main objective of this study is to empirically explore the link between the trade openness and the national income of Turkey by using quarterly data over the period 1988:1-2005:2. We concluded that there is a positive relation between openness and growth. Moreover, it was found that this link is fading in time.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

M. Tuba TÜRKER'İN Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği başlıklı tezi tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca İktisat Politikası Anabilim dalında Doktora tezi olarak değerlendirilmesi kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ergül HAN
Üye : Doç. Dr. Erol KUTLU
Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Kemal BİÇERLİ
Üye :
Üye :

Prof. Dr. Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesi, bölümlerinin oluşturulması ve içeriğinin şekillendirilmesi ile yazım aşamasında eleştiri ve teşvikleriyle katkıda bulunan başta danışmanım Prof. Dr. Ergül HAN olmak üzere tez izleme komitesinde yer alan Doç. Dr. Erol KUTLU ve Doç.Dr. Kemal Biçerli'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca tez jürisinde yer alan Prof.Dr. Kemal Yıldırım ve Doç. Dr. İsmail Aydoğuş'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ

1. EKONOMİK BÜYÜME VE BÜYÜMENİN KAYNAKLARI.....	3
1.1. Arz Kaynaklı Büyüme.....	3
1.1.1. Beşeri Kaynaklar.....	3
1.1.2. Doğal Kaynaklar.....	7
1.1.3. Fiziksel Sermaye Birikimi.....	8
1.1.4. Teknolojik Gelişme.....	9
1.2. Talep Kaynaklı Büyüme.....	10
1.3. Ekonomik Büyüme Sürecinde Dışa Açıklık ve Büyüme Etkileyen Diğer Faktörler.....	10

2. DIŞA AÇIKLIK KAVRAMI, GÖSTERGELERİ VE BÜYÜME TEORİLERİNDEKİ YERİ.....	11
2.1. Dışa Açıklık Kavramının Tanımı ve Kapsamı.....	12
2.2. Dışa Açıklığın Ekonomik Göstergeleri.....	12
2.2.1. Ticari Açıklık.....	16
2.2.2. Finansal Açıklık.....	18
2.2.3. Uluslararası İşgücü Hareketleri.....	23
2.3. Dışa Açıklığın Büyüme Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi.....	25
2.3.1. Klasik Büyüme Teorilerinde Dışa Açıklık.....	25
2.3.2. Post Keynesyen Modellerinde Dışa Açıklık.....	28
2.3.3. Neoklasik Büyüme Teorisinde Dışa Açıklık.....	30
2.3.4. İçsel Büyüme Modellerinde Dışa Açıklık.....	33
2.3.4.1. Romer'in İçsel Teknolojik Değişme Modeli.....	36
2.3.4.2. Grossman Helpman'ın Modelleri.....	41
2.3.4.2.1. Dışa Açık Küçük Ekonomi Modeli	41
2.3.4.2.2. Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlük Modeli	46
2.3.4.3. Young'ın Yapararak Öğrenme ve Uluslararası Ticaretin Dinamik Etkileri Modeli	49
2.3.4.4. Diğer Bazı Model ve Çalışmalar	51
3. DIŞA AÇIK BÜYÜMENİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR	55
3.1. Ölçek Ekonomilerinden Yararlanma	56
3.2. Ekonomik Dinamizmin Artması	57
3.3. Rekabet Yapısının İyileşmesi	58
3.4. Teknoloji ve Bilgi Transferinin Kolaylaşması	58
3.5. Kaynak Dağılımının Küresel Boyutta Optimizasyonun Gerçekleşmesi	60
4. DIŞA AÇIKLIĞIN OLUMSUZ ETKİLERİ	63

4.1. Ulusal Ekonomi Politikalarının Sınırlanması	64
4.2. Yavru Sanayilerin Korunamaması ve Tekelleşme Tehlikesi	65
4.3. Ekonomik Kırılganlığın Artması	66
5. DIŞA AÇILMA SÜRECİNİ TAMAMLAYAN POLİTİKA VE KURUMLAR	69
5.1. Ulusal Yatırım Stratejilerinin Önemi	69
5.2. Rekabetçi Piyasa Ortamının Sağlanması.....	70
5.2.1. Hukuksal Düzen Çerçevesi ve Etkin Kamu Yönetimi.....	71
5.2.2. İşlevsel Piyasalar.....	73
5.2.3. Rekabet Politikası.....	75
5.3. Makro Ekonomik İstikrarın Sağlanması.....	75
5.4. Ulusal Uzlaşma Kurumlarının Oluşturulması.....	77
5.4.1. Ulusal Uzlaşma Kurumlarının Önemi.....	78
5.4.2. Ulusal Uzlaşma Kurumlarını Destekleyici Unsurlar.....	80
5.4.2.1. Sosyal Güvenlik Kurumlarının İyileştirilmesi.....	80
5.4.2.2. Demokratik Hak ve Özgürlüklerin Arttırılması.....	82
5.4.2.3. Devletin Güvenirliğinin Arttırılması.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA STRATEJİLERİ ÇERÇEVESİNDE DIŞA AÇIKLIĞIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÜLKE DENEYİMLERİ

1. İHRACATA DAYALI KALKINMA STRATEJİSİ	86
1.1. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Tanımı ve Kapsamı....	86
1.2. Dışa Açık Kalkınma Stratejisi ve İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisi Ayrımı	88

1.3. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin	
Güçlü ve Zayıf Yönleri	89
1.3.1. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Güçlü Yönleri	89
1.3.2. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Zayıf Yönleri	90
2. DIŞA AÇIK KALKINMA STRATEJİSİNE	
YÖNELME NEDENLERİ	92
2.1. İthal İkamesinde Ortaya Çıkan Sorunlar.....	92
2.2. Entelektüel Etkiler.....	94
2.3. Doğu Asya Ülkelerinin Başarıları.....	96
2.4. Dış Borç Krizi.....	98
2.5. Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Rolü ve	
Washington Uzlaşması.....	99
2.6. İdeolojik Değişim: Keynesyen Öğretiden	
Neoliberal Öğretiye Geçiş.....	100
2.7. Küreselleşme Sürecinin Hız Kazanması.....	101
3. BÜTÜNLEŞİK KALKINMA STRATEJİSİ	102
4. TÜRKİYE’NİN KALKINMA AŞAMALARI.....	104
4.1. İthal İkamesine Dayalı Kalkınma Aşaması.....	105
4.1.1. Dış Ticaret Büyüklüklerindeki Değişmeler.....	107
4.1.2. Dış Ticaretin Yapısında Meydana Gelen Gelişmeler.....	109
4.1.3. İthal İkameci Kalkınma Aşamasının Değerlendirilmesi.....	111
4.2. Dışa Açık Kalkınma Aşaması.....	112
4.2.1. Ticari Açıklık Dönemi.....	113
4.2.1.1. Dış Ticaret Büyüklüklerinde ve Yapısında	
Meydana Gelen Değişmeler.....	115
4.2.1.2. Sabit Sermaye ve İmalat Sanayi Sabit Sermaye	
Yatırımlarında Meydana Gelen Değişmeler.....	127

4.2.1.3. İmalat Sanayi Kapasite	
Kullanım Oranlarındaki Değişmeler.....	128
4.2.1.4. Dışa Açıklık Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	129
4.2.2. Finansal Açıklık Aşaması.....	130
5. TEMEL KALKINMA STRATEJİLERİNE İLİŞKİN	
ÜLKE DENEYİMLERİ	133
5.1. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin	
Temel Makro Ekonomik Göstergelerindeki Değişimler.....	135
5.2. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin	
Kalkınma Aşamalarının Karşılaştırılması.....	140
5.3. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin	
Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	142
5.4. Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin İhracat	
Yapısında Meydana Gelen Değişmeler.....	144
5.5. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya	
Ülkelerinin Teknolojik Gelişme Göstergelerindeki Değişmeler.....	146
5.6. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde	
Tasarruf, Yatırım ve İhracat İlişkisi.....	148
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AMPİRİK AÇIDAN DIŞA AÇIKLIK VE	
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	
1. DIŞA AÇIKLIK İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ	
İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR	156
1.1. David Dollar'ın Çalışması (1992).....	157
1.2. Jeffrey Sachs ve Andrew Warner'ın Çalışması (1995).....	161
1.3. Sebastian Edwards'ın Çalışması (1997).....	164

1.4. Bahmani-Oskooee ve Niroomand'ın Çalışması (1999).....	166
1.5. Jeffrey A. Frankel ve David Romer'in Çalışması (1999).....	166
2. TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇIKLIK VE EKONOMİK BÜYÜME	
İLİŞKİSİNİN VAR MODELİ ÇERÇEVESİNDE TEST EDİLMESİ....	171
2.1. Ekonometrik Yöntem	171
2.1.1. Birim Kök (Unit Root) Testi.....	171
2.1.2. VAR (Vector Auto Regression) Modeli.....	174
2.1.3. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları.....	175
2.2. Tahmin Sonuçları ve Değerlendirmesi.....	177
2.2.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	177
2.2.2. VAR Analizi Test Sonuçları.....	178
2.2.2.1. Etki-Tepki Fonksiyonları.....	180
2.2.2.2. Varyans Ayrıştırması.....	182
SONUÇ	185
KAYNAKÇA	189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Neoklasik Büyüme Teorisinde Ticaret Liberalizasyonunun Etkisi.....	31
Şekil 2:	İçsel Büyüme Modellerinde Ticaret Liberalizasyonunun Etkileri.....	33
Şekil 3:	Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Durumunda Ticaret Dengesi.....	47
Şekil 4:	Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değerleri (1960-1979).....	107
Şekil 5:	Türkiye'de Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranları (1950-1979)....	109
Şekil 6:	Türkiye'nin ihracat Değerleri(1980-2004).....	116
Şekil 7:	Türkiye'nin İthalat Değerleri (1980-2004).....	118
Şekil 8:	Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değerleri (1980-2004).....	121
Şekil 9:	Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1980-2004).....	122
Şekil 10:	Türkiye'de Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranları(1980-2004).....	123
Şekil 11:	Türkiye'nin Sabit Sermaye Yatırımları ile İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları ve İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payları	127
Şekil 12:	Türkiye'de İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (1980-2004)	129
Şekil 13:	Türkiye'nin Reel GSYİH ve Dışa Açıklık Büyüme Oranları	130
Şekil 14:	Türkiye'ye Fiilen Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (1980-2004)	132
Şekil 15:	Türkiye'nin Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1968-2004) ...	149

Şekil 16: G.Kore'nin Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH (1960-2002)	150
Şekil 17: Malezya'nın Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1960-2004)	151
Şekil 18: Çin'in Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1970-2003).....	151
Şekil 19: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri.....	180
Şekil 20: Bir Standartlık Şoka Etki ve Tepkiler.....	181
Şekil 21: Varyans Ayırıştırması.....	184

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dış Ticaret Hacmi/GSMH Oranları.....	18
Tablo 2: Ülkelerin Doğrudan Yabancı Sermaye Rejimlerini Serbestleştirmeye Yönelik Ulusal Düzenlemeleri (1991-2000).....	20
Tablo 3: Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Net Sermaye Akımları (1980-2004).....	21
Tablo 4: Türkiye'nin İthal İkameci Sanayileşmesinin Aşamaları (1963-1980).....	107
Tablo 5: Türkiye'nin Sanayi Ürün İhracatının Sınıflandırılması (1970-1979).....	110
Tablo 6: Türkiye'de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	120
Tablo 7: Türkiye'de Ana Sektörlere Göre İhracat.....	124
Tablo 8: Türkiye'de Sanayi Ticaretinin Kompozisyonu (1980-2001).....	125
Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1982-2003).....	126
Tablo 10: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Kişi başına Düşen Gelir Düzeyleri ve Gini Katsayıları	137
Tablo 11: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerine Yönelik Temel Makro Ekonomik Göstergeler	139
Tablo 12: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Kalkınma Aşamaları	141
Tablo 13: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi/GSYİH ve Ekonomik Büyüme Oranları.....	143
Tablo 14: Teknolojik Sınıflandırmaya Dayalı Olarak Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin İmalat Sanayi İhracatları:1985-1998	145

Tablo 15: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Teknolojik Gelişme Göstergeleri (2002)	147
Tablo 16: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Toplam Yurtiçi Tasarrufların GSYİH'dan Aldıkları Paylar	148
Tablo 17: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH'dan Aldığı Paylar	152
Tablo 18: Birim Kök (ADF) Test Sonuçları.....	178
Tablo 19: Gecikme Uzunluğunun Test Sonuçları.....	179
Tablo 20: GSYİH Değişkeninin Varyans Ayrıştırması.....	183

GİRİŞ

Küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasal ve teknolojik faktörlerin etkisiyle hız kazandığı 1980'li yıllarda, dışa açıklık kavramı ekonomi yazınında ön plana çıkan tartışma konulardan biri haline gelmiştir. 1980 öncesi dönemde dünya genelinde kabul gören korumacı ve ithal ikameci politikalar, 1980'li yıllarda yerini dışa açık kalkınma stratejilerine bırakmıştır.

Bu bağlamda son yirmibeş yıldır küresel ekonomiyle hızlı ve büyük ölçüde bütünleşmenin gelişmekte olan ülkelerin büyüüp gelişebilmeleri için uygun ortamı yaratacağı inancının kalkınma politikalarına yansımaları görülmektedir. Bu çerçevede ticaret liberalizasyonu, gelişmekte olan ülkelere önerilen politikaların ana bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak, özellikle 1990'lı yıllarda dünya ticaretinin artış oranı dünya üretim artış oranının çok daha üstünde bir gelişme göstermiştir. 1993-2000 arası dönemde dünya üretimi yüzde 21 oranında artarken dünya ticareti yüzde 73 oranında artmıştır.

Dışa açıklık kavramı genel olarak, bir ekonominin küresel ekonomik güçlerle bütünleşme derecesini belirtmektedir. Ticari açıklık, finansal açıklık ve uluslararası işgücü göçleri dışa açıklığın ekonomik göstergeleri arasında sayılabilir. 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başından itibaren yapılan çalışmalarda, ülkelerin ticaret stratejileri ve yönelimleri dikkate alınarak, dışa açıklık dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmında ülkelerin ticaret yönelimleri ile ekonomik büyümeleri arasında ilişki araştırılmıştır.

Dışa açıklıklığın ülkelerin uluslararası işbölümüne katılım hızını ve biçimini değiştirmesi beklenmekte, böylece ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının üstesinden gelerek, teknolojik gelişmelerini, ekonomik büyümelerini arttıracakları ve gelişmiş ülkeleri yakalayacakları belirtilmektedir. Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi uluslar üstü kuruluşlar tarafından dışa açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği öne sürülmektedir. OECD'nin 1998 Raporunda dışa açık ekonomilerin kısıtlayıcı ticaret ve yatırım rejimine sahip ekonomilerden daha iyi performans gösterdikleri belirtilmektedir. IMF(1997), dış ticaret politikalarının, gelişmekte olan ülkelerdeki yakınsamayı ve ekonomik büyümeyi arttıran önemli faktörler arasında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmeye

yönelik olarak yapılan çalışmaların büyük bir kısmında dışa açıklığın büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

1980 sonrası dışa açıklığı önemli ölçüde artan Türkiye'nin bu süreçten nasıl etkilendiğinin belirlenmesi kanımızca önemli bir araştırma konusudur. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin dışa açıklığı ile milli geliri arasında pozitif bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir.

Bu amaçla çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Bu çerçevede, ekonomik büyüme ve dışa açıklık ilişkisi başlığı altında incelenen birinci bölümde büyük ölçüde tezin kavramsal ve teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Bu bölümde ele alınan konu başlıkları şöyledir: Ekonomik büyümenin kaynakları; dışa açıklık kavramı, göstergeleri ve büyüme teorilerindeki yeri, dışa açıklığın sağlayacağı yararlar; dışa açıklığın olumsuz etkileri ve dışa açılma sürecini tamamlayan politika ve kurumlar. İkinci bölümde ise kalkınma stratejileri çerçevesinde dışa açıklık değerlendirilerek, Türkiye ve Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin dışa açılma deneyimleri karşılaştırmalı bir biçimde incelenmektedir. Çalışmamızın son bölümünde öncelikle dışa açıklık ile ekonomik büyüme ilişkisini test eden çalışmaların ayrıntılı bir özeti verilmiştir. Daha sonra Türkiye Ekonomisinin dışa açıklığı ile reel milli gelir düzeyi arasındaki ilişki VAR modeli aracılığıyla 1988:1- 2005:2 dönemi için üç aylık bazdaki veriler kullanılarak test edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ

1. EKONOMİK BÜYÜME VE BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Ekonomik büyüme, genel olarak yıldan yıla kişi başına reel gelir artışı sağlayacak biçimde insan gücü, sermaye donanımı, doğal kaynaklar ve teknoloji ile bilgi gibi kıt kaynakların sürekli artışı olarak tanımlanır¹. Büyüme olgusu arz ve talep kaynaklı incelenebilir.

1.1. Arz Kaynaklı Büyüme

Ekonomik büyüme süreci, bir ülkenin üretim kapasitesini arttırmakta kullandığı kaynaklarla ilişkilidir. Bu bağlamda; beşeri kaynaklar, toprak, doğal kaynaklar, sermaye birikimi ve teknoloji düzeyi büyüme sürecinde temel önemi olan faktörlerdir. Üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğindeki artışlar ile teknolojik ilerlemeler ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Ülkenin üretim potansiyelini yansıtan bu artışlar uzun dönemde sağlanabileceğinden, ekonomik büyüme uzun dönem sorunu olarak kabul edilmekte ve bu nedenle daha çok arz yönlü bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

1.1.1. Beşeri Kaynaklar

Büyümenin temel faktörlerinden biri olan **beşeri kaynaklar** geniş anlamda gelişmeyi destekleyen, koruyan kişi ve toplumun üretkenliğini arttıran bütün kaynakları kapsamaktadır. Bu kaynakların içinde; bireysel ve kamusal eğitim harcamaları, işgücü eğitimi, sosyal güvenlik harcamaları, sağlık harcamaları, yeterli ve dengeli beslenmeye

¹Sabri ÜLGENER, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, (Altıncı Baskı. İstanbul: Der Yayınevi, (1980), s.409.

yönelik harcamalar, yaşlıların rehabilitasyonu, çocuk ve gençler ile ilgili eğitim dışı harcamalar yer alır. Burada sayılan beşeri kaynakların her biri ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı hızlandırıcı bir role sahiptir². Yukarıda sözü edilen kaynaklardan beşeri sermaye; bireysel, sosyal ve ekonomik refahın sağlanmasını kolaylaştırıcı bireyde içerilmiş bilgi, yetenek ve nitelikler olarak tanımlanabilir³. Genel olarak beşeri sermaye, şimdiki ve gelecekteki gereklere uygun olarak daha iyi eğitilmiş, beceri kazandırılmış insan kaynağıdır.

İktisadi düşünce tarihinde, bireyi ya da onun becerilerini sermayenin bir unsuru olarak göz önüne alan iktisatçılar arasında Petty, A.Smith, Say, Senior, List, Von Thünen, Roscher, Bagehot, Ernst Engel, Sidgwick, Walras ve Fischer sayılabilir. Bu iktisatçıların bir kısmı belirli amaçlar için (örneğin savaş sonrasında toplam ekonomik kayıpların bulunması) beşeri sermayenin değerini mikro ve makro düzeyde hesaplamaya çalışmıştır. Diğerleri ise, bireyi ve bireye özgü becerileri sermaye kapsamına alarak, beşeri sermaye yatırımlarının verimliliği artırıcı etkisine dikkat çekmiştir⁴. A.Smith, bireyin becerisinin kârın gerçek hasılat ve maliyetini oluşturan bir makine gibi düşünülebileceğini belirtmiştir⁵. A.Smith kişilerin eğitim yaparken çalışmamaktan dolayı bir gelir kaybına uğradığını, normal işçiden daha nitelikli ve verimli olan bu işçinin normal işçi ücretinin üzerinde ücret alması durumunda yaptığı eğitim masrafını karşılayıp kazanç elde edeceğini ileri sürmüştür⁶. Jean Bapstise Say beceri ve kabiliyetlerin belli bir maliyet sonucu kazanıldığını ve bunların işçi verimliliğini artırma eğiliminde olması nedeniyle sermaye olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁷. Ancak beşeri sermayenin önemine dikkat çeken iktisatçıların görüşleri daha sonraları fiziksel sermaye üzerine yoğunlaşan ekonomistler tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İnsanın da klasik anlamda kullanılan fiziksel sermaye gibi bir beşeri sermaye unsuru olduğu görüşü daha çok teknolojik

²Masudul Alam CHOONDHURY, "How Effective is Human Resource Planning in Developing The Third World", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt No. 10, Sayı 3, (1983), s. 249-250.

³OECD. **The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Development**, (February 2001), s. 1.

⁴B.F.KIKER, "The Historical Roots of The Concept of Human Capital", **The Journal of Political Economy**, Vo. 74, No. 5, (October 1966), s.481.

⁵Adam SMITH, **The Wealth of Nations**, (New York: Modern Library, 1937), s.101.

⁶Kemal BİÇERLİ, **Çalışma Ekonomisi**, (İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2000), s.231.

⁷Jean Baptiste SAY, **A Treatise on Political Economy**, Vol. 1, Translated by C.R. Prinsep Boston: Well and Lily, 1821, s. 92-94.

gelişmelerin etkisiyle II. Dünya Savaşı sonrası kuramsal bir bütünlük kazanmıştır⁸. Bu dönemde beşeri sermaye kuramının gelişmesinde önemli rol oynayan iktisatçılar arasında T.W.Schultz, G.Becker, E.Denison, F.W.Harbrison ve C.A.Myers, J.Mincer ve diğerleri sayılabilir.

T.W.Schultz bireyin becerilerini geliştiren faaliyet alanlarını beş temel kategoriye ayırarak incelemiştir. Bunlar kısaca; sağlık hizmetleri, iş başında yetiştirme, ilk orta ve yüksek öğretim, yetişkinler için çalışma programları ve göçlerdir. T.W.Schultz beşeri sermayeye yapılan bu tür yatırımların bireyin verimliliğini arttırarak, işçi başına düşen gerçek gelirin artmasında en önemli neden olduğunu belirtmiştir⁹. G.Becker çalışmasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kolej ve lise eğitiminin parasal getiri oranını hesaplayabilmek amacıyla beşeri sermaye yatırım teorisini geliştirmiştir¹⁰.

E.Denison ABD'nin ekonomik büyümesinin kaynaklarını araştırdığı çalışmasında eğitimin işgücünün verimlilik ve beceri düzeyini geliştirme yoluyla ulusal gelir artışına doğrudan katkıda bulunduğunu göstermiştir. 1929-57 yılları arasında büyümenin %23'ünün ve kişi başına düşen reel gelir artışının %42'sinin işgücünün eğitim düzeyindeki artışından kaynaklandığını hesaplamıştır¹¹.

F.W.Harbrison ve C.A.Myers'a göre, ülkelerin zenginlikleri ve sosyal, ekonomik ve politik gelişme potansiyelleri kalkınma gücünden ve bireylerin sahip oldukları yeteneklerini etkin bir biçimde kullanmasından kaynaklanmaktadır. Toplumdaki tüm bireylerin bilgi, yetenek ve kapasitelerini artırma süreci olan beşeri kaynakların gelişimi, modernleşme ve kalkınmanın en güvenilir ve gerçekçi göstergesidir. F.W.Harbrison ve C.A.Myers çalışmalarında belli yaş gruplarının yüzdesi olarak orta ve lise öğrenimi kayıtlarının basit aritmetik ortalamasını dikkate alarak karma bir endeks oluşturmuştur. Bu endeks yardımıyla 75 ülkenin beşeri kaynakları, gelişim düzeylerine göre dört grupta incelenmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre, beşeri kaynaklardaki gelişimin bir göstergesi olan karma endeks ile kişi başına düşen gayri safi milli hasıla arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bağlamda, yüksek okullaşma

⁸Mehtap TUNÇ, "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **D.E.İ.İ.F Dergisi**, Cilt No. 8, Sayı no 2, (1993), s.5-6.

⁹Theodore W. SCHULTZ, "Investment in Human Capital", **The American Economic Review**, Vol.51, No. 1, (March, 1961), s.1-9.

¹⁰Gary S. BECKER, "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", **The Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings, (October 1962), s. 9.

¹¹Edward F. DENISON, "Education, Economic Growth, and Gaps in Information", **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, Part: 2, (October 1962), s.125-127.

oranına sahip gelişmiş ülkeler grubunda bulunan 16 ülkenin kişi başına düşen gayri safi milli hasılası, düşük okullaşma oranına sahip azgelişmiş ülkelerinkinden 13 kat daha fazladır¹².

J.Mincer çalışmasında eğitim düzeyindeki farklılıkların bireysel gelir farklılıklarına yol açtığını belirtmiştir. Ayrıca işteki performans ya da verimlilik, okulda geçen süre ile ölçülen resmi eğitim ve iş başında geçen süre ile ilişkili olan deneyimin bir fonksiyonudur¹³.

B.Weisbrod, beşeri sermayeye yapılan yatırımın teknik gelişmenin avantajlarından yararlanmayı mümkün kıldığını ve bu gelişmenin sürekliliğini sağladığını belirtmiştir. Sağlık sektöründeki ilerlemelerin yaşam süresi beklentisini uzatarak, eğitime yapılan yatırımların önemini artırdığını ifade etmiştir. Eğitim yatırımları bilginin yayılmasını ve artışını sağlayarak verimliliği arttırmaktadır. Böylece, beşeri ve fiziksel sermayeye yapılan yatırımlar ekonomik büyüme ve refah düzeyine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda B.Weisbrod'a göre, insana yapılan harcamaların yeterli olup olmadığı üzerinde durulmalıdır¹⁴.

Yukarıda özetle belirtilen çalışmaların dışında, 1980 sonrasında büyümenin endojen olarak belirlenmesi düşüncesini temel alan içsel büyüme teorileri çerçevesinde beşeri sermayenin önemine dikkat çeken çalışmalar da yapılmıştır. Bu çerçevede R.Lucas'ın, N.L.Stokey'nin, A.Young'ın, J.Caballe ve M.S.Santos'un ve diğerlerinin çalışmaları sayılabilir¹⁵.

¹²Frederick HARBISON, Charles A. MYERS, **Education, Manpower and Economic Growth, Strategies of Human Resource Development**, (New York: McGraw Hill, 1964), s.2-38.

¹³Jacob MINCER, "Investment in Human Capital and Personel Income Distribution", **The Journal of Political Economy**, Vol. 66, No. 4, (August 1958), s.287-288.

¹⁴Burton A. WEISBROD, "Education and Investment in Human Capital", **The Journal of Political Economy**, Vol.70, No.5, Part 2: Investment in Human Beings, (October 1962), s.106.

¹⁵Robert E. LUCAS, "On The Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics** 22, (1988), s.3-42; N.L. STOKEY, "Learning by Doing and the Introduction of New Goods", **Journal of Political Economy**, Vol. 96, (1988), s.701-717; Alwyn YOUNG, "Learning by Doing and Dynamic Effects of International Trade", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2, (1991), s.369-406; J.CABALLE and M. S. SANTOS, "On Endogenous Growth with Physical and Human Capital", **Journal of Political Economy**, Vol. 101, No. 6, (1993), s.1042-1067.

1.1.2. Doğal Kaynaklar

Ekonomik büyümenin klasik faktörlerinden bir diğeri, **doğal kaynaklardır**. Doğal kaynaklar sadece, bir ekonominin sahip olduğu olanaklar açısından değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınmanın türü, yönü, ve hızı açısından da önem taşımaktadır¹⁶. Önemli bir üretim faktörü olan doğal kaynaklar özellikle sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında stratejik bir unsurdur. Ancak modern büyüme kuramının ortaya koyduğu savlardan biri, doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin doğal kaynakları yetersiz ülkelerden daha yavaş büyüme eğiliminde olduğudur. 1940 ve 1950’li yıllarda kalkınma literatüründe doğal kaynağa dayalı büyümenin etkin olmayacağı tezi, ilkel malların dış ticaret hadleri dikkate alınarak H.W.Singer ve R.Prebisch tarafından ileri sürülmüş¹⁷ ve 1970’li yıllarda “Hollanda Hastalığı” (Dutch Disease) modelleri gündeme gelmiştir. Orijinal ve dar anlamda “Hollanda Hastalığı” ifadesi, Hollanda’nın 1950’lerin sonu ve 1960’ların başında Kuzey Denizi’nde doğal gaz rezervleri keşfetmesinin ardından, ulusal parasının değer kazanması nedeniyle sanayileşememe korkusunu belirtmektedir. Bu korkunun arkasında yatan neden, ulusal paranın değer kazanmasını izleyen süreçte doğal gaz ihracatında meydana gelen büyük artışın, sanayi ve hizmet ihracatının kârlılığını düşürmesidir¹⁸.

Bol miktarda doğal kaynağa sahip olmak ekonomik büyüme için bir avantaj olarak görülse de, doğal kaynağa dayalı olarak büyümenin dezavantajları A.Gelb, R.Auty, K.Berge ve diğerleri tarafından yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. A.Gelb ve R.Auty, birçok politik ve ekonomik faktörün doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin düşük performans göstermesinde rol oynadığını öne sürmüştür¹⁹. K.Berge çalışmasında büyük ölçüde toprak ve nüfus yoğunluğu ile ölçülen doğal kaynak donanımının,

¹⁶Ergül HAN, **İktisada Giriş II**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1998), s.197.

¹⁷Prabirjit SARKAR, “The Singer-Prebisch Hypothesis: A Statistical Evaluation”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 10, Issue 4, (1986), s.355-371.

¹⁸ Jeffrey D.SACHS and Andrew M.WARNER, “Natural Resource Abundance and Economic Growth”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper 5358, (December 1995), s. 1-3; Thorvaldur GYLFASSON, “Lessons from the Dutch Disease: Causes, Treatment, and Cures”, **Statoil-Econ Conference Volume**, The Paradox of Plenty, (March 2001), s.1.

¹⁹“Alan GELB, *Windfall Gains: Blessing or Curse*, (Newyork: Oxford University Press, 1988); Richard M. AUTY, *Resorce-Based Industrialization: Sowing the Oil in Eight Developing Countries*, (Oxford University Press, 1990)” D.SACHS and WARNER, **Natural Resource...**, s. 3’deki alıntı.

ekonomik büyüme ve sanayi ihracatını olumsuz etkilediğini belirtmiştir²⁰. J.Sachs ve A.Warner çalışmalarında; tarım, maden ve petrolden oluşan doğal kaynak ihracatının GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'ya oranı yüksek olan ülkelerin daha düşük büyüme oranına sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır²¹.

1.1.3. Fiziksel Sermaye Birikimi

Büyüme sürecinin bir diğer belirleyicisi olan **fiziksel sermaye birikimi** yatırımlar ile sağlanır. Yatırım ülkede sermaye stokuna yapılan net ilaveleri ifade eder. Sermaye birikiminin iki temel belirleyicisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomide yapılan net yatırımlardır, yani cari gelirin bir kısmının gelecekteki geliri arttırmak için tasarruf edilerek yatırımlarda kullanılmasıdır. Sermaye birikiminin ikinci belirleyicisi, ikame yatırımlardır. Mevcut sermaye stoğunun üretimde kullanılması dolayısıyla belirli ölçüde aşındığı, yıprandığı göz önüne alınırsa, sermaye stoğunun en azından sabit kalması için mevcut sermayenin aşınma ve eskime payını karşılayacak kadar yatırım yapılması gereklidir. Ekonomide net yatırımlar ile ikame yatırımları arasındaki fark, sermaye birikimini belirlemektedir. Yeni fabrikalar, makineler, araç ve gereçler ülkenin fiziksel kapasitesini genişleterek, üretim düzeyinin artırılmasını ve beşeri kaynağın niteliksel gelişimini mümkün kılmaktadır.

Sermaye birikimi ile ekonomik büyüme arasında bu fonksiyonel ilişki, özellikle gelişmekte olan ülkelerde hem sermaye birikiminin ve hem de varolan sermayenin en iyi biçimde kullanılmasının önemini göstermektedir. Teorik ve ampirik düzeyde yapılan birçok çalışma sermaye birikiminin ekonomik büyümedeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Sermaye birikiminin ekonomik büyümenin temelini oluşturduğu görüşü A.Smith'e kadar uzanmaktadır. A. Smith'e göre, ekonomik büyüme ve verimlilik artışı sağlamada büyük önem taşıyan uzmanlaşma ve işbölümünün gerçekleşmesi sermaye birikimini gerektirmektedir. Sermaye birikimi dolayısıyla ortaya çıkacak üretimin mekanizasyonu sürecinin etkileri K.Marx'ın analizlerinin odak

²⁰ “Kersti.BERGE, “Trade and Development Strategy Options for the Poorest Countries”, A Preliminary Investigation, Institute of Development Studies, Working Paper 12, December 1994”. SACHS and WARNER, **Natural Resource...**, s. 3'deki alıntı.

²¹ SACHS and WARNER, **Natural Resource...**, s. 1-3.

noktasını oluşturmaktadır. Klasik iktisatçılar yanında Keynesyen ve Post-Keynesyen iktisat geleneğinde de yatırımlar ekonomik büyümenin ana unsuru olarak ele alınmaktadır. Post-Keynesyen yaklaşımda talepteki artış yatırımları uyarmakta, yatırımlar sonucunda ortaya çıkacak içsel ve dışsal ekonomiler nedeniyle verimlilik ve ekonomik büyüme ivmelenmektedir. Diğer yandan, bu yaklaşımda yatırımların yeni teknolojilerin ortaya çıkmasında ve/veya yayılmasında önemli bir işlev gördüğü kabul edilmektedir²². Örneğin, N.Kaldor ve J. Mirless tarafından geliştirilen ekonomik büyüme modellerinde teknolojik gelişme yatırımların bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır²³.

T. Bulutay'a göre sermaye birikimi, istihdam artışı ve teknolojik gelişmenin, dolayısıyla da ekonomik büyümenin temel belirleyicilerindendir ve sermaye birikiminin bu rolünü dikkate almadan ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyümelerini açıklamak mümkün değildir²⁴. De Long ve L.Summers²⁵, R.Levine ve D.Renelt²⁶ tarafından yapılan çalışmalarda, ekonomik büyüme ve yatırımlar arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. S. Bond, A.Leblebicioğlu ve F.Schiantarelli'in 1960-98 dönemini kapsayan çalışmasında GSMH'dan yatırıma ayrılan payın uzun dönem büyüme oranı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu bulunmuştur²⁷.

1.1.4. Teknolojik Gelişme

Beşeri kaynaklar, doğal kaynaklar ve sermaye birikimine ek olarak büyüme sürecinde önemli rol oynayan diğer bir faktör **teknolojik gelişmedir**. Teknolojik

²²DPT, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000**, (Ankara: Aralık 2002), s.11-12.

²³Nicholas KALDOR, James A. MIRRLEES, "A New Model of Economic Growth", **Review of Economic Studies**, 29, (1962), s.174-192.

²⁴Bulutay TUNCER, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, (DPT, Ankara: 1995)". DPT, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi**, s. 12'deki alıntı.

²⁵J.Bradford DE LONG and Lawrence SUMMERS, "Equipment Investment and Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, 106, (1992), s.445-502.

²⁶Ross LEVINE and David RENELT, "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", **American Economic Review**, 82, 4, (1992), s.943-963.

²⁷Steve BOND, Aslı LEBLEBICIOĞLU and Fabio SCHIANTARELLI, *Capital Accumulation and Growth: A New Look at the Empirical Evidence*, Economics Group, Nuffield College, **University of Oxford, Economic Papers**, No.2004-W08, (March 17), 2004, s.32.

gelişme, üretim faktörlerinin verimliliklerini arttırarak daha fazla üretmeyi veya aynı miktar çıktığı daha az kaynakla üretmeyi sağlayan bir süreçtir.

Büyüme teorileri çerçevesinde teknolojik gelişme incelendiğinde, Neoklasik Solow modelinde teknolojik gelişmenin dışsal olarak kabul edildiği²⁸, içsel büyüme modellerinde ise, teknolojik gelişmenin kaynaklarının açıklanmaya çalışıldığı görülür. Bu bağlamda; buluşlar, dışa açıklık ve beşeri sermaye birikimi teknolojik gelişmenin önemli kaynaklarıdır. Solow modelinde teknoloji herhangi bir maliyete katlanılmaksızın her zaman ulaşılan kamusal nitelikte bir mal iken, içsel büyüme modellerinde teknolojik gelişme ekonomik teşviklere karşılık olarak piyasa faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.2. Talep Kaynaklı Büyüme

Ekonomik büyüme olgusu talep unsurlarındaki değişimler dikkate alınarak da incelenebilir. Talep kaynaklı büyüme analizinin yapılma gereğinin doğduğu durumlarda; kamu ve özel kesimin tüketim ve yatırım harcamaları, stok değişimleri, mal ve hizmet ihracat ve ithalatı, dış alem gelirleri göz önüne alınarak GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'daki değişim talep kaynaklı olarak ifade edilir.

1.3. Ekonomik Büyüme Sürecinde Dışa Açıklık ve Büyüme Etkileyen Diğer Faktörler

Dışa açıklık olgusu ekonomik büyümenin hem arz hem de talep cephesiyle ilişkili bir olgudur. İleride ayrıntısıyla inceleneceği gibi dışa açıklık; ölçek ekonomileri, rekabet yapısı, teknoloji ve bilgi transferi, kaynak dağılımının optimizasyonu ve ekonomik dinamizm üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle arz cephesini dolaylı olarak, talep cephesini ise net ihracat ve dış alem gelirleri yoluyla doğrudan etkilemektedir. Dışa açıklık, ticari ve finansal açıklık boyutlarıyla ekonomik büyüme çeşitli nedenlerle arttırmaktadır. Çalışmada dışa açıklığın daha çok ticari açıklık bileşeni

²⁸M. Robert SOLOW, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No.1, (February 1956), s.65-94.

dikkate alındığı için finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye kısaca değinilmesi uygun görülmüştür. Finansal açıklıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kanallar şu şekilde özetlenebilir: Finansal açıklık; sermaye birikimine, finansal sektörün gelişimine katkı sağlaması, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmesi, teknik ve yönetsel bilgi transferini olanaklı kılması, portföy çeşitlendirmesi yoluyla küresel riskin dağılımını sağlayarak sermaye maliyetini azaltması dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir²⁹.

Ekonominin çıktı düzeyinin ya da üretim kapasitesinin beşeri kaynaklar, doğal kaynaklar, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeden oluşan temel belirleyicilerinin yanı sıra büyüme sürecini dolaylı ya da doğrudan etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Büyümenin belirleyicileri olan işgücü, teknoloji düzeyi ve sermaye birikimindeki değişiklikleri etkileyen ekonomik ya da ekonomik olmayan faktörler bu bağlamda düşünülebilir. Büyümenin temel belirleyicilerinin işlevlerini gerçekleştirecekleri ortam ve toplumun sosyo-ekonomik yapısını oluşturan ekonominin rekabet yapısı, gelir ve servet dağılımı, eğitim sistemi, temel toplumsal değer yargıları, kurumsal yapı gibi değişkenler de büyüme sürecinin önemli içsel faktörleridir. Ekonomik büyümenin kaynakları başlığı altında bu sayılanlardan dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki arz kaynaklı rolü ve etkileri çalışmamızın temel araştırma konusudur.

2. DIŞA AÇIKLIK KAVRAMI, GÖSTERGELERİ VE BÜYÜME TEORİLERİNDEKİ YERİ

Burada, öncelikle dışa açıklık kavramının neyi ifade ettiği ortaya konulacaktır. Daha sonra ise, ülkelerin dışa açıklık derecelerinin nasıl belirlendiği literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak incelenecek ve temel dışa açıklık göstergeleri açıklanacaktır.

²⁹Eswar PRASAD ve diğerleri, "Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence", *IMF Occasional Papers*, No. 20, (27 May 2004), s.23-25.

2.1. Dışa Açıklık Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Dışa açılma ekonomi yazınında, bir ülkenin uluslararası pazarlarla bütünleşmesi anlamında kullanılan geniş kapsamlı fakat sınırları belirli olmayan bir kavramdır. İçe dönük ekonominin tersine döndürülmesi, iç yapının dünya ekonomisinden gelen etkilere açılması ve buna göre şekillenmesi amacını taşımaktadır.³⁰

Dünya Bankası ve bazı araştırmacılar ülkeleri çeşitli kriterlere dayalı olarak en açıktan en kapalıya doğru sıralamaktadır. Ancak, bu sıralama yalnızca günümüz için geçerli olabilir. Çünkü bir ülke tarihin bir döneminde dışa çok açık iken, tarihinin başka bir döneminde de nispi olarak dışa kapanabilir, sonra tekrar açılabilir. Başka bir deyişle, söz konusu kavram, hem belirli bir tarih anında, hem de zaman içinde nispi değişme, dünya ekonomisiyle bütünleşme derecesindeki artış anlamını içermektedir.³¹

2.2. Dışa Açıklığın Ekonomik Göstergeleri

Dışa açıklık kavramı genel olarak, bir ekonominin küresel ekonomik güçlerle bütünleşme derecesini belirtmektedir. 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başından itibaren yapılan çalışmalarda, ülkelerin ticaret stratejileri ve yönelimleri dikkate alınarak, dışa açıklık dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları birden fazla göstereyi temel alırken (çoklu kriter çalışmaları), diğerleri tek bir göstereyi kullanarak ülkeleri dışa açıklık derecelerine ya da kalkınma/sanayileşme stratejilerine göre sınıflandırmışlardır.

Tek bir göstereye dayalı olarak ticaret yönelimini saptamaya çalışan çalışmaların temel amacı, teşvik yapısının nispi fiyat etkisini bir endeks veya gösterge yardımıyla açıklamaktır. Anne Krueger çalışmasında, tek bir göstereyi temel alarak ticaret rejiminde Eşitlik (1.1)'de belirtildiği gibi bir yanlılık (bias) göstergesi ortaya koymuştur:

³⁰ Gülten KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985), s.32.

³¹ KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık...*, s.32.

$$B = \frac{\sum_{i=1}^m w_i \left(\frac{P_{mi}}{Q_{mi}} \right)}{\sum_{j=1}^n w_j \left(\frac{P_{xj}}{Q_{xj}} \right)} \quad (1.1)$$

Eşitlik (1.1)'de;

P= Yurtiçi fiyatlarını

Q= Yurtdışı fiyatlarını

x= İhraç mallarını

m= İthal mallarını

i ve j = Ürün gruplarını ve w = Ürün gruplarının toplam ithalat ya da ihracat içindeki paylarını göstermektedir.

B endeksi ihraç mallarıyla karşılaştırıldığında ithal mallarının yurtdışı fiyatlarına göre yurtiçi fiyatlarındaki sapmayı ölçmektedir. Buna göre, B'nin değerinin 1'den büyük olması durumu içe dönük, 1'den küçük olması durumu ise dışa dönük ticaret stratejisini belirtmektedir. B endeks değerinin 1'e eşit olması ticaret stratejisinin nötr olduğunu göstermektedir. Türkiye için endeks değerleri (B) 1958-59 yılları için 6.31, 1970 yılında 3.01 olarak bulunmuştur. Bu eğilim endeks değeri temel alınarak, Türkiye'nin 1950'li yıllarda yüksek derecede içe dönük strateji izlediği söylenebilir. G. Kore için endeks değerleri, 1961 ve 1964 yıllarında sırasıyla 0.67 ve 0.78 olarak hesaplanmıştır. B değeri 1'den küçük olduğu için, bu ülkenin dışa dönük bir strateji izlediği ifade edilebilir³².

Tek bir göstergeye dayalı olarak ülkelerin ticaret yönelimlerini ortaya koyan çalışmalardan bazıları ise, ihraç mallarına uygulanan etken koruma oranını temel almaktadır. Bu yaklaşım, Balassa ve Bhagwati'nin de içinde bulunduğu bir çok iktisatçı

³²“Anne O. KRUEGER, Foreign Trade Regimes and Economic Development, Vol X: Liberalization Attempts and Consequences, (Cambridge: Ballinger Press for NBER, 1978). s.1-310”, David Greenaway and Geoffrey Reed, Empirical Evidence on Trade Orientation and Economic Performance in Developing Countries, **Export Promotion Strategies Theory and Evidence from developing Countries**, Harvester Wheatsheaf, Britain, 1990, s.66-67'den alıntı.

tarafından kabul edilmiştir³³. Yapılan çalışmalarda üreticilerin ithal ikameci sektörde karşılaştıkları efektif döviz kuru, ihracatçıların ihracat sektöründe karşılaştıkları efektif döviz kuru ile karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede ithal ikameci sektörde uygulanan efektif döviz kurunun ihracat sektöründe uygulanan döviz kurunu aşması durumunda ülkenin ithal ikameci strateji izlediği belirtilmiştir. Bunun tersi geçerli olduğunda ise, ülkede ihracatı teşvik stratejisinin benimsendiği ifade edilmiştir.

Ticaret stratejisine dayalı olarak dışa açıklığı ortaya koyan bir diğer yaklaşım Kavoussi tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada ticaret yönelimi interaktif ihracat terimi olarak tanımlanmıştır³⁴:

$$TO = (1+RC)(1+RD) \quad (1.2)$$

RC: Piyasa payının artması nedeniyle, geleneksel ihracat değerindeki değişme olarak tanımlanan rekabet gücü faktörüdür.

RD: Geleneksel olmayan ihracattaki artıştan kaynaklanan ihracat değerindeki artış olarak tanımlanan çeşitlendirme (diversification) faktörüdür. Eşitlik (1.2) yardımıyla bulunan TO'nun değerinin pozitif olması durumunda ticaret stratejisi dışa dönük, negatif olmasında ise içe dönük olarak tanımlanmaktadır.

Kavoussi tarafından geliştirilen bu ticaret yönelim ölçüsü, Singer ve Gray tarafından da kullanılmıştır. Singer ve Gray çalışmalarında Kavoussi gibi, ihracat yönelimi ile büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlar, ancak bu ilişkinin dünya talebinin güçlü olması koşulunda geçerli olduğunu belirtmişlerdir³⁵. Yazarlara göre, dışa açıklık ihracat gelirindeki düşüşü sınırlandırmasına rağmen, dünya talebinin cılız olması durumunda ihracat ve büyüme arasındaki ilişki

³³Ayrıntılı bilgi için bakınız. Bela BALLASSA, **Development Strategies in Semi-Industrial Economies**, (London: Oxford University Press, 1982), Jagdish BHAGWATI, "Rethinking Trade Strategy", **Development Strategies Reconsidered**, Third World Policy Perspectives, No. 5, (US.: Overseas Development Council, 1986).

³⁴M.Rostam KAVOUSSI, "International Trade and Economic Development: The Recent Experience of Developing Countries", **Journal of Developing Areas**, (April 1985), s.379-92.

³⁵W. Hans SINGER, Patrica GRAY, "Trade Policy and Growth of Developing Countries, Some New Data", **World Development**, Pergaman Press, UK, Vol.11, No.3, (1988), s.400-403.

sürdürülememektedir. Sonuç olarak bu çalışmalar dışa açıklığı tüm koşullar altında ve bütün ülkeler için geçerli evrensel bir politika önerisi olarak görmemektedir³⁶.

Bazı çalışmalar ise, birden fazla göstergelyi kullanmayı tercih etmiştir. Greenway (1986) ve Dünya Bankası (1987) etken koruma oranı, kota ve ithalat lisans sistemi gibi direkt kontroller, ihracat teşvikleri ve döviz kurunun aşırı değerlendirilme derecesinden oluşan toplam dört adet nitel ve nicel değişkeni kullanarak, 41 ülkeyi içe ve dışa dönüklük derecelerine göre dört ayrı kategoride sınıflandırmışlardır³⁷. Bu kategoriler büyük ölçüde dışa dönük, orta derecede dışa dönük, orta derecede içe dönük ve büyük ölçüde içe dönük olarak adlandırılmıştır.

J. Sachs ve A. Warner çalışmalarında ülkeleri belirli özelliklere sahip olmalarına dayalı olarak dışa açıklıklarına göre sınıflandırmışlardır. Bu çalışmada, belirtilen beş özellikten en az birine sahip olan ülkenin dışa kapalı ticaret politikası izlediği belirtilmektedir. Bu özelliklerden hiçbirine sahip olmayan ülke ise dışa açık olarak tanımlanmaktadır³⁸. Sözkonusu çalışma üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelendiği için, burada tekrardan kaçınmak amacıyla Sachs ve Warner'ın ülkelerin dışa açıklık derecelerini belirlemek amacıyla kullandığı bu özelliklere yer verilmemiştir. Sachs ve Warner'ın çalışmasına göre, çeşitli göstergeler temel alınarak yapılan sınıflandırmada kuruluşundan günümüze kadar ya da savaş sonrası dönemin başlangıcından itibaren sürekli olarak dışa açık ekonomi özelliği gösteren ülkeler; Barbados, Kıbrıs, Hong Kong, Malezya, Mauritius, Singapur, Tayland ve Yemen'den oluşmaktadır. Eski komünist ülkelerden birçoğu özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kapalı ekonomi konumundan uzaklaşarak hızla dış ticaretlerini serbestleştirmişlerdir. Gelişmiş ülkelerin birçoğu ise 1950'li ve 1960'lı yıllarda dışa açılmaya başlamışlardır.

“...Dünya ekonomisi II.Dünya Savaşından sonra esas itibariyle dışa kapalıdır ve 1960'lı yıllara kadar dünya nüfusunun sadece %20'si dışa açık ekonomilerde yaşamaktadır. 1993 yılından sonra ise dünya GSMH'sinin %60'ından fazlası açık ekonomilerde yaratılmış ve dünya nüfusunun %50'sinden fazlası bu ülkelerde bulunmaktadır”³⁹.

³⁶David GREENAWAY and Geoffrey REED, “Export Promotion Strategies Theory and Evidence from Developing Countries”, **Empirical Evidence On Trade Orientation And Economic Performance In Developing Countries**, (Britain: Harvester Wheatsheaf, 1990), s.68.

³⁷H. David EVANS, “Outward Orientation: An Assessment”, **Export Promotion Strategies Theory and Evidence from Developing Countries**, (Britain: Harvester Wheatsheaf, 1990), s.46.

³⁸Jeffrey D. SACHS ve diğerleri, Economic Reform and the Process of Global Integration, **Brookings Paper on Economic Activity**, Vol. 1995, No. 1, (1995), s.22.

³⁹SACHS ve diğerleri, **a.g.e.**, s.12-26.

Ticaret stratejisi bağlamında dışa açıklığın ölçülmesiyle ilgili çalışmalar kısaca özetlendikten sonra, dışa açıklık olgusu genel olarak üç ana gruba ayrılarak incelenecektir.

2.2.1. Ticari Açıklık

Dışa açıklığın önemli bir boyutunu ticari açıklık oluşturmaktadır. Bu kavram mal ve hizmet piyasalarının uluslararası piyasalara açılmasını ifade etmektedir. Ticari açıklık göstergeleri, ticaret hacmi göstergeleri ve ticaret engelleri göstergeleri olmak üzere iki geniş kategoride incelenebilir. Ticaret hacmi göstergeleri, dış ticaret oranı yani ihracat ve ithalatın ayrı ayrı ve/veya birlikte GSMH'ya ya da GSYİH'ya oranlarını kapsamaktadır. Ticaret engelleri göstergeleri ise, tarife oranları ve tarife dışı engellerden oluşmaktadır. Bu göstergeler aracılığıyla ülkelerin ticari açıklık düzeyleri ölçülebilmektedir.

Dış ticaret oranı yüksek olan ülkelerin dışa açık sayılması ya da zaman içinde bu oranın yükseldiği durumların dışa gittikçe açılma kabul edilmesi, ülkenin yarattığı toplam hasılanın uluslararası pazarla doğrudan bağlantılı olan kısmının yüksek olmasından kaynaklanır⁴⁰.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (The General Agreement on Tariffs and Trade: GATT)'nın ve 1994 yılında Nihai Senedin imzalanmasıyla GATT'ın yerine geçen Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization: WTO: DTÖ)'nün dünya ticaretinin serbestleştirilmesinde önemli katkıları olmuştur. GATT çerçevesinde yapılan çeşitli müzakereler sonucunda tarife oranları zaman içinde azaltılmıştır.

Müzakereler sonucunda 1980'li yılların sonunda, sanayi ülkelerinin sanayi mallarındaki tarife oranları yaklaşık % 6.3 düzeyine gerilemiştir. 1980'li yıllardan sonra müzakereler mallar üzerindeki tarife dışı engelleri ve hizmetler ile fikri hakları kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁴¹ Bu çerçevede Uruguay Görüşmeleri sonucunda imzalanan Nihai Senedin kapsamına, imalat sanayi ürünlerine ek olarak; tarım,

⁴⁰ KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık...*, s.33.

⁴¹ WTO, "Trading into The Future 2001", www.enyox.com/dev/unido_tcb/upload/files/CMSEditor/WTO_trading_into_he_future.pdf . (7 Mart 2004)

hizmetler ve fikri mülkiyet hakları ile birlikte Tokyo Müzakereleri sonucunda kabul edilen Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler Kodu, Ticarete Teknik Engeller Kodu, Devlet Alımları Kodu, Revize Anti Damping Kodu, Gümrük Değeri Anlaşması Kodu, İthal Lisans Usulleri Kodu vd. kodlar da dahil edilmiştir⁴².

Ticari açıklığın önemli bir göstergesi olan dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı çeşitli ülkeler dikkate alınarak bir tablo yardımıyla incelenmiştir. Tablo 1 dikkate alındığında, zaman içerisinde ülkelerin (Japonya hariç) dış ticaret hacminin GSMH'ya oranının arttığı görülmektedir. Ancak bu artış oranı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi, 1980, 1990 yıllarında ve 1995-2003 yıllarını kapsayan dönemde gelişmiş ülkelerin dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı istikrarlı bir seyir izlemiş ve 1994-2003 döneminde yaklaşık ortalama % 32 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran 1980 yılı için %39.3 iken, 2000 yılında %56.2 ile en yüksek düzeyine ulaşmış, 2003 yılında ise biraz gerileyerek %47 olmuştur. AB ülkelerinden Belçika ve İrlanda'nın dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı, 2001 yılı itibariyle sırasıyla %139.5 ve % 148.3'dir. AB ülkeleri içinde İrlanda tüm yıllar itibariyle en yüksek ticari açıklık oranına sahipken, bu oran Yunanistan için 2003 yılında %29.4 ile en düşük düzeydedir. ABD, Japonya, Hindistan ve Arjantin'de ticari açıklık oranı 1980, 1990 yılları ve 1994-2002 döneminde ortalama olarak %20'nin altında kalmıştır. Türkiye'nin ticari açıklık oranı ise çalışmamızın ileriki kısımlarında ayrıntısıyla incelendiği gibi, zaman içinde önemli ölçüde artmıştır. Bu oran 1980 yılında %15.5 ile nispeten düşük düzeyde iken, 2003 yılında 1980 yılına göre %214'lük artışla %48.8'e yükselmiştir. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ülkelerin dış ticaret hacimlerinin GSMH'ya oranı genel olarak yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Tablo 1'den görüldüğü gibi, tüm ülkeler içinde en yüksek ticari açıklık derecesine sahip ülke Malezya'dır.

⁴²S.Rıdvan KARLUK, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1995), s.153-154.

Tablo 1: Dış Ticaret Hacmi/GSMH

	1980	1990	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gelişmiş Ekonomiler	32.2	30.0	27.9	30.3	31.3	32.6	32.1	31.8	34.2	33.3	30.1	35.9
Bazı AB Ülkeleri	39.3	40.9	42.8	46.1	46.2	48.9	49.2	49.9	56.2	55.0	47.0	47.1
-Almanya	42.6	49.7	38.9	40.2	41.1	45.1	47.2	48.5	56.0	57.2	56.1	56.5
-Belçika ⁽¹⁾	97.9	110.9	100.5	106.8	109.5	116.8	117.3	123.4	140.2	139.5
-İspanya	25.1	28.8	34.3	35.2	36.6	40.9	42.1	42.9	48.1	46.6	44.1	43.6
-Yunanistan	33.5	27.5	22.0	21.6	21.3	21.3	0.0	27.3	35.3	34.2	30.9	29.4
-İrlanda	101.0	101.8	127.3	142.6	140.5	149.5	173.8	138.1	149.6	148.3	140.6	112.1
ABD	16.7	15.2	16.6	17.9	18.1	18.7	18.1	18.5	20.3	18.5	17.7	17.9
Japonya	23.4	16.2	13.2	13.9	15.7	16.6	15.9	15.2	16.8	16.8	17.5	...
G.Kore	64.1	51.4	48.0	52.0	53.0	59.2	71.4	65.3	73.0	67.8	65.2	...
Arjantin	11.4	11.5	14.2	15.8	17.4	19.2	19.2	17.2	18.1	17.5	35.7	...
Çin	...	24.5	36.5	34.0	34.4	35.3	33.6	35.4	43.0	41.8	49.1	...
Tayland	46.1	62.1	65.2	71.9	66.5	76.0	82.7	83.4	102.8	103.9	99.5	103.2
Türkiye⁽²⁾	15.5	23.4	31.3	33.3	40.9	41.6	36.7	36.4	41.6	50.8	48.4	48.8
Malezya	99.7	130.5	158.3	169.6	156.1	159.9	184.9	197.5	213.1	194.1	190.9	...
Endonezya	...	44.2	45.0	48.0	45.2	52.2	92.1	64.3	74.9	65.9	60.4	...
Hindistan	12.8	13.0	14.7	16.6	18.2	19.6	18.9	18.5	21.2	21.3	23.4	...
Macaristan	...	53.7	45.8	63.0	74.3	87.3	104.9	111.2	129.4	124.3	109.0	109.0
Polonya	...	47.6	37.6	40.7	43.4	49.5	48.8	48.5	51.3	49.6	53.3	...
Rusya	16.8	43.1	37.7	37.1	46.9	59.4	57.7	50.2	48.5	48.8

Kaynak: DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2003, 2004, s. 43.

- (1) 1995 yılına kadar Lüksemburg dahil.
- (2) Bavul ticareti 1995 yılından itibaren dahildir.

2.2.2. Finansal Açıklık

Finansal açıklık yurtiçi finansal sistemin dünya sermaye piyasalarına açılmasını belirtmektedir. Bu çerçevede sermaye hesabı liberalizasyonu finansal açıklığın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Literatürde finansal açıklığın ölçülmesine yönelik olarak iki yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki yasal (de jure) ikincisi ise fiili (de facto) açıklık ölçüsüne dayalı olarak, ülkelerin küresel ekonomiyle finansal bütünleşme derecelerini ortaya koymaktadır. Yasal açıklık, büyük ölçüde sermaye hesabı işlemlerindeki kısıtlamaların kaldırılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda IMF'in Döviz Düzenlemeleri ve Döviz Kısıtlamaları Yıllık Raporu ile

OECD'nin Sermaye Hareketleri Liberalizasyon Kodu ülkelerin finansal açıklık düzeyleri hakkında benzer bilgiler vermektedir⁴³.

Fiili açıklık, gerçekleşen sermaye akımlarına dayalı olarak ülkelerin finansal açıklık derecelerini ortaya koyan bir diğer yaklaşımdır. Bu konuyla ilişkili olarak yapılan ampirik çalışmalarda finansal açıklık göstergesi olarak GSMH'ya oranla toplam dış varlıklar ve borçlar kullanılmaktadır⁴⁴.

Finansal açıklığı etkileyen faktörler arasında; üretimin uluslararasılaşması, çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarının önem kazanması, dünya ticaretindeki hızlı genişleme süreci, finansal liberalizasyon, menkul kıymetleştirme ile mevzuatın hafifletilmesi sayılabilir⁴⁵.

Uluslararası sermaye hareketleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarından oluşmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir firmanın yabancı bir ülkede doğrudan veya iştirak halinde yatırım yapması ve yatırımın yönetimine katılmasını ifade etmektedir. Portföy yatırımları ise, tasarruf sahiplerinin ya da yatırımcıların, bir kazancı elde etmek için uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymet satın almaları şeklinde yaptıkları yatırımlardır⁴⁶.

Yaklaşık son 20 yıldır uluslararası finansal sermaye akımları yüksek ekonomik büyüme hızlarına sahip gelişmekte olan ülkeleri daha kârlı bularak, bu ülkelerin piyasalarına (emerging markets) yönelmişlerdir. Nitekim bu dönemde bir yandan uluslararası sermaye hareketlerini serbestleştiren ulusal düzeydeki uygulamalar, diğer yandan da iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucu, dünya genelinde hem spekülâtif sermaye akımları ve hem de doğrudan yabancı sermaye akımları büyük boyutlara ulaşmıştır. Tablo 2'de doğrudan yabancı sermaye rejimlerinde değişiklik yapan ülkelerin ve yaptıkları düzenlemelerin sayısı ile bu düzenlemelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisi incelenmiştir.

⁴³OECD'nin Sermaye Hareketleri Liberalizasyon Kodu OECD ülkelerini kapsamaktadır.

⁴⁴Marcel FRATZSCHER and Matthieu BUSSIERE, "Financial Openness and Growth: Short-Run Gain, Long Run Pain", **European Central Bank**, Working Paper Series No. 348, (April 2004), s.9-11.

⁴⁵Erol KUTLU, **Dünya Ekonomisi**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi 1998), s.208-209.

⁴⁶AKTAN, **a.g.e.**, s.55.

Tablo 2: Ülkelerin Doğrudan Yabancı Sermaye Rejimlerini Serbestleştirmeye Yönelik Ulusal Düzenlemeleri, 1991-2000

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Yatırım Rejimlerinde Değişiklik Yapan Ülkelerin Sayısı	35	43	57	49	64	65	76	60	63	69
Düzenlemelerin Sayısı	82	79	102	110	112	114	151	145	140	150
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için daha elverişli olan düzenlemeler ⁽¹⁾	80	79	101	108	106	98	135	136	131	147
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için daha az elverişli olan düzenlemeler ⁽²⁾	2	-	1	2	6	16	16	9	9	3

Kaynak: UNCTAD, *World Investment Report 2000, 2001*, (Ulusal kaynaklar temel alınmıştır).

- (1) Serbestleşmeye yönelik değişimleri veya teşvikleri artırmayı ve piyasanın işlerliğini güçlendirmeyi amaçlayan değişimlerden oluşur.
- (2) Kontrolleri artırmayı ve teşvikleri azaltmayı amaçlayan değişimleri kapsar.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırımın yapıldığı ülke ekonomisi üzerinde çeşitli ekonomik etkiler yaratmaktadır. Milli gelir, istihdam, ödemeler bilançosu, teknoloji ve bilgi transferi gibi ülke ekonomisine katkı sağlayan bu etkiler dolayısıyla birçok ülke bu tür yatırımları çekebilecek politika dönüşümlerini gerçekleştirmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yasalarda 2000 yılında yapılan 150 değişiklikten 147'si yabancı yatırımcılar için daha liberal bir ortam yaratmaya yöneliktir. 1991-2000 yılları arasında 1185 politika değişikliğinden % 95'i yabancı yatırımcılar lehine gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik net sermaye akışı Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Net Sermaye Akımları ⁽¹⁾ (1980-2004)

(Milyar Dolar)

Toplam ⁽²⁾	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Net Özel Sermaye Akışı ⁽³⁾	11.0	51.87	21.62	7.81	-9.12	0.99	20.7	34.51	21.06	18.19	47.77	123.8	119.3	181.9	152.6	192.9	226.5	132.6	77.8	86.7	47.1	42.7	80.3	113.1	93.8
-Net Özel Doğrudan Yatırım	6.61	12.72	10.73	8.57	8.88	8.97	9.31	14.51	18.73	15.5	18.37	31.28	35.5	56.81	82.73	101.5	116.2	143.9	156.0	175.4	165.7	180.9	142.9	143.9	145.2
-Net Özel Portföy Yatırımı	0.58	2.34	6.78	8.38	2.79	9.3	1.45	5.59	2.54	12.87	17.39	36.89	51.08	113.6	105.6	23.9	83.2	63.3	11.0	19.5	-3.8	-51.2	-52.9	-22.9	-16.8
-Net Diğer Özel Sermaye	3.85	36.81	4.11	-9.13	-20.79	-17.28	9.94	14.4	-0.22	-10.19	12.01	55.61	32.7	11.45	-35.78	67.4	27.1	-74.6	-89.2	-108.2	-114.9	-87.1	-9.7	-8.0	-34.6
Net Resmi Sermaye	27.82	30.82	33.54	46.17	35.77	32.06	32.6	21.1	8.32	26.71	26.62	36.47	22.27	20.13	1.79	49.5	-1.8	42.6	57.6	7.6	-12.8	21.1	7.1	10.1	-16.0

Kaynak: World Economic Outlook Database, September 1999, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/1999/02/data/index.htm>, World Economic Outlook Database, September 2003, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/02/data/1.2.pdf>. (03Haziran 2004)

- (1) Net sermaye akımları; net doğrudan yatırımları, net portföy yatırımlarını ve diğer kısa ve uzun vadeli özel ve resmi net yatırım akımlarını kapsamaktadır. Gelişmekte olan piyasalar; gelişmekte olan ülkeleri, geçiş ekonomilerini, Kore, Singapur, Tayvan ve İsrail'i kapsamaktadır.
- (2) Hong Kong özel idari bölgesi hariçtir.
- (3) Veri kısıtı nedeniyle diğer net özel sermaye akımları bazı resmi akımları da içerebilir.

Tablo 3’de gelişmekte olan piyasalara yönelik net sermaye akımları, alt kalemleriyle birlikte görülmektedir. 1980’li yılların başında gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri mal fiyatlarında görülen keskin düşüşler, uluslararası faiz oranlarının yükselmesi ve sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması nedeniyle gelişmekte olan ülke ürünlerine yönelik talebin azalması, gelişmekte olan ülkelerin finansal açıdan darboğaza düşmesine neden olmuştur. İlk olarak Ağustos 1982’de Meksika’nın ve ardından Latin Amerika ülkelerinin moratoryum ilan etmesi, gelişmekte olan piyasalara yönelik net özel sermaye akışını azaltmış ve 1984’de bu piyasalardan 9.12 milyar dolarlık özel sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Ancak 1980’li yılların ortalarında net özel sermaye akışındaki gerileme kısmen resmi sermaye girişleriyle dengelenmiştir. Özellikle 1980’li yıllar boyunca finansal kriz yönetiminde önemli aktör haline gelen IMF, büyük ölçüde borçlu gelişmekte olan ülkelere yardım etmek amacıyla yeni kredi kolaylıkları sağlamıştır. Bu dönemde vadesi gelen borçların yeniden yapılandırılmasına rağmen, ticari bankaların gelişmekte olan ülkelere yeni krediler vermesini teşvik etme çabaları başarıya ulaşamamıştır.

1989 yılında borç sorununun çözümünde önerilen Brandy Planı, borcun anapara ve faiz ödemesinde indirimle gidilmesi, dış borç takası, borç geri ödemelerinin ihracat gelirleri oranında yapılması gibi unsurları içermektedir. Brandy Planı değişikliklerini izleyen 1990’lı yılların başında gelişmekte olan piyasalara yönelik finansal akımlar hızla artmıştır⁴⁷. 1989 yılında 18.19 milyar dolar olarak gerçekleşen net özel sermaye akımı, 1990 yılında %162 artışla 47.77 milyar dolara yükselmiş ve bir yıl içinde yaklaşık iki buçuk kat artarak 123.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik net özel sermaye akışı 226.5 ile en yüksek düzeye ulaşmış, ancak bu yıldan sonra azalma eğilimine girmiştir. Bunun altında yatan temel neden, dünya ekonomilerinde görülen ardışık krizlerdir. Bilindiği gibi, 1997’de Asya, 1998’de Rusya, 1999’da Brezilya, 2000’de Türkiye ve Arjantin’de krizler yaşanmıştır. Bu nedenle 1996 yılından itibaren gelişmekte olan piyasalara net özel sermaye girişleri 2000’de 47.1 milyar dolara gerilemiştir. 2000 yılının başlarından itibaren yaşanan küresel durgunluk da gelişmekte olan ülkelere yönelik özel sermaye akışının azalmasında etkili olmuştur. 1980’li yılların ortalarında olduğu gibi, gelişmekte olan

⁴⁷Jean-François PERRAULT, “Private Capital Flows to Emerging Market Economies”, **Bank of Canada Review**, (Spring 2002), s.33-34.

piyasalara yönelik sermaye akışında azalma, 1990'lı yılların sonunda IMF ve Dünya Bankasının kredileriyle dengelenmiştir.

Yabancı sermayeye yönelik katı politikaların yumuşatılması ve mevcut sınırlamaların büyük ölçüde kaldırılmasının yanında, özelleştirme çabalarının hızlanması özellikle 1990 yılından itibaren gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artmasında önemli rol oynamıştır⁴⁸. Tablo 3' de görüldüğü gibi, gelişmekte olan piyasalara yönelik net özel portföy yatırımları dalgalı bir seyir izlemiştir. Net özel portföy yatırımları 1980-1988 döneminde 10 milyar dolar düzeyinin altında kalırken, 1990-1997 döneminde yüksek oranda artış göstererek, ortalama olarak 61.87 milyar dolara ulaşmıştır. Gelişmekte olan piyasalara yönelik net doğrudan yatırımlar ise, 1990'lı yılların başına kadar ortalama yıllık 15.36 milyar dolar iken, 1990'lı yılların ortalarından itibaren yüksek düzeyde artış göstererek, 1995 yılında 101.5 milyar dolar, 2000 yılında 180.9 milyar dolar ve 2004 yılında 145.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2.2.3. Uluslararası İşgücü Hareketleri

Dışa açıklık olgusu yalnızca mal, hizmet ve sermaye için değil, işgücü için de geçerlidir. Dünya ekonomisinde işgücünün giderek daha yaygın bir akışkanlığı başka bir deyişle göçü söz konusudur. Bilindiği üzere, göçe neden olan ya da göç etmeyi teşvik eden faktörler, etnik temizlik gibi olağanüstü göçe zorlayıcı durumlar dışında, ekonomik bakımdan genellikle ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, "itici faktörler" olarak adlandırılan göç veren ülkedeki göç etmek yönündeki ilgi ve isteği etkileyen arz yanlı faktörlerdir. Diğeri ise "çekici ya da talep yanlı faktörler" olarak adlandırılır⁴⁹.

İtici faktörler; göç veren ülkedeki çalışma olanaklarının yetersizliği, işsizlik ya da gelir düzeyinin düşüklüğü, mesleki araştırma ve çalışma yapabilmek için gerekli

⁴⁸Suat OKTAR, "Uluslararası Sermaye Akımı ve Sıcak Para", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 32, (11 Kasım 1995), s.5.

⁴⁹Coppel JONATHAN, Dumont Jean-CHRISTOPHIE and Visco IGNAZIO, "Trends in Immigration and Economic Consequences, **OECD Economics Department Working Papers**, No. 284, (2001), s.11.

araçların yetersizliği ve bu alanlardaki ilgisizlik, yetenekten çok kıdeme önem veren katı idari sistem, siyasal haklara yapılan baskılar, siyasal belirsizlikler, iş ve aile ortamındaki huzursuzluklar gibi nedenler olabilir. Çekici faktörler ise; yüksek ücretler, istikrarlı çalışma ortamı, demokratik hak ve özgürlüklerin ileri düzeyde sağlanması gibi nedenlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına milli gelir düzeyinin önemli ölçüde düşük olması ekonomik açıdan göçü teşvik eden temel bir unsur olarak düşünülebilir. Bu çerçevede, az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelere doğru uluslararası işgücü göçü artmıştır. Bu artışın; gelişmiş ülkelerde doğurganlıkta hızlı düşüşlerin yaşanması, teknolojik gelişme, ekonomik bütünleşme, şehirleşme oranlarındaki artışlar ve küreselleşme gibi nedenlere bağlı olarak devam edeceği tahmin edilmektedir. Nitekim yaşanan bu gelişmeler bağlamında, 1965-1975 yılları arasında dünyadaki göçmen nüfusun büyüme hızı yıllık ortalama %0.3 iken, 1985-1990 yılları arasında %2.6'ya ulaştığı görülmektedir. Günümüzde Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization: ILO: UÇÖ) tahminlerine göre, aile üyeleri ile birlikte Afrika'da yaklaşık olarak 20 milyon, Kuzey Amerika'da 18 milyon, Merkezi ve Güney Amerika'da 12 milyon, Güney ve Doğu Asya'da 7 milyon, Ortadoğu'da 9 milyon ve Avrupa kıtasında 30 milyon göçmen bulunmaktadır. Sadece Batı Avrupa'da ekonomik olarak aktif olan 9 milyon göçmenin ve bunların bakmakla yükümlü olduğu 13 milyon aile ferdinin bulunduğu hesaplanmaktadır⁵⁰.

2000 yılı rakamlarına göre, seçilmiş bazı OECD ülkelerinde yabancı işgücünün toplam işgücü içerisindeki payları şöyledir: Avustralya %24.5, Almanya %8.9, Avusturya %10.5, Japonya %0.2, Amerika Birleşik Devletleri %12.4, İsviçre %18.3. Ancak, birçok ülkede işsizlik sorununun ciddi boyutlara ulaşması nedeniyle işgücünün serbest dolaşımı gelişmiş olan ülkeler için ağır yük getirebilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler, vize ve diğer önlemlerle işgücünün serbest dolaşımını sınırlandırmakta ve göçe yönelik olarak sıkı kontrol politikaları uygulamaktadırlar.⁵¹

İşçi gönderen ve işçi alan ülkeler arasında bir yandan toplumsal, diğer yandan ekonomik nitelikte ilişkiler ortaya çıkmaktadır. İşçi gönderen ülke, işçi döviz transferlerinden döviz kuruna, işsizlik oranından işçi ücretlerine, sigorta konusundan

⁵⁰ILO, "Current Dynamics of International Labour Migration: Globalisation and Regional Integration", <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/about>, s.1. (13 Nisan 2005)

⁵¹AKTAN, a.g.e., s.55.

işçilerle ilgili çok sayıda psikolojik ve toplumsal olguya kadar dış dünya ile etkileşimde bulunur. Bu ögenin kapsamına ayrıca yaşama biçimi, davranışlar, tüketim kalıpları, edinilen beceriler girebilmektedir⁵².

2.3. Dışa Açıklığın Büyüme Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi

Burada; klasik, Post-Keynesyen, neoklasik ve içsel büyüme teorileri çerçevesinde dışa açıklık olgusu dış ticaret bağlamında incelenmiştir.

2.3.1. Klasik Büyüme Teorilerinde Dışa Açıklık

Klasik büyüme modeli, A.Smith, D.Ricardo, Malthus, J.S.Mill, James Mill, McCulloch, Senior gibi klasik iktisatçıların görüşlerini yansıtmaktadır. Klasik iktisat düşünürlerinin görüşleri arasında birçok fark bulunmasına rağmen, bu farklar A.Smith hariç çok önemli olmadığından çalışmada klasik iktisatçıların bazılarının görüşlerine yer verilmiştir. Büyüme teorileri açısından A.Smith ve D.Ricardo'nun görüşleri incelendiğinde A.Smith'in, Fizyokratlar ve Merkantilistler gibi milli servetin kaynaklarını araştırmış olduğu görülür. A.Smith'e göre milli servetin kaynağı emektir ve emek işbölümü aracılığıyla etkin bir şekilde kullanılabilir.

A.Smith'in basit bir üretim fonksiyonu yardımıyla açıkladığı arz yanlı büyüme modeli şöyledir:

$$Y = f(L, K, T) \text{ Burada } Y = \text{Gelir, } L = \text{Emek, } K = \text{Sermaye ve } T = \text{Toprak'tır}$$

Üretim; emek, sermaye ve topraktan oluşan temel üretim faktörlerinin bir fonksiyonudur. Üretim artışı (g_Y); nüfus artışı (g_L), yatırım artışı (g_K), toprak artışı (g_T) ve tüm değişkenlerdeki verimlilik artışı (g_f) tarafından belirlenir.

$$g_Y = \theta(g_L, g_K, g_T, g_f)$$

⁵²KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık...*, s.35-36.

Modelde nüfus artışı içseldir ve geçimlik mallar anlamında ücret düzeyindeki artışa bağlıdır. Yatırımlar da içseldir ve özellikle kapitalistlerin tasarruf oranı tarafından belirlenir. Toprak artışı yeni toprakların kazanılmasına (kolonizasyon) veya varolan topraklarda verimlilik artışı sağlayan teknolojik gelişmelere bağlıdır. Teknolojik gelişmeler genel büyümeyi de arttırabilir. A.Smith, işbölümünün ekonomik büyümeyi arttıracaklarını ileri sürmüştür. Ayrıca A.Smith makinedeki gelişmeleri ve uluslararası ticareti uzmanlaşmayı sağladığı için büyümenin motoru olarak görmüştür. İşbölümü, üretimi arttıracak için büyük piyasaları zorunlu kılacaktır. A.Smith işbölümünün piyasa büyüklüğü ile sınırlı olduğunu belirtmiş ve böylece ölçek ekonomisi tartışmasını öne çıkarmıştır. A.Smith ölçeğe göre artan getiri dolayısıyla büyümenin kendi kendini besleyen bir süreç olduğunu ileri sürmüştür. A.Smith kapitalistin yatırım ve böylece büyüme yaratan tasarrufları dolayısıyla, bir ekonominin nasıl bir hızla büyüyeceğinin önemli bir belirleyicisi olarak gelir dağılımını görmüştür⁵³.

A.Smith iş bölümüne dayalı olarak dış ticarete, Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni ortaya koymuştur. Serbest dış ticaret ortamında ülkeler ancak rekabet üstünlüğüne sahip oldukları alanlara ağırlık verip o alanlarda uzmanlaşacakları için hem mevcut kaynaklarını en verimli alanlara kaydırarak kaynak dağılımını iyileştirecekler, hem de tüketicilerin en ucuz ve en kaliteli ürünleri tüketmelerine olanak sağlayarak refah artışına yol açacaklardır. Ayrıca dış ticaret, üretim fazlasının satılabilmesini sağlamaktadır. Ülkede bir mal ihtiyacı aşan miktarda üretildiyse dış ticaret kanalıyla bu talep fazlası üretim satılıp, karşılığında talep eksikliği çekilen başka bir mal satın alınabilir⁵⁴.

Malthus'tan etkilenen D.Ricardo ise, özellikle milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıtıldığını ve faktör paylarını belirleyen kuralların neler olduğunu incelemiş ve iktisadi düşünceleri sosyal tarafa çekmiştir⁵⁵. D.Ricardo aslında doğrudan büyüme konusunu değil, gelir paylaşımı sorununu incelemiştir.

A.Smith'in mutlak üstünlüğe göre uzmanlaşma tezi, günümüzde liberal öğretilerde hakim teori değildir. Çünkü bir ülkenin doğal yetenekleri, her alanda başka bir ülkeden

⁵³Classical Growth Theory: From Smith to Marx,

<http://cepa.newschood.edu/net/essays/classicalgrowth.htm>, s.1-2, (12 Nisan 2002)

⁵⁴Şiir ERKÖK YILMAZ, *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayın No. 178, 1992), s.22.

⁵⁵Ali ÖZGÜVEN, *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), s.95.

daha üstün olsa da, serbest ticaretin her ülkeye faydalı olacağını gösterememektedir. Bir ülke, her malı diğerine oranla daha düşük maliyetle elde etse dahi, serbest ticaretin her iki tarafa da faydalı olacağı D.Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'yle açıklanmaktadır⁵⁶. D.Ricardo'ya göre, bir ülkenin uluslararası ticarete bulunması için bir malı diğer ülkeden daha ucuza üretmesine gerek yoktur. Ticaret konu olan tüm malları diğer ülkeden daha pahalıya üretse bile dış ticarete girebilir. Bir ülke diğer ülkeye oranla iki malı da daha pahalıya üretiyor olabilir ama hangi malı daha az pahalıya üretiyorsa o dalda uzmanlaşarak ticarete girişmelidir. İki malı da diğer ülkeye kıyasla daha ucuza üreten ülke için de durum aynıdır. Bu ülke en çok hangi malı daha ucuza üretiyorsa o dalda uzmanlaşarak, daha az avantaja sahip olduğu malın üretimini diğer ülkeye bırakmalıdır⁵⁷.

D.Ricardo'nun modelinde toprak sahiplerinin milli gelirden aldığı pay olan rantlar, tarımda azalan verimler yasasının işlemesi ve toprak kısıtı nedeniyle artma eğilimindedir. Ücretler de gıda maddeleri fiyatındaki yükselme dolayısıyla artış gösterecek ancak Malthus'un nüfus kanununun geçerli olmasından dolayı uzun dönemde geçimlilik ücret düzeyi söz konusu olacaktır. Ücretler ve rantlar toplam maliyeti oluşturan unsurlardır.

Ücretler hep geçimlilik düzeyinde kaldığı için işçiler açısından değişen herhangi bir şey yoktur; buna karşılık toprak sahipleri sanayiciler aleyhine gelir dilimlerini genişletmektedirler. Öte yandan, tarım ürünlerinin pahalılaşması da iç ticaret hadlerini sanayi aleyhine bozmaktadır. Bütün bu gelişmeler, sermaye birikimini ve sanayileşmeyi olumsuz yönde etkileyecek güçtedir. Dış ticaret D.Ricardo'ya göre, bu tehlikeyi azaltabilecek yollardan biridir⁵⁸.

Ticaretin tamamen serbest olduğu bir sistemde, her ülke sermaye ve emeğini kendisi için en faydalı kullanım alanlarına ayıracaktır. Bu bireysel avantaj arayışı, bütünün evrensel çıkarıyla ilişkilidir. Bu bireysel çaba, sanayi canlandırarak, yaratıcılığı ödüllendirerek ve doğanın sunduğu özgün güçleri en etkin şekilde kullanarak, emeğin optimal dağılımını sağlar. Ayrıca genel üretimi artırarak genel yararı da yaygınlaştırır. Uygar dünyadaki tüm ulusları tek bir ortak çıkar altında ve iletişim ağıyla evrensel

⁵⁶Gülten KAZGAN, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, (Ankara: Remzi Kitabevi, 3.Basım, 1984), s.113.

⁵⁷ERKÖK YILMAZ, **a.g.e.**, s.27-28.

⁵⁸David RICARDO, **Principles of Political Economy**, (Pelican Classics, 1971), s.150-151.

uluslar toplumu halinde birleştirir.⁵⁹ Klasik iktisadi büyüme teorisi; etkin kaynak dağılımı, ölçek ekonomileri gibi dış ticaretin statik faydaları üzerinde durur. Bilgi ve teknoloji transferi gibi dış ticaretin dinamik faydaları bu teoride dikkate alınmamıştır.

2.3.2. Post-Keynesyen Büyüme Modellerinde Dışa Açıklık

Post-Keynesyen büyüme modelleri ekonomik büyüme açısından toplam talebin önemini vurgulamışlardır. Keynesyen yaklaşımı neoklasik yaklaşımdan ayıran temel fark, bu modellerde Say yasası olarak bilinen her arzın kendi talebini yarattığı önermesinin red edilmesidir. Bu önermenin red edilmesinin temel nedeni, Keynesyen yaklaşımda bir ekonomide yeni malların üretilmesiyle yaratılan satın alma gücünün harcama artışına yol açmayabileceğidir.

Post-Keynesyen yaklaşımda, uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ihracata dayalı büyüme ve büyümenin ödemeler dengesi kısıtı teorilerinde belirtilmiştir. Bu yaklaşımlarda talep artışındaki farklılıklardan dolayı büyüme oranları ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Dışa açık bir ekonomide ödemeler dengesi talep üzerindeki önemli bir kısıttır. Eğer bir ülkedeki talep genişlemesine ithalattaki artış neden olursa, mevcut üretim kapasitesi kullanılmadan ödemeler dengesi güçlüğü ile karşılaşılabılır, yatırım ve teknik değişmeler azalabilir. Diğer taraftan eğer talepteki artışa ödemeler dengesi sorunları eşlik etmezse, üretim kapasitesi tamamen kullanılır ve daha fazla yatırım ve teknik değişme uyarılır.

Her ülke ödemeler dengesinde aynı kısıtlarla karşılaşmamaktadır. Çünkü ülkelerin ithalat ve ihracat için talebin gelir esnekliği farklıdır. İthalat için düşük gelir esnekliğine ve ihracat için yüksek gelir esnekliğine sahip ülkeler elverişsiz esneklik değerlerine sahip ülkelerle karşılaştırıldığında, ödemeler bilançosu dengesiyle uyumlu olarak daha yüksek büyüme oranına sahiptir⁶⁰. Büyüyen bir ekonomide cari işlemler dengesi dikkate alındığında ödemeler bilançosu dengesi Eşitlik (1.3)'de gösterilmiştir.

⁵⁹David RICARDO, **Ekonomi Politiiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev.:Tayfun ERTAN), 1.Baskı, (İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 1997), s.120.

⁶⁰Valentina MELICIAN, **Technology, Trade and Growth in OECD Countries, Does Specialisation Matter?**, (London: Routledge Studies in the Modern World Economy, 2001), s.21-24.

$$p + x = p^* + e + m \quad (1.3)$$

Eşitlik (1.3)'de,

x : İhracat miktarındaki değişim oranını

p : İhracatın yurtiçi fiyatındaki değişim oranını

p^* : Yabancı para cinsinden ithalat fiyatındaki değişim oranını

e : Döviz kurundaki değişim oranını (yabancı paranın yurtiçi fiyatını)

m : İthalat miktarındaki değişim oranını göstermektedir.

İhracat ve ithalat eşitliklerinin dinamik formları şöyledir:

$$x = \eta(p - p^* - e) + \varepsilon z \quad (1.4)$$

$$m = \psi(p^* + e - p) + \pi y \quad (1.5)$$

η ve ψ sırasıyla ihracat ve ithalat için talebin fiyat esnekliğini göstermektedir. ε ve π sırasıyla ihracat ve ithalatın gelir esnekliği, z ve y ise yurtdışı ve yurtiçi gelirdeki değişim oranını belirtmektedir. Eşitlik (1.4) ve (1.5), eşitlik (1.3)'de yerine konur ve tekrar düzenlenirse, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki dengeyle uyumlu yurtiçi gelirdeki değişim elde edilir.

$$y_B = [(1 + \eta + \psi)(p - p^* - e) + \varepsilon z] / \pi \quad (1.6)$$

Eğer ortak kur ile ölçülen nispi fiyatlar uzun dönemde değişmiyorsa, eşitlik (1.6)

$$y_B = \varepsilon \frac{z}{\pi} \quad (1.7)$$

eşitliğine dönüşür.

Ödemeler bilançosunun cari işlemler dengesiyle uyumluluk gösteren büyüme oranı, ihracat ve ithalatın talep esneklerine bağlıdır. Thirlwall ülkeler arasında ihracat ve ithalat gelir esnekliklerinin farklı oluşunu üretilen malların özellikleriyle ilişkilendirmiştir. Şöyle ki, ihracat artış oranı düşük olan ülkelerde ithalatın gelir esnekliği nispeten yüksekse, ülkede üretilen mallar hem yurtiçinde hem de yurtdışında pek rağbet görmez⁶¹. Bu teoride ticaret sadece büyüme üzerinde etkili değildir. Aynı zamanda ülkelerin uzmanlaşma durumları da, ihracat ve ithalatın gelir esneklikleri

⁶¹A.P. THIRLWALL, "The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rate Differences", *Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review*, Vol. 128, (1979), s.45-53.

üzerindeki rolleri aracılığıyla büyümeyi etkileyebilir. Ancak bu yaklaşımın bazı eksiklikleri söz konusudur: Model, bütüncül yapısı nedeniyle uzmanlaşmanın etkilerinin daha detaylı olarak incelenmesine izin vermemektedir. Ayrıca ülkeler arasındaki teknoloji düzeyindeki farklılıkların bu ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkisi açık değildir⁶².

Kaldor'un büyüme modeli yardımıyla uzmanlaşma farklılıklarının ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kaldor, dış ticarete açılma ve uzmanlaşma farklılıklarının ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisiyle ilgili olarak geleneksel yaklaşımın öngördüğünden farklı sonuçlara ulaşmıştır. İki sektörlü modelde, tarım sektöründe azalan verimler, imalat sektöründe ise artan verimler geçerlidir. Ticarete açılma tarım sektöründe uzmanlaşan ülke ile imalat sektöründe uzmanlaşan ülkeye eşit derecede yarar sağlamamaktadır. İmalat sektöründe uzmanlaşan ülkeler ticarete açıldıktan sonra, ölçek ekonomilerinden yararlanabildikleri için büyük yarar sağlarlar. Tarımda uzmanlaşan ülkeler ise aksine ticari açıklıktan zarar görürler. Çünkü daha önce imalat sektöründe istihdam edilen işgücü, üretime elverişli toprakların kısıtlı olması nedeniyle tarımda tekrar istihdam edilemedikleri için işsiz kalacaktır.

Bir ülkenin imalat sektörünü genişletebilmesi ve yaparak öğrenmenin sağladığı artan getirilerden faydalanabilmesi için dış talebinin de artması gerekmektedir. Bu nedenle ekonominin büyüme oranını ve imalat sektörünün büyüme oranını belirlemede ihracat önemli bir role sahiptir. Neoklasik yaklaşımın aksine, Kaldor'a göre, uluslararası rekabet gücü bir ülkenin yeni mallar üretme yeteneğine bağlıdır. Çünkü yeni mallara olan talep, büyümenin yol açtığı genel talep artışından daha yüksektir. Bu görüşte geleneksel malların ticareti hariç tutulduğunda, fiyat rekabeti ihracatı açıklamada önemli bir role sahip değildir⁶³.

2.3.3. Neoklasik Büyüme Teorisinde Dışa Açıklık

Neoklasik büyüme teorisinde ticari açıklık üretim faktörlerinin etkin kullanımına neden olabilir (üretim fonksiyonunun A parametresinde artış). Neoklasik Slow Swan'ın

⁶²MELICIAN, a.g.e., s.25.

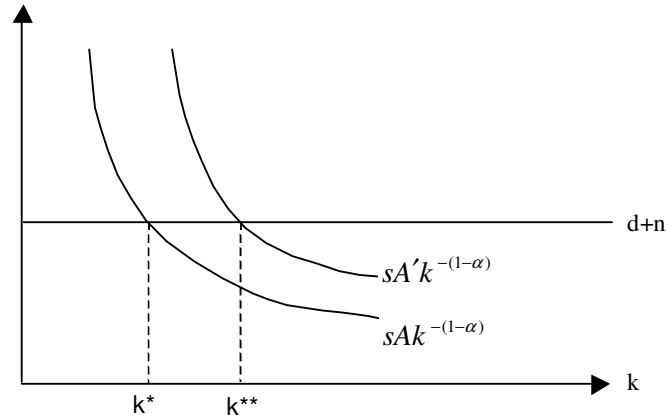
⁶³"Nicholas KALDOR, Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the United Kingdom, London: Cambridge University Press, 1966" MELICIAN, a.g.e., s.25-26'daki alıntı.

(1.8)'deki denkleminde işçi başına sermaye miktarındaki değişim oranı gösterilmektedir.

$$\dot{k} = sf(k) - (d+n)k \quad (1.8)$$

Bu denklemde k sermaye-emek oranını, d aşınma oranını, s tasarruf oranını ve n emek artış oranını göstermektedir. Denklem her iki yanı k 'ya bölündükten sonra, $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda yerine konulduğunda, büyüme oranının k 'dan bağımsız $d+n$ ve k 'nın azalan fonksiyonu olan $sAk^{-(1-\alpha)}$ fonksiyonu arasındaki fark tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılır. Şekil 1 yardımıyla ticari açıklığın etkileri görülebilir.

Şekil 1: Neoklasik Büyüme Teorisinde Ticaret Liberalizasyonunun Etkisi

Ticaret liberalizasyonu $sAk^{-(1-\alpha)}$ fonksiyonunun sağa doğru kaymasına neden olmaktadır. Ekonomi $(d+n)$ doğrusu ile $sAk^{-(1-\alpha)}$ eğrisi arasındaki fark kadar büyümeye başlar ve büyüme oranı ekonomi yeni bir durağan durum dengesine (k^{**}) ulaşana kadar azalır. Bu sürecin sonunda işçi başına sermaye miktarı daha fazladır. Ancak bu uzun dönem büyüme oranı üzerinde herhangi bir etki yaratmamıştır. Bu nedenle Neoklasik

büyüme teorisinde ticaretin sadece düzey etkisine sahip olduğu, fakat büyüme etkisinin olmadığı söylenebilir⁶⁴.

Neoklasik teoride, kişi başına uzun dönem büyümenin tek belirleyicisi dışsal teknolojik gelişmedir. Bu nedenle diğer ülkelerle olan ticari ilişkiler ekonominin uzun dönem büyümesi üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir⁶⁵.

Son yıllardaki çalışmalar, yoksul ekonomilerin zengin ekonomilerden daha hızlı büyüme eğilimine sahip olması şeklinde tanımlanan yakınsama olgusuna ilişkin kanıtları ortaya koymaya yöneliktir. Steve Dowrick ve Duc-Tho Nguyen OECD ülkeleri için yakınsamanın olduğunu tespit etmiştir⁶⁶. Barro ve Salai Martin Amerika Birleşik Devleti eyaletleri, Japonya ve Avrupa bölgesi için yıllık yaklaşık % 2 oranında yakınsamanın ortaya çıktığını bulmuştur⁶⁷. Daha fazla sayıda ülkeyi kapsayan araştırmalardan çıkan sonuçlar ise çelişkilidir. Paul M. Romer ve Sergio Rebelo 100 ülkeyi kapsayan geniş bir örnekleme, başlangıç kişi başına gelir düzeyi ile sonraki yıllarda gerçekleşen kişi başına büyüme hızı arasında korelasyon eksikliği olduğunu belirtmiştir⁶⁸. Romer ve Rebelo bu bulguyu, geliştirilen neoklasik büyüme teorisinin yakınsama sonuçlarına karşıt bir kanıt olarak yorumlamışlardır. Robert Barro, Ross Levine, David Renelt sermaye stokundaki ve diğer bazı değişkenlerdeki farklılıklar kontrol edildikten sonra, ülkelerin yıllık yaklaşık %2 oranında koşullu olarak yakınsayacağını belirtmişlerdir⁶⁹. Böylece tüm veri setleri yakınsama hızının yavaş fakat önemli olduğunu tespit etmiştir⁷⁰.

⁶⁴MELICIAN, a.g.e., s.14-15.

⁶⁵Phillippe AGHION and Peter HOWITT, **Endogenous Growth Theory**,(Cambridge Mass: MIT Press, 1998), s.366.

⁶⁶Steve DOWRICK ve Duc-Tho NGUYEN, “OECD Comparative Economic Growth 1950-85: Catch Up and Convergence”, **American Economic Review**, Vol. 79, (December 1989), s. 1010-1030.

⁶⁷Robert BARRO and Xavier Salai MARTIN, “Convergence across States and Regions”, **Brookings Papers on Economic Activity**, No.1, (1991), s.107-158, Robert J. BARRO and Xavier Salai MARTIN, “Regional Growth and Migration: A Japan-US Comparison”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4038, (March 1992).

⁶⁸Paul ROMER, “Crazy Explanations for the Productivity Slowdown”, **NBER Macroeconomics Annual**, (1987); Sergio T. REBELO, “Long Run Policy Analysis and Long Run Growth”, **Journal of Political Economy**, Vol. 99, (June 1991), s.500-521.

⁶⁹Robert BARRO, “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, (May 1991), s.297-443; LEVINE and RENELT, a.g.e., s.942-963.

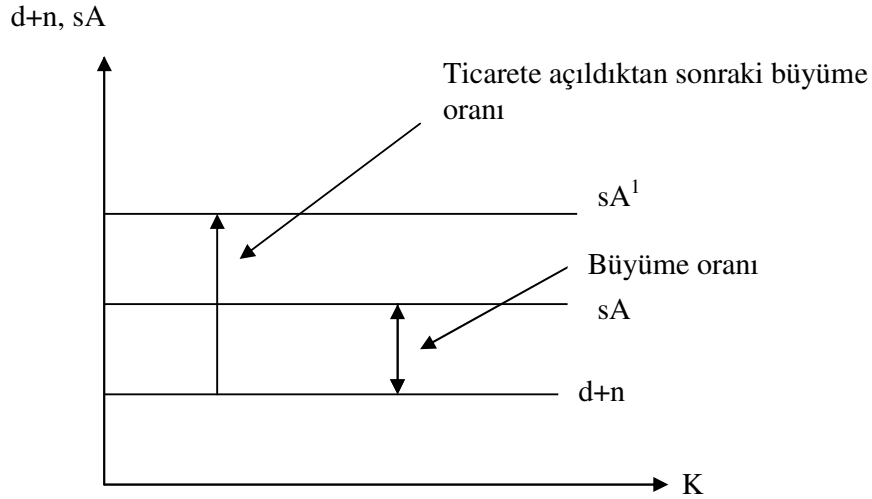
⁷⁰Robert BARRO, N.Gregory MANKIW, Xavier Salai MARTIN, “Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4206, (1992), s.1.

2.3.4. İçsel Büyüme Modellerinde Dışa Açıklık

İçsel büyüme modelleri, neoklasik büyüme teorisinin tartışmalı dışsal teknik değişme ve ülkelerin büyüme oranları ile ortalama ücret düzeylerinin birbirine yakınsayacağı varsayımlarından kaynaklanan sorunların üstesinden gelmeye çalışır. Ayrıca içsel büyüme modellerinde ticari açıklığın büyüme oranı üzerinde sürekli bir etkisi bulunmaktadır.

İçsel büyüme modellerinde, yeniden üretilebilir faktörünün sabit getirili ($\alpha=1$) ve yeniden üretilemeyen faktörün bulunmadığı ($\beta=0$) bir üretim fonksiyonunda (ölçeğe göre sabit getiri varsayımı geçerli), işçi başına sermaye artış hızı sA doğrusu ile $d+n$ doğrusu arasındaki fark tarafından belirlenir. Bu durumda, kullanılan girdilerin etkinliğindeki artış (A Parametresi), durağan durum büyüme oranında sürekli bir etkiye sahiptir.

Şekil 2: İçsel Büyüme Modellerinde Ticaret Liberalizasyonunun Etkileri

Ölçeğe göre artan getirili ($\alpha + \beta > 1$) ve sabit getirili ($\alpha = 1$) yeniden üretilebilir faktörlü bir üretim fonksiyonuyla da aynı sonuç elde edilebilir.

$$\dot{k} = sk^\alpha L^{\alpha+\beta-1} - (d+n)k \quad (\alpha + \beta) > 1 \quad (1.9)$$

Eşitlik (1.9)'a etkinlik terimi A eklenir ve k'ya bölünürse,

$$Y = sAL^\beta - (d+n)k \quad (1.10)$$

(1.10)'daki eşitlik elde edilir. Bu durumda işçi başına sermaye artış oranı k'dan hala bağımsız olan sAL^β ve $d+n$ arasındaki farka eşittir.

İçsel büyüme modellerinde, uluslararası ticaret uzun dönem ekonomik büyüme oranı üzerinde etkili olduğu için neoklasik büyüme modellerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir⁷¹. Üretim teknolojisinde ölçeğe göre sabit getiri, Solow modeli⁷² gibi geleneksel neoklasik büyüme modellerinde ve Hecksher Ohlin tipi ticaret modellerinde temel bir varsayımdır. Eğer üretim sürecinde kişi başına büyüme, üretim faktörlerinden birinin artırılmasından kaynaklanıyorsa, üretimde bu faktörde ortaya çıkan azalan verimler nedeniyle uzun dönem büyüme dışsal diğer başka kaynaklar olmadan sürdürülemez. Örneğin Solow modelinde uzun dönem büyüme, daha öncede bahsedildiği gibi teknolojik gelişmeden kaynaklanır. Uzun dönem büyüme oranı model içinde belirlenmez.

Öte yandan, içsel büyüme modellerinde uzun dönem büyüme oranı model içinde belirlenir. Diğer bir deyişle, içsel büyüme modelleri bir ekonominin zaman içinde nasıl büyüdüğünü açıklamaya çalışır. İçsel büyüme modelleriyle ilgili teorik literatür hızla genişlemiştir. Bu modellerde, içsel büyümenin kaynakları iki kategoriye ayrılabilir. İlkinde, içsel büyümenin kaynağı üretimde ekonomi genelinde ortaya çıkan ölçeğe göre artan getirilerdir. Özellikle yeniden üretilebilir ya da biriktirebilir üretim faktöründe ekonominin genelinde ölçeğe göre artan ya da en azından sabit getiri olmalıdır. Bu genellikle üretimde dışsal tasarruflar yaratır. Örneğin, Arrow'un ünlü modelinde, bir firmanın üretimindeki yaparak öğrenme nedeniyle artış tüm firmalarda sermayenin

⁷¹MELICIAN, a.g.e., s.15-18.

⁷²SOLOW, a.g.e., s.65-94.

verimliliğini artırır⁷³. Bu kategori kapsamında Romer⁷⁴ ve Lucas'ın⁷⁵ modelleri önemlidir. Bu modeller, üretimde pozitif dışsallıklar nedeniyle herhangi bir teknolojik gelişme olmasa da uzun dönemde pozitif bir ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini göstermektedir.

İçsel büyümenin kaynağını araştıran bir diğer yaklaşımda, yenilik ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki rolü dikkate alınmaktadır. Romer⁷⁶, Grossman ve Helpman⁷⁷, Krugman⁷⁸ bu yaklaşımın üstün olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü bir önceki yaklaşımda teknolojik değişim sadece diğer faaliyetlerin rastlantısal bir ürünüdür. Bu alternatif tip modellerde, araştırma ve geliştirme sektörü verimlilik artışı sağlayan fikirler veya yeni ürünler üretmektedir. Araştırma ve geliştirme özel bireyler tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olarak modele dahil edilir. Böylece bu modeller, örneğin patent haklarının koruma altına alınmasıyla yeni teknolojilerin gelişiminde (geçici) monopol gücü sağlanmasının araştırma ve geliştirme faaliyetleri için teşvik yarattığını vurgulamaktadır.

İlk içsel büyüme literatürü, kolay olması nedeniyle büyük ölçüde dışa kapalı ekonomilerin analizi üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, son yıllardaki araştırmalarda, modeller dışa açık ekonomi koşullarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu araştırmalarda, çeşitli içsel büyüme modelleri çerçevesinde ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın bu kısmında içsel büyüme teorileri ile uluslararası ticaret arasındaki olası teorik bağlantılar ortaya konulmaya çalışılacaktır⁷⁹.

⁷³Kenneth J. ARROW, "The Economic Implications of Learning by Doing", **Review of Economic Studies**, Vol. 29, (1962), s.155-173.

⁷⁴Paul M.ROMER, "Increasing Returns and Long-run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5, (1986), s.1002-1037.

⁷⁵Robert LUCAS, "On the Mechanics of economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 22, (1988), s.3-42.

⁷⁶Paul M.ROMER "Endogenous Technological Change", **The Journal of Political Economy**, Vol. 98, No. 5, (1990), s.71-101.

⁷⁷Gene M.GROSSMAN and Elhanan HELPMAN, **Innovation and Growth in the Global Economy**, (Massachusetts Institute of Technology, 1991), s.1-359.

⁷⁸Paul R. KRUGMAN, **Rethinking International Trade**, (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994), s.183-226.

⁷⁹Aaron SCHIFF, Some Connections Between International Trade and Endogenous Growth, (19 May 1999), <http://www.crec.auckland.ac.nz/crnc/aaron/tradegrow.pfd>, s.3-5.

2.3.4.1. Romer'in İçsel Teknolojik Değişme Modeli

Paul Romer'in bu modelinde ekonomik büyüme, kârlarını maksimize etmeye çalışan firmalar tarafından alınan yatırım kararlarıyla ortaya çıkan teknolojik değişme aracılığıyla meydana gelir. Modelde teknolojinin en önemli özelliği, ne geleneksel bir mal ne de kamu malı olmasıdır. Teknoloji, rekabete konu olmayan (nonrival) ve kısmen dışlanabilir (excludable) özelliktedir. Rekabete konu olmayan mal, bir birey ya da tüm bireylerce eş zamanlı olarak kullanılabilir. Dışlanabilir özelliğe sahip bir malı ise, sadece sahibi kullanabilir⁸⁰.

Modelde öne sürülen görüşler, üç dayanağa sahiptir. İlki, teknolojik değişme ekonomik büyümenin en önemli kaynağıdır. Teknolojik değişme, ekonomik birimlerin sermaye birikimini sürdürmesini teşvik etmektedir. Sermaye birikimi ile birlikte teknolojik gelişme saat başına üretim miktarında artışa yol açmaktadır. İkincisi, teknolojik değişme büyük ölçüde piyasa teşviklerine karşılık veren bireylerin bilinçli faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle teknoloji içsel bir değişkendir. Buradan teknolojik değişime katkıda bulunan herkesin piyasa teşvikleri tarafından motive edildiği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Bu bağlamda, devlet tarafından desteklenen bilimsel araştırmalar da teknolojik gelişme açısından önemlidir. Üçüncüsü, yeni bir bilginin yaratılması nedeniyle maliyet bir kez ortaya çıkmakta, yani bilginin tekrar tekrar kullanılması ek maliyet yaratmamaktadır. Başka bir deyişle yeni ve daha faydalı bir bilginin geliştirilmesi nedeniyle yalnızca sabit bir maliyete katlanılmaktadır.

Modelin tanıtılması;

- 1) Modelde dört temel üretim faktörü vardır. Bunlar sermaye, emek, beşeri sermaye ve teknoloji düzey endeksidir.
- 2) Sermaye, tüketim malı birimleri ile ölçülür. Beşeri sermaye, formal eğitim ve işbaşında eğitim gibi faaliyetlerin birikimsel (kümülatif) etkisinin bir ölçüsüdür.
- 3) Model; bilginin rekabete konu olan kısmını (H), rekabete konu olmayan teknoloji kısmından (A) ayırır.

⁸⁰ROMER, *Endogenous Technolo...*, s.71-74.

- 4) Ekonominin formal modeli üç sektörden oluşur. Araştırma ve geliştirme sektörü yeni bilgi üretmek için mevcut bilgi stokunu ve beşeri sermayeyi kullanır. Ar-Ge (Araştırma- Geliştirme) sektörü, özellikle yeni sermaye malları (producer durables) için tasarımlar üretir. Ara malları sektörü Ar-Ge sektörünün tasarımlarını kullanarak nihai mal üretiminde kullanılmak üzere sermaye malları üretir. Nihai sektör; mevcut emek, beşeri sermaye ve sermaye mallarını nihai çıktı üretmek için kullanır.

Bu modelde bazı basitleştirici varsayımlar yapılmıştır. Bunlar;

- Nüfus ve işgücü arzı sabittir.
- Nüfusun toplam sermaye stoku sabittir ve bunun piyasaya arz edilen kısmı da sabittir. Bu nedenle fiziksel emek (L) ve beşeri sermaye (H) faktörlerinin toplam arzları sabittir.
- Kaynakların tüketim sektöründe kullanılmayan kısmı sermaye sektöründe kullanılmaktadır.
- Araştırma faaliyetlerinde, beşeri sermaye ve bilgi nispeten yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.
- Modelde nihai üretim (Y); fiziksel emek (L), beşeri sermayenin nihai üretime ayrılan kısmı (H_y) ve fiziksel sermayenin bir fonksiyonudur. Üretim teknolojisi sermayeyi sonsuz farklı çeşit sermaye malına dönüştürebilir. Sermaye malları i harfi ile gösterilmektedir. Ancak önceden yaratılmış ve tasarlanmış olan sınırlı sayıdaki girdi her zaman kullanıma hazırdır. Nihai çıktı üreten bir firma tarafından kullanılan girdilerin listesi şöyledir:

$$x = \{x_i\}_{i=1}^{\infty} \quad (1.11)$$

Bu çerçevede, çıktının basit fonksiyonel biçimini gösteren Cobb-Douglas üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y(H_Y, L, x) = H_Y^\alpha L^\beta \sum_{i=1}^{\infty} x_i^{1-\alpha-\beta} \quad (1.12)$$

Bu üretim fonksiyonu, tüm sermaye mallarının birbirini tam olarak ikame etme varsayımının geçerli olması nedeniyle, geleneksel üretim fonksiyonlarından farklılık göstermektedir. Ayrıca, üretim fonksiyonu birinci dereceden homojendir. Nihai sektördeki çıktı, fiyatı veri olarak kabul eden tek bir firmanın faaliyetleri yardımıyla açıklanabilir. Ancak modelde sermaye malları üreten sektör, temsili bir firma yardımıyla açıklanamamaktadır. Her i sermaye malı farklı bir i firması tarafından üretilmektedir. Her firma üretime başlamadan önce, i malı için bir tasarım üretmeli ya da satın almalıdır. Firma tasarım sahibi olduğunda η birim nihai malı bir birim i sermaye malına dönüştürebilir.

Bir firma i sermaye malı için bir tasarım ürettiğinde bu tasarımın patent hakkını sonsuza kadar elde edebilir. Eğer bu firma sermaye malından $x(i)$ birim üretirse, bu sermaye mallarını nihai mal üreten firmalara $p(i)$ oranında rant ile kiralayabilir. i firması i sermaye malının tek satıcısı olduğu için negatif eğimli talep eğrisi ile karşı karşıyadır. Sermaye mallarının aşınmadığı varsayıldığı için, i malının birim değeri yaratılan rantın sonsuz ufuktaki iskonta edilmiş bugünkü değerine eşittir.

Modelde toplam sermaye birikimi şöyledir:

$$\dot{K}(t) = Y(t) - C(t) \quad (1.13)$$

$C(t)$, t zamanındaki toplam tüketimi göstermektedir. Bir birim sermaye malı üretmek için vazgeçilmesi gereken tüketim malı miktarının η birim olduğu varsayıldığında, sermayenin üretimde kullanılan sermaye malları ile ilişkisi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$K = \eta \sum_{t=1}^{\infty} x_t = \eta \sum_{i=1}^A x_i \quad (1.14)$$

Modelde H ve L sabittir ve K vazgeçilen tüketim miktarı kadar artmaktadır. Araştırma ürünü (research output), araştırmaya tahsis edilen beşeri sermaye miktarına ve mevcut bilgi stokuna bağlıdır. Toplam tasarım stokundaki değişim,

$$\dot{A} = \delta H_A A \quad (1.15)$$

ile gösterilir. Eşitlik (1.15)'de,

δ : verimlilik parametresini ve

H_A : araştırma sektöründe istihdam edilen toplam beşeri sermaye miktarını belirtmektedir. Bu eşitlik iki temel varsayımı içermektedir. Bunlardan ilki, araştırmaya tahsis edilen beşeri sermaye yeni tasarımların daha yüksek oranda üretilmesine yol açmaktadır. İkincisi, daha büyük miktarda bilgi ve tasarım stoku, araştırma sektöründe çalışan teknik personelin verimliliklerini arttırmaktadır. Ayrıca diğer şartlar sabitken tasarım üretimi H_A ve A için doğrusaldır. A 'nın doğrusal olma varsayımı nedeniyle sınırsız büyüme mümkün olmaktadır. Toplam beşeri sermaye miktarı $H_Y + H_A = H'$ 'dir. Bu eşitlikten anlaşıldığı gibi, beşeri sermaye ya nihai mal sektörüne ya da arge sektörüne tahsis edilecektir. Ancak bu eşitlik, L ve H 'nin birlikte arz edileceğini ihmal etmektedir. Beşeri sermayenin ücreti şöyle gösterilebilir:

$$w_H = P_A \delta A \quad (1.16)$$

Eşitlik (1.16)'da P_A , yeni tasarımların fiyatını göstermektedir. Modelde, nihai ve ara sektörde kâr maksimizasyonunun nasıl sağlandığı ve tüketicilerin zamanlar arası optimizasyon koşulu gösterilmektedir. Ayrıca modelde teknoloji, sermaye ve gelirin üssel ve sabit bir oranda büyüdüğü denge durumu için çözüm yapılmıştır. Bu durum genellikle dengeli büyüme olarak adlandırılır.

Model yukarıdaki gibi kısaca tanıtıldıktan sonra, dışa açıklıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çerçevede modelde, dışa kapalı benzer iki ekonominin dengeli büyüme oranlarıyla ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmesi durumunda elde edecekleri büyüme oranları karşılaştırılmaktadır.

Romer'in dışa kapalı ve iki ekonominin bulunduğu varsayılan modelinde, dengeli büyüme oranı ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmesinden etkilenmektedir. Dışa kapalı ekonomi durumunda genel büyüme oranı şöyledir:

$$g = \frac{\delta H - \Lambda \rho}{\sigma \Lambda + 1} \quad (1.17)$$

Eşitlik (1.17)'de;

H : beşeri sermaye stokunu,

ρ : amortisman oranını

σ : nispi riskten kaçınma katsayısını (the coefficient of relative risk aversion) ve

Λ : teknoloji parametreleri α ve β 'ya bağlı bir sabiti göstermektedir.

$$\Lambda = \frac{\alpha}{(1 - \alpha - \beta)(\alpha + \beta)} \quad (1.18)$$

Modelde, iki ekonominin bütünleşmesiyle toplam beşeri sermaye stokunun iki katına çıkacağı belirtilmiştir. Bu durumda araştırmaya tahsis edilen beşeri sermaye artacak ve büyüme oranı yükselecektir. Romer'in bu görüşü özellikle Çin, Hindistan gibi büyük nüfusa sahip ülkeler için ticarete katılımın niçin daha önemli olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda model, büyük miktarda beşeri sermayeye sahip ülkelerle bütünleşmeye gidilmesinin büyüme için önemli olduğunu ileri sürmektedir.

Modelin en dikkate değer sonucu, nispeten daha büyük toplam beşeri sermaye stokuna sahip ekonomilerin daha hızlı büyümesidir. Bu bulgu, serbest uluslararası ticaretin büyümeyi arttıracığını öne sürmektedir⁸¹.

Bu modelin temel sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Beşeri sermaye stoku büyüme oranını belirlemektedir. Beşeri sermaye stokundaki artışlar büyümeyi artırır.
- Araştırma ve geliştirme sektöründe ölçeğe göre artan getiriler geçerlidir.
- Ekonomi dengedeysen araştırmaya tahsis edilen beşeri sermaye miktarı çok azdır.
- Dünya piyasalarıyla bütünleşmek ekonomik büyüme oranını artırır.
- Ülkelerin büyük nüfusa sahip olması ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için yeterli değildir.

⁸¹ROMER, *Endogenous Technolo...*, s.71-99.

2.3.4.2. Grossman ve Helpman'ın Modelleri

Bu başlık altında, Gene Grossman ve Elhanan Helpman'ın dışa açık küçük ekonomi ve dinamik karşılaştırmalı üstünlük modelleri dışa açıklık bağlamında incelenmiştir.

2.3.4.2.1. Dışa Açık Küçük Ekonomi Modeli

Grossman ve Helpman'ın bu modelinde, birçok ticaret teorisyenin yaygın olarak kabul ettiği küçük ekonomi tanımı kabul edilmiştir. Bu bağlamda, içinde bulunduğu ekonomik çevreyi etkilemeyecek büyüklükteki bir ekonomi, küçük ekonomidir. Bu tanım üstü kapalı olarak bazı olguları da belirtmektedir. Bunlardan ilki, küçük ekonomi dünya piyasalarında esnek taleple karşılaşır ve dışsal olarak belirlenmiş fiyatlarla ticaret yapar. İkincisi, bu ekonomi için faiz oranları veridir. Son olarak, küçük ekonominin araştırma geliştirme faaliyetleri ya bilgiye yapılan yatırımların sınırlar arası bilgi taşmaları (knowledge spillovers) yaratmaması ya da yaratılan taşmaların ihmal edilebilir büyüklükte olması nedeniyle, dünya çapındaki bilgi sermayesi birikim oranını etkilememektedir. Günümüzde hiçbir ekonominin bu küçüklük tanımına uymamasına rağmen, bu yaklaşım dünya piyasalarının yurtiçi davranışları etkileme kanallarını ortaya çıkarması bakımından faydalıdır⁸². Bu modelin matematiksel yapısı nispeten açıktır, fakat bu çalışmada matematiksel ayrıntılara çok fazla yer verilmeden çalışma konumuz gereği olarak içsel büyüme modellerinde dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır.

Bu bağlamda, G.Grossman ve E.Helpman'ın dışsal bir değişken olduğu varsayılan dünya fiyatlarında iki nihai malın ticaretinin yapıldığı küçük bir ekonomi modeli dikkate alınmıştır. Yerel üreticiler bu malları temel ve ara girdiler kullanarak üretirler. Temel girdiler, vasıfsız emek ve beşeri sermayeden oluşur. Bu girdilerin miktarları sabit olup, arzları esnek değildir. Her sektörün sadece bir temel girdiyi kullandığı varsayılır. Y malını üreten sektör H_Y miktarında beşeri sermaye istihdam ederken, Z malını üreten sektör ise L_Z kadar vasıfsız emek istihdam eder. Her nihai mal, zamana karşı değişmez

⁸²GROSSMAN and HELPMAN, *Innovation and Growth...*, s.144.

katsayılı ölçüğe göre sabit getirili Cobb-Douglas teknolojisine göre üretilir. Y ve Z iki nihai malın toplam üretimini göstermektedir.

$$Y = A_Y D_Y^\beta H^{1-\beta_Y} \quad (1.19)$$

$$Z = A_Z D_Z^\beta L^{1-\beta_Z} \quad (1.20)$$

D_i : i sektöründe kullanılan ara girdilerin endeksini,

i : Y, Z nihai mallarını ve

A_i : Teknolojiyi göstermektedir.

Modelde dengeli büyümenin sağlanabilmesi için sektörlerin eşit yoğunlukta ara girdi kullandığı varsayılmıştır. Ayrıca bir ülkede nihai mal üretiminin yapılabilmesi için nihai malın birim maliyetinin dünya fiyatına eşit olması gerektiği belirtilmiştir.

$$p_Y = w_H^{1-\beta} p_D^\beta \text{ ve} \quad (1.21)$$

$$p_Z = w_L^{1-\beta} p_D^\beta \quad (1.22)$$

(1.21) ve (1.22)'deki Eşitliklerde,

p_i : i malının dünya fiyatını, $i=Y,Z$

w_j : j faktörünün ücretini, $j= H,L$ ve

p_D : ara mallarının fiyat endeksini göstermektedir.

Modelde, bir malın üretim maliyetinin bu malın dünya piyasalarındaki fiyatından yüksek olması durumunda, söz konusu malın üretiminden vazgeçilir⁸³. Bu modelde ekonomik büyüme, araştırma ve geliştirme faaliyetleri sonucunda ara mallarında ortaya çıkan içsel yenilikler nedeniyle gerçekleşmektedir. G.Grossman ve E.Helpman ürün yeniliğinde alternatif iki model göz önüne almışlardır. Bunlardan ilki, ara malları çeşitliliğini arttıran, diğeri ise sabit miktardaki ara malları kalitesinde gelişme yaratan içsel yeniliktir. Modelde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde sadece beşeri sermayeye ihtiyaç duyulduğu ve vasıfsız emeğin kullanımına gerek olmadığı kabul edilmiştir.

⁸³GROSSMAN and HELPMAN, *Innovation and Growth...*, s.145-146.

Zaman birimi başına yeni bir mal üretmek veya standart kalite gelişimi sağlamak için sabit miktarda beşeri sermaye birimlerine ihtiyaç duyulduğu varsayılmıştır⁸⁴. Hanehalkları da zamanlararası fayda fonksiyonlarını maksimize etmek istemektedirler. Fayda fonksiyonu şöyledir:

$$U_i = \int_t^{\infty} e^{-\rho(\tau-t)} \log u[C_Y(\tau), C_Z(\tau)] d\tau \quad (1.23)$$

$C_i(\tau)$: i nihai malının τ anında tüketimini

ρ : öznel indirgeme oranını ve

$u(.)$: anlık faydayı

belirtmektedir.

Modelde, finansal varlıkların uluslararası ticaretine izin verilmediğinden, hanehalkları tasarruflarını ya risksiz yurtiçi tahvillerde ya da yerli firmaların hisse senetlerini satın almada kullanmaktadır. Eğer r yerel sermaye piyasasında anlık faiz oranı ise, harcamaların optimal düzeyi Eşitlik (1.24)'de görülmektedir.

$$\frac{\dot{E}}{E} = r - \rho \text{ dur.} \quad (1.24)$$

Modelde basitlik sağlamak amacıyla uluslararası sermaye hareketlerinin olmadığı varsayılmıştır. Böylece, küçük ekonominin dış ticareti zamanın her noktasında dengededir. Ticaret dengesinin gerçekleştirilmesi için, toplam harcamaların değerinin ulusal gelire eşit olması gerekmektedir. Bu durum Eşitlik (1.25) yardımıyla görülebilir.

$$E = p_Y Y + p_Z Z \text{ 'dir}^{85}. \quad (1.25)$$

Modelle ilişkili temel çerçeve verildikten sonra, uluslararası ticaretin bu küçük ekonomi üzerindeki etkileri incelenebilir. G.Grossman ve E.Helpman başlangıçta bu ülkeler arasında ara malları ticaretinin yapılmadığını varsaymıştır. Bundan dolayı, küçük ekonomi teknolojik gelişmelerinin tümünü kendi araştırma ve geliştirme çabalarıyla yaratır. Bu bağlamda ticaretin büyüme üzerindeki etkisi belirsizdir.

⁸⁴ SCHIFF, a.g.e., s.11.

⁸⁵ GROSSMAN and HELPMAN, *Innovation and Growth...*, s.148-149.

G.Grossman ve E.Helpman Stolper-Samuelson uluslararası ticaret teoreminin⁸⁶ bu modelde de geçerli olduğunu göstermektedir. Eğer küçük ekonominin dış ticareti dengedeysen, beşeri sermaye yoğun tüketim malı ithal ederse, ticaret bu malın nispi fiyatında azalmaya yol açmakta ve bu nedenden dolayı beşeri sermayenin ücretinde bir gerileme söz konusu olmaktadır. Böylelikle ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etki ortaya çıkar. Çünkü ithal edilebilir mal üreten sektörde daralma meydana gelir. Bu beşeri sermaye oranının artmasına neden olur ve bunun sonucunda, beşeri sermayenin ücretinin düşmesi maliyetlerdeki düşüşe karşılık araştırma ve geliştirme sektörünün genişlemesine yol açar. Eğer ekonomi beşeri sermaye yoğun mal ihraç ediyorsa, bahsedilenin tam tersi bir sonuç elde edilecektir. Bu durumda ihraç edilebilir mal üreten sektör, araştırma ve geliştirme sektörü pahasına gelişecek bu nedenle de yenilik ve büyümeyi engelleyecektir. G.Grossman ve E.Helpman'ın küçük ekonomi analizinin bir sonraki adımında, uluslararası ticaretin yol açtığı uluslararası bilgi akışı göz önüne alınmaktadır⁸⁷.

G.Grossman ve E.Helpman, dış dünyayla etkileşim içine giren ülkelerin uluslararası araştırma merkezlerinde oluşan bilgi birikimine kolaylıkla ulaşabilecekleri gibi, bu kurumlarda yapılmakta olan yeni keşifler hakkında bilgi edinebileceklerini belirtmektedirler. Çalışmada ticaret ve büyüme arasındaki bu bağlantının analiz edilebilmesi amacıyla yatay olarak farklılaştırılmış ara mallarını içeren bir modele odaklanılmıştır. Modelde yabancı ve yerli firmalar arasındaki ticari işlerin miktarı ile yabancıların yerel bilgi stokuna katkısının artacağı ileri sürülmektedir. Diğer bir deyişle, somut mallar arasındaki uluslararası ticaret, soyut bilginin değiş tokuşunu kolaylaştırmaktadır. Bu varsayımı doğrulayan üç gerekçe bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası ticaret ne kadar büyük hacimliyse, yurtiçi ve yabancı firmalar arasındaki kişisel bağlantılar o kadar fazladır. Bu tür bağlantılar, bilginin karşılıklı değişimine yol açabilir. İkincisi, uluslararası ticaret ile yurtiçinde mevcut olmayan farklılaştırılmış ara mallarının ithal edilebilmesidir. Üçüncüsü ise, ticari ilişkide bulunan yabancı firmalardan imalat yöntemini geliştirici yönde bilgiler elde edilebilir. Bu nedenlerle G.Grossman ve E.Helpman, herhangi iki ülke arasındaki bilgi

⁸⁶Bu teoreme göre, ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ülkenin nispi olarak bol olan üretim faktörünün getirisini yükseltirken, kıt olan üretim faktörünün getirisini düşürmektedir.

⁸⁷SCHIFF, a.g.e., s.11-12.

taşmalarının boyutunun karşılıklı ticaretin hacmi ile artacağı varsayımının makul olduğunu ileri sürmektedir.

Özellikle yurtiçi bilgi stoku artışı, yurtiçi araştırma ve geliştirme düzeyi ile geçmişten günümüze kadar ki kümülatif ticaret hacmine bağlıdır. Bu koşullarda, ticaretin büyüme üzerindeki etkileri uluslararası taşmaların yerel araştırmalar aracılığıyla yurtiçi bilgi birikimine katkı sağlamasına bağlıdır. Uluslararası taşmaların nispeten daha az önemli olduğu bir durumda (uluslararası bilginin yayılımına izin verilmediğinde) uzun dönemde ticaret yerel bilgi düzeyine ihmal edilebilir, önemsiz bir katkıda bulunur. Ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri daha önce açıklandığı gibidir. Uluslararası taşmaların yerel araştırmalardan nispeten daha önemli olması durumunda ise, uluslararası ticaretin etkisi sınırsız yenilik ve ekonomik büyüme oranı şeklinde ortaya çıkacaktır. Ancak G.Grossman ve E.Helpman bu durumu dikkate almamaktadır. Son olarak, eğer uluslararası taşmalar yerel yatırımlarla eşit öneme sahipse (bıçak ağzı durumu) uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki etkileri daha karmaşık olmaktadır. Yine de, G.Grossman ve E.Helpman uluslararası bilgi taşmalarının, uluslararası ticaret lehtarı bir yanlılık ortaya çıkardığı sonucuna varmaktadır. Örneğin, bir ithalat tarifesi yurtiçi araştırmayı teşvik etmesine ve ara mallarının sayısını arttırmasına rağmen sosyal refah düzeyini düşürebilmektedir.

Özetlemek gerekirse, G.Grossman ve E.Helpman'ın küçük ülke modelinde uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iki şekilde ortaya çıkmaktadır: İlki, uluslararası ticaret yurtiçi yeniliğin maliyetini etkileyen yerel faktör piyasalarında önemli etkiye sahiptir. Bu çerçevede bir ülkenin beşeri sermaye yoğun mal ithal etmesi durumunda yeniliğin maliyeti azalmakta ve böylece uluslararası ticaret dolaylı olarak ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Öte yandan, eğer ülke beşeri sermaye yoğun mal ihraç ediyorsa uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. İkincisi ise, uluslararası ticaret bilginin yabancı kaynaklardan ülkeye geçişini kolaylaştırabilir. Böylece, büyüme ve yenilik hızını arttıran araştırma ve geliştirme sektöründe verimlilik artışı sağlanmaktadır⁸⁸.

⁸⁸SCHIFF, a.g.e., s.12-14.

2.3.4.2.2. Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlük Modeli

G.Grossman ve E.Helpman⁸⁹; P.Krugman⁹⁰, A.Dixit ve Norman⁹¹ ve W.Ethier⁹² tarafından geliştirilen yeni ticaret teorilerine dayalı olarak endüstri içi ve endüstriler arası ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. G.Grossman ve E.Helpman'ın uluslararası marka artışı modelinde, zamanın her anında ticaretin yapısı, her bir ülke firması tarafından gerçekleştirilen farklılaştırılmış ürün tasarımlarının sayısı tarafından belirlenmektedir. Başka bir deyişle zaman içinde ticaretin yapısı, ülkelerin gerçekleştirdiği araştırma-geliştirme yatırımları ve yeni icatların sayısına bağlı olarak değişime uğramaktadır. Bu nedenle modelde dinamik karşılaştırmalı üstünlükler söz konusudur.

G.Grossman ve E.Helpman'ın bu modelinde, her ülkenin geleneksel ve farklılaştırılmış yüksek teknoloji mal ürettiği, büyük ve yenilikçi iki ekonomi arasındaki ticaret dikkate alınmaktadır. Geleneksel mal, zamana göre değişmez katsayılı ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonuna sahiptir ve her iki ülkedeki teknoloji düzeyi aynıdır. Farklılaştırılmış mal için de ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonu söz konusudur ve bu malın keşfedildiği ülkede üretileceği varsayılmaktadır. Farklılaştırılmış mal sektöründeki firmalar markup fiyatlamaya uygulamaktadır. Bu modelde üretim sürecinde, vasıfsız emek ve beşeri sermaye kullanılmaktadır. Beşeri sermaye ile bilgi, araştırma ve geliştirme sektörünün de girdileridir. Bilginin ülkeler arasında herhangi bir maliyete yol açmadan hareket ettiği varsayılmaktadır. Ayrıca her iki ülkede yaşayan hane halkları aynı homotetik tercihlere sahiptir. Bu çerçevede G.Grossman ve E.Helpman "bütünleşik dünya ekonomisi" (integrated world economy) modelini kullanarak (Şekil 3), ticaret dengesini incelemiştir.⁹³ Şekil 3'de, boyutları iki temel üretim faktörünün küresel donanımını temsil eden bir dikdörtgen görülmektedir.

⁸⁹GROSSMAN and HELPMAN, **Innovation and Growth...**, s.177-200.

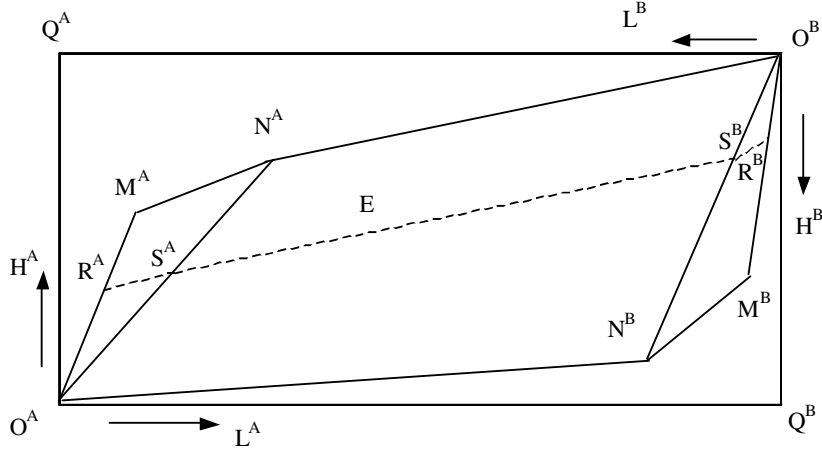
⁹⁰Paul R.KRUGMAN, "Intraindustry Specialisation and the Gains from Trade", **Journal of Political Economy**, Vol. 89, (1981), s.959-973.

⁹¹Avinash DIXIT and Norman VICTOR, **Theory of International Trade**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

⁹²Wilfred J. ETHIER, "National and International Returns to Scale in Modern Theory of International Trade", **American Economic Review**, Vol. 72, (1982), s.389-405.

⁹³SCHIFF, a.g.e., s.14-15.

Şekil 3: Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Durumunda Ticaret Dengesi

Dikdörtgenin dikey boyutu beşeri sermaye stokunu, $H=H^A+H^B$ temsil ederken, yatay boyutu dünya çapında vasıfsız emek donanımını temsil etmektedir. Şekil 3'deki $O^A M^A$ çizgi parçası, bütünleşik dünya ekonomisinin uzun dönem dengesinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde kullanılan kaynakların vektörünü göstermektedir. Benzer şekilde, $M^A N^A$ ve $N^A O^B$ çizgi parçaları da sırasıyla farklılaştırılmış mallar ve geleneksel mal üretimine ayrılan kaynakların vektörleridir. Şekil 3'de üç ekonomik faaliyet içinde beşeri sermayenin en yoğun kullanıldığı faaliyet dalının araştırma-geliştirme olduğu ve geleneksel mal üretiminde de vasıfsız emeğin yoğun olarak kullanıldığı varsayılır⁹⁴. Bütünleşik dünya ekonomisinde iki farklı ülke bulunmaktadır. İki ülkenin farklı faktör donanımları, E noktası tarafından temsil edilir. E noktasında, A ülkesi B ülkesine oranla daha büyük miktarda beşeri sermayeye sahiptir. B ülkesi için ise, faktör donanımı açısından tam tersi bir durum söz konusudur. Eğer E noktası, $O^A N^A O^B N^B$ paralel kenarının içinde bir yerde bulunursa, faktör fiyat eşitliği ortaya çıkacaktır. Şekil 3'de $O^A R^A$ ve $O^B R^B$ sırasıyla A ve B ülkelerinin araştırma ve geliştirme için istihdam ettikleri faktörlerin vektörleridir. Ayrıca $R^A S^A$ ve $S^B R^B$ sırasıyla A ve B ülkelerinin farklılaştırılmış mal üretimi için ayırdıkları kaynakları göstermektedir. G.Grossman ve E.Helpman bütünleşik dengede bu kaynak tahsisinin, mal ve faktör fiyatlarının eşitlendiği ve dünya ekonomisi için bir denge durumu olduğunu göstermiştir. Söz konusu modelin bu durumu kanıtlamaya yönelik

⁹⁴GROSSMAN and HELPMAN, *Innovation and Growth...*, s.183-184.

matematiksel açıklamalarına konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için yer verilmemiş, modelin sonuçları dikkate alınmıştır.

İlk olarak, G.Grossman ve E.Helpman'ın üç ekonomik faaliyetin yer aldığı ve iki temel girdinin bulunduğu statik ticaret modellerinde, her iki ülkenin farklı faktör donanımlarını kullanacağı birçok kaynak tahsis seçeneğinin olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak bu modellerde ülkelerin tam olmayan bir uzmanlaşmaya sahip olmaları durumunda, ticaret ve uzmanlaşmanın tek bir şekilde belirleneceği ifade edilmiştir. Bu her ülkedeki farklılaştırılmış malların üretim düzeyinin ülkede yaratılan yenilik oranıyla uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır.

İkinci olarak, beşeri sermayesi nispeten bol olan ülke geleneksel mal üretimiyle karşılaştırıldığında ticaret ortağından daha fazla araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunmaktadır. Böylece bu ülke nispeten daha fazla yenilikçi mal üretir. Dünya çapında uzmanlaşma olgusuyla ilgili bu tahminler nispi faktör donanımına dayalı statik ticaret teorisindeki varsayımlara benzemektedir. Son olarak bu modelde, iki ülkenin nispi büyüme oranlarına ilişkin olarak şu sonuca ulaşılmıştır: Beşeri sermaye yönünden zengin ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde yüksek teknolojik sanayilerin payı, vasıfsız emek yönünden zengin ülkelere kıyasla oldukça yüksektir. Bu nedenle, büyüme beşeri sermaye bakımından zengin ülkelerde nispeten daha hızlıdır.⁹⁵ Bununla beraber, bu iki ekonominin üretim artışı oranları sürekli farklılık göstermesine rağmen, reel tüketimin artış oranları ve refah düzeyleri aynı olabilir. Uluslararası ticaret aracılığıyla her iki ülke yenilikçi ürünlerin tümüne ulaşma olanağı bulabilir.

Ayrıca ülkelerin kaynak donanımının önemli derecede farklı olduğu, faktör fiyatlarının eşitlenmediği bir durumda göz önüne alınması mümkündür.⁹⁶ Çalışmamızda, G.Grossman ve E.Helpman'nın modelinden farklı olarak bilgi taşmalarının ulusal düzeyde sınırlandırılması durumunda, uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Young'ın sınırlı yaparak öğrenme modeli yardımıyla incelenmiştir⁹⁷.

⁹⁵SCHIFF, a.g.e., s.15-17.

⁹⁶Ayrıntılı bilgi için bakınız. GROSSMAN and HELPMAN, *Innovation and Growth...*, s.189-200.

⁹⁷AGHION and HOWIT, a.g.e., s.383.

2.3.4.3. Young'ın Yapararak Öğrenme ve Uluslararası Ticaretin Dinamik Etkileri Modeli

A.Young içsel büyümenin, mallar arasında taşmalar (spillovers) yaratan yapararak öğrenme aracılığıyla ortaya çıktığı bir model geliştirmiştir. Bu modelinde Young, otorşiden serbest ticarete yönelimin; gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyüme oranı, teknik gelişme hızı ve zamanlar arası tüketici refahı üzerindeki etkilerini incelemiş ve uluslararası ticaretin dinamik etkilerini araştırmıştır.

Modelin varsayımları:

- 1) Yapararak öğrenme mallar arasında taşmalar yaratmaktadır.
- 2) Bilgi bir kamu malı olarak yaratılmakta ve üretim faaliyetine katılan firmalar tarafından kendi hakimiyetlerine alınmamaktadır. Modelde her bir sektördeki verimlilik artışları sadece o sektördeki verimli faaliyetlerin bir fonksiyonu değil, diğer sektörlerde yapararak öğrenmenin yarattığı taşmaların sonucunda da ortaya çıkmaktadır.
- 3) Emek (vasıflı emek) tek üretim faktörüdür. Üretimde sadece emek kullanılır.
- 4) Mallara yönelik tüketici tercihleri simetrik ve ayrılabiliridir.
- 5) Herhangi bir veri zamanda yapararak öğrenme malların bazıları için tükenmişken, diğerlerinde devam etmektedir.
- 6) Bilginin uluslararası yayılımı söz konusu değildir. Uluslararası ticaretin teknik gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, statik karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak yapararak öğrenmenin büyük ölçüde tükendiği ya da yapararak öğrenme sürecinin hala devam ettiği mallarda uzmanlaşılmasına bağlı olarak değişmektedir. Teknik gelişme ve ekonomik büyümenin hızlandığı ekonomilerde uluslararası ticaret, zamanlar arası tüketici refahını arttıracaktır⁹⁸.
- 7) Tüm mallar ölçeğe göre sabit getirili teknoloji ile tam rekabet şartlarında üretilmesine rağmen, teknoloji emek gerekliliği açısından farklılık göstermektedir. Daha karmaşık mallar daha az potansiyel emek birimi

⁹⁸Alwyn YOUNG, "Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.106, No. 2, (May 1991), s.369-384.

ihtiyacıyla karakterize edilmektedir. Ancak bu malların ilk ortaya çıktıklarında daha yüksek gerçek emek birimine ihtiyaçları vardır⁹⁹.

8) Mallar teknolojik karmaşıklık düzeylerine (technological sophistication) göre sınıflandırılır.

A ve B ülkeleri arasındaki uluslararası ticaretin etkilerinin göz önüne alındığı bu modelde, her iki ekonominin işgücü büyüklüğü L ve teknolojik bilgi stoku S(t) değişkenleri dışında benzer özelliklere sahip olduğu varsayılır. $S^A(t) > S^B(t)$ 'den büyük olduğu varsayımı, A ekonomisinin gelişmiş ülke (GÜ) ve B ekonomisinin azgelişmiş bir ülke (AGÜ) olarak yorumlanmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır.

A.Young (1991) modelinde beş tip farklı serbest ticaret dengesinin var olduğunu göstermektedir. Bu ticaret dengelerinden ortaya çıkan genel sonuçlar şöyle özetlenebilir:

- 1) Gelişmiş ülke her zaman gelişmekte olan ülkelere göre daha karmaşık mallar üretir.
- 2) Gelişmiş ülkede firmalar gelişmekte olan ülkelere göre firmalardan daha yüksek gelire sahiptir ve bu nedenle daha fazla mal tüketebilmektedir.
- 3) Gelişmiş ülkede kaynakların yaparak öğrenme potansiyeli yüksek mallara yeniden tahsisi nedeniyle, serbest ticaret durumundaki büyüme oranı ya otorite durumundaki büyüme oranı kadar ya da ondan daha büyük olacaktır.
- 4) Gelişmekte olan ülkede kaynakların yaparak öğrenme potansiyelinin çok fazla bulunmadığı mallara tahsis edilmesi, serbest ticaret durumunda ekonomik büyümenin otorite durumundan daha büyük olmayacağı, hatta daha düşük olabileceği anlamına gelmektedir.

$$\frac{dS(t)}{d(t)} = \int_{s(t)}^{\infty} L(s, t) ds \quad (1.26)$$

Eşitlik (1.26)'dan anlaşıldığı üzere, her ekonomide yaparak öğrenme oranı, gerçekleşen emek birimi ihtiyacının potansiyel emek ihtiyacını aştığı malların üretimine ayrılmış olan vasıflı emek akışına bağlıdır. Sonuç olarak model ölçek etkisi ile tanımlanır. Ekonominin vasıflı emek arzı ne kadar fazlaysa, diğer şartlar sabit kalmak koşuluyla daha büyük hızda yaparak öğrenme meydana gelir ve teknoloji $S_{(t)}$ düzeyi daha hızlı yükselir. Eğer iki ekonomi arasındaki teknolojik açık $X_{(t)}$ başlangıçta düşük

⁹⁹AGHION and HOWITT, a.g.e., s.384.

düzye ve gelişmekte olan ülkenin emek gücü gelişmiş ülkeye göre yeterli büyüklükteyse, iki ekonomi arasındaki teknolojik açık zaman içerisinde azalacaktır. Böylece gelişmekte olan ülkede kişi başına düşen gelir düzeyi gelişmiş ülkeye oranla daha hızlı yükselecektir. Bu yükseliş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin rolleri değişene kadar sürecektir.

Bu çalışmada uluslararası uzmanlaşmanın verimlilik üzerindeki rolü dikkate alınarak ekonomi alanındaki politika müdahalelerine izin verilebileceği belirtilmektedir. Bu çerçevede örneğin ticaret ve sanayi politikaları, gelişmekte olan ülkelerin yaparak öğrenme potansiyeli yüksek mallarda uzmanlaşmasını teşvik edecek biçimde oluşturulabilir. Çalışmada hızlı büyüyen Doğu Asya ekonomilerinin bu tür politikaları uyguladığı öne sürülmektedir. A.Young'ın modelinden özellikle gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle yaptıkları ticaretten daha kârlı çıktığı, gelişmekte olan ülkelerin ise birbirleriyle yaptıkları ticaretten yarar sağladıkları sonucu çıkarılabilir¹⁰⁰.

2.3.4.4. Diğer Bazı Model ve Çalışmalar

R.Lucas'ın iki tüketim malının üretildiği (c_1, c_2), fiziksel sermayenin yer almadığı ve nüfusun sabit varsayıldığı modelinde, i 'inci mal Ricardocu teknoloji (Ricardian technology) ile üretilmektedir:

$$c_i(t) = h_i(t)u_i(t)N(t) \quad , i=1,2,\dots \quad (1.27)$$

Eşitlik (1.27)'de;

$h_i(t)$: i malının üretiminde uzmanlaşan beşeri sermayeyi

$u_i(t)$: i malının üretiminde kullanılan işgücü payını ve

$N(t)$: toplam nüfusu göstermektedir.

Eşitlik (1.28)'de $h_i(t)$ 'nin yaparak öğrenme sonucu ortaya çıktığını ifade edebilmek amacıyla, $h_i(t)$ 'deki artışın i malının üretiminde kullanılan işgücünün payı ile yükseleceği varsayılmaktadır.

¹⁰⁰AGHION and HOWITT, a.g.e., s.386-389.

$$\dot{h}_i(t) = h_i(t)\delta_i u_i(t) \quad (1.28)$$

$\delta_1 > \delta_2$ olması durumunda bir numaralı malın yüksek teknolojili mal olduğu belirtilmektedir. $h_i(t)$ 'nin tüketim mali üretimindeki ve i malının üretiminde uzmanlaşan beşeri sermaye miktarındaki değişimin üzerindeki etkisinin tümüyle dışsal olduğu varsayılmaktadır. Şöyle ki, her mal için üretim miktarı ve ustalık birikimi sadece o endüstrideki ortalama ustalık düzeyine bağlıdır.

Her ülke beşeri sermaye donanımının mümkün kıldığı malları üretmektedir. Bir ülkenin yüksek teknolojili malları üretmede karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması nedeniyle yüksek reel büyümeye ulaşmasının koşulu, tüketim mallarının birbirini ikame edebilmesidir. Başka bir deyişle, ikame esnekliğinin birden büyük olması gerekir¹⁰¹.

Luis A. Rivera Batiz ve Paul M. Romer çalışmalarında birbirine benzer ülkeler ve bölgeler arasındaki bütünleşmeyi dikkate almışlardır. Bu çalışmada, farklı donanım ve teknolojilere sahip ülkeler arasındaki ticaret durumu göz önüne alınmamıştır. İki gelişmiş ülke arasındaki ekonomik bütünleşme dünya çapında büyüme oranında sürekli bir artışa neden olabilir. Daha yoğun bir ekonomik bütünleşme mal ticaretinin ya da bilgi akışının arttırılmasıyla başarıya ulaşabilir. Büyümenin kaynağı olarak araştırma ve geliştirmenin farklı spesifikasyonlu iki modeli bilgi temelli model (knowledge driven model) ve laboratuvar gereçleri modeli (lab equipment model) incelenmiştir. Ar-Ge sektörünün bilgi temelli modelinde, mal ticaretinde dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde sürekli bir etkisi yoktur. Bu modelde neoklasik büyüme teorisinin öngördüğü gibi, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde düzey etkisi bulunmaktadır. Ancak bilgi temelli modelde, dışa açıklık nedeniyle bilgi akışının gerçekleşmesinin ekonomik büyüme oranını sürekli olarak arttıracığı belirtilmektedir. Laboratuvar gereçleri modelinde ise, tek başına bilgi akışının üretim üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Çalışmaya göre ekonomik bütünleşme, araştırma ve geliştirme sektöründe ortaya çıkan artan getirilerden dünya çapında yararlanılmasını sağladığı ölçüde uzun dönem ekonomik büyümeyi arttıracaktır¹⁰².

¹⁰¹LUCAS, a.g.e., s.27-33.

¹⁰²Luis A. RIVERA BATIZ and Paul M. ROMER, "Economic Integration and Endogenous Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, (May 1991), s.531-547.

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine güçlükle kaynak aktaran gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden yarar sağlayabilir. Araştırma ve geliştirme taşmalarının gelişmekte olan ülkelere geçişinde uluslararası ticaretin önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Kümülatif Ar-Ge faaliyetleri dolayısıyla büyük bilgi stokuna sahip olan gelişmiş ülkeler ile ticaret yapan gelişmekte olan bir ülke, bilgi içeren yüksek çeşitlilikte ara malı ve sermaye gerecini ithal ederek ve bu ülkelerden faydalı bilgiler edinerek verimliliklerini yükseltebilir. D.Coe, E.Helpman ve A.Hoffmaister'in çalışma bulguları, Kuzeyden Güneye Ar-Ge taşmalarının önemli olduğunu, sanayileşmiş Kuzey ülkelerindeki Ar-Ge faaliyetlerinden gelişmekte olan ülkelerin önemli ölçüde yararlandıklarını ileri sürmektedir¹⁰³. Eaton ve Kortum tarafından OECD ülkeleri için yapılan çalışmada, bazı ülkelerdeki ekonomik büyümenin %50'sinden fazlasının ABD, Japonya ve Almanya'da ortaya çıkarılan yeniliklerden kaynaklandığı bulunmuştur¹⁰⁴. Connolly ise, yüksek teknoloji sektörlerinden yapılan mal ithalinin, verimlilik ve ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁵.

G.Grossman ve E.Helpman'ın ürün yaşam döngüsü modellerinde (product life cycle), ürünlerin öncelikle sanayileşmiş Kuzey ülkelerinde geliştirildiği ve daha sonra bunların gelişmekte olan Güney ülkeleri tarafından taklit edildiği varsayılmaktadır. G.Grossman ve E.Helpman bu varsayımın Kuzey ve Güney arasındaki ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenebilmesi için yapıldığını belirtmektedir. Güney'in ürün taklidi Kuzey'in yenilikçi faaliyetlere girişmesini teşvik etmektedir. Çünkü Kuzey'deki firmalar monopol konumunda buldukları süre içinde yüksek kâr elde etmiştir. Güney'in Kuzey'deki ürünü taklit etmesi durumunda firmalar yüksek kârlarını daha fazla sürdürememelerine rağmen herhangi bir yeniliğin getirisinin şimdiki beklenen değeri ticaret yoluyla artmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰³David T. COE, Elhanan HELPMAN and Alexander W. HOFFMAISTER, "North-South R&D Spillovers", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 5048, (March 1995), s. abstract-23.

¹⁰⁴EATON Jonathan. and Samuel KORTUM, "Trade in Ideas: Patenting and Productivity in OECD", **Journal of International Economics**, ed. By G. Grossman and K.Rogoff, Vol. 3, Elsevier Science, (1996), s.3.

¹⁰⁵Michelle, P. CONNOLLY, "The Dual Nature of Trade: Measuring Its Impact on Imitation and Growth", **Discussion Paper 31**, Duke University, Economics Department, Durham, (2001), s.3-5.

¹⁰⁶Gene M. GROSSMAN and Elhanan HELPMAN, "Endogenous Product Cycles", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 2913, (March, 1989).

Dışa açıklık teknolojik değişimi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla etkilemektedir. P.Romer çalışmasında, uluslararası ve yeniliğin etkileşim içinde olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, uluslararası nedeniyle yurtiçi piyasada artan rekabet baskısı yerel firmaların Ar-Ge faaliyetlerini yaygınlaştırmasına böylece yeniliğin (inovasyon)¹⁰⁷ ve büyümenin artmasına yol açmaktadır. Bazı ülkelerdeki firmaların diğerlerinden daha yüksek yenilik oranına ve rekabetçi yapıya sahip olmasının nedenleri araştırıldığında, firmaların karşı karşıya kaldığı rekabetin yenilikçi faaliyetlerin temel belirleyicisi olduğu görülmüştür.

Dışa açıklık ve uluslararası rekabet yerel firmalar arasındaki rekabeti arttıracaktır. Böylece, yenilik teşvik edilerek ekonomik büyüme artacaktır. Korumacılık ve ticareti kısıtlayıcı politikalar ise, yeniliğin ve dolayısıyla ekonomik büyümenin azalmasına neden olacaktır¹⁰⁸. Bu bağlamda, P.Romer çalışmasında bir ekonomide mal çeşidinin değişmediği varsayımında, dış ticarete konan gümrük vergisi dolayısıyla ortaya çıkan tahmini etkinlik kaybının düşük düzeyde olduğunu belirtmiştir. Ancak uluslararası ticaretin ekonomiye yeni malların girişini sağladığı varsayımı altında, gümrük vergisinin yol açtığı milli gelir kaybının daha yüksek düzeyde olduğunu bulmuştur¹⁰⁹.

İkinci olarak, uluslararası ticaret ekonomideki kaynakların sektörler ve sanayiler arasında yeniden dağılımındaki rolü aracılığıyla yurtiçi Ar-Ge faaliyetlerini teşvik ederek veya engelleyerek ekonomik büyümeyi etkileyebilir. Örneğin, beşeri sermaye yenilikçi faaliyetlerde kullanılan temel kaynaklardan biridir. Bir ekonomide yeniliğe tahsis edilen beşeri sermaye miktarı, teknolojik değişme düzeyi ile yakın ilişki içindedir. Bu çerçevede, kıt bir faktör olan beşeri sermayenin Ar-Ge sektöründe kullanımını azaltıcı yönde kaynak tahsisinde değişime yol açan uluslararası ticaret, yenilik ve

¹⁰⁷OECD, yenilik kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:Yenilik, yeni veya geliştirilmiş ürünlerin başarılı bir biçimde pazarlanması, yeni veya geliştirilmiş süreç ya da cihazların ticari amaca yönelik kullanılması veya sosyal bir hizmete yeni bir yaklaşımın tanıtılması/katılması için gerekli bilimsel, teknolojik, ticari ve mali basamakları içerir. OECD literatürüne göre bir diğer tanımda yenilik, bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete yeni ya da geliştirilmiş imalat ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yönetimine dönüştürmeyi ifade eder.

AB'nin yenilik tanımı biraz daha kapsamlıdır. Buna göre yenilik; ürün, hizmet ve ilgili pazarların kapsamının genişletilmesi, yeni üretim, dağıtım ve arz metodlarının kurulması, işgücü kabiliyetlerine, çalışma koşullarına, iş organizasyonuna ve yönetimine değişiklikler sunulması ve katılmasıdır.

¹⁰⁸Francisco L. RIVERA-BATIZ, "The Economics of Technological Progress and Endogenous Growth in Open Economies", ed. **The Conference on the Economics of High Technology Competition and Cooperation in Global Markets**, HWWA-Institute für Wirtschaftsforschung, (1995), s.33.

¹⁰⁹Paul M. ROMER, "New Goods, Old Theory, and The Welfare Costs of Trade Restrictions", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4452,(September 1994), s. abstract.

büyümeyi önemli ölçüde engelleyebilir. Örneğin uluslararası ticaret beşeri sermayenin imalat sanayi üretiminde yoğun olarak kullanımına yol açarsa, bu sanayilerdeki üretim faaliyetleri için kalifiye emeğin istihdamında ve talebindeki artış nedeniyle beşeri sermaye Ar-Ge sektöründen çekilecektir. Böyle bir durumda yenilik ve ekonomik büyüme azalacaktır. Üçüncü olarak ise, uluslararası ticaret bilgi ve fikirlerin ülkelerarası geçişini kolaylaştırarak, ülkelerin yeni bilgiye ulaşmasını sağlamakta, teknolojik gelişme ve ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.

Bu bağlamda uluslararası ticarete yönelik sınırlamalar, teknolojik bilginin sınırlar arası akışını azaltarak, uluslararası ticaret literatüründe bahsedilen kayıplara ek olarak teknik değişme ve uzun dönem büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Uluslararası ticaret ekonomide mevcut yerel bilgi stokunu önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu, ekonomik büyüme için gerekli bir koşul olmasına rağmen tek başına yeterli değildir. Çünkü uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yerel yenilik sisteminin yeni bilgiyi etkin bir biçimde kullanabilme potansiyeline bağlıdır. Eğer ekonomi dışa açıklığın sağladığı yeni bilgiyi kullanabilecek temel yurtiçi kaynaklardan yoksunsa açıklığın büyümeye etkisi sınırlı düzeyde olacaktır¹¹⁰.

3. DIŞA AÇIK BÜYÜMENİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Burada dışa açık büyümenin ülke ekonomilerine sağlayabileceği yararlar başlıklar incelenmiştir. Bu bağlamda; ülkeler dışa açık kalkınma stratejisi izleyerek ölçek ekonomilerinden yararlanma, rekabet yapısının iyileşmesi, teknoloji ve bilgi transferi, kaynak dağılımının küresel boyutta optimizasyonu gibi sürdürülebilir ekonomik büyümenin dinamiklerine ulaşma şansına kavuşabilir. Başka bir deyişle, dışa açık büyüme yönündeki tercihin temel nedeni, dışa açık büyümenin yol açtığı statik ve dinamik kazanımlardır.

¹¹⁰RIVERA-BATIZ, a.g.e., s.33-34.

3.1. Ölçek Ekonomilerinden Yararlanma

Geleneksel teoride dış ticaretin temel nedeni ülkeler arasındaki faktör donanımları farklılığından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Dış ticareti açıklamaya çalışan 1970'li yıllardan sonraki yeni teoriler, geleneksel teorinin temel varsayımları olan "ölçeğe göre sabit getiri" ve tam rekabet varsayımlarını terk etmişlerdir. Yeni dış ticaret teorileri, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasaları koşullarında dış ticareti, karşılaştırmalı üstünlükler kuramına ek olarak ülkeler arasındaki teknoloji, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşması ile açıklamaktadır¹¹¹. Krugman, Helpman ve Spencer gibi yeni ticaret teorisyenleri, ülkelerin bol olarak sahip oldukları kaynaklarda uzmanlaşmalarının gerekli olmadığını, ticaretin yalnızca kaynak donanımı farklılıklarından faydalandığını ve ülkelerin uzmanlaşmayı avantajlı hale getiren artan getiriler nedeniyle ticaret yaptıklarını öne sürmüştür¹¹².

Ülke ekonomisinin dış pazarlara açılması, piyasanın genişlemesine ve dolayısıyla üretim artışına yol açmaktadır. Böylelikle ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağı ortaya çıkmaktadır. Ölçek ekonomileri kavramının temelleri A.Smith'in ünlü toplu iğne örneğine kadar uzanır. A.Smith işbölümü ve uzmanlaşmayı daha büyük fabrikalardaki artan getirinin kaynağı olarak görmüştür. Alfred Marshall içsel ve dışsal ölçek ekonomileri arasında ayırım yapmıştır¹¹³. İçsel ölçek ekonomilerinde, bir firmanın üretim hacmi artışları diğer firmaların üretim ölçeklerindeki değişimlerden bağımsızdır. Yönetimde etkinliğin artması, sermaye verimliliğinin yükselmesi, işgücünün zaman içerisinde uzmanlık kazanması içsel ölçek ekonomilerine örnek olarak gösterilebilir. Dışsal ölçek ekonomileri ise, tüm sanayide üretim ölçeğinin bir bütün olarak artmasının doğurduğu ve her firmanın maliyetini düşürücü yöndeki etkilerdir. Örneğin teknolojinin gelişmesi dolayısıyla maliyetlerin azalması, firmaların dışsal ölçek ekonomilerinden yararlandığı anlamına gelir.

Bir firmanın üretim artışı nedeniyle maliyetlerinde düşme söz konusuysa içsel ekonomiler sağlıyor demektir. Buna, kütleli üretimin iktisadiliği de denir. İthal ikamesi

¹¹¹Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 6.Baskı, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Eylül 2002), s.91.

¹¹²Hasan SABIR, **Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar**, (Mayıs 2002), Yıl: 39, Sayı: 7, s.72.

¹¹³"Looking in Some of Right Places: Where Are the Economics of Scale?", www.ssu.missouri.edu/ssu/AGEC/CITE/scale/scale1.htm (13 Mayıs .2004).

stratejisi yerli firmaları yurtiçi piyasaya üretim yapmaya zorlamakta ve onların faaliyet hacmini daraltmakta, böylece firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanma şansını ortadan kaldırmaktadır. Dış ticaretin başlamasıyla piyasalar genişlemekte ve yerli firmalar dünya piyasalarına açılarak büyümekte, bir yandan da hem iç piyasaya, hem de ihracata yönelik üretim yapan yeni firmalar kurulmaktadır¹¹⁴. F. Alcala ve A.Ciccione tarafından yapılan çalışmada 1960-96 yıllarını kapsayan dönem için ticaret ve piyasa büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmada dış ticaretin, yerel piyasa darlığı sorunuyla karşı karşıya olan ülkelerin ekonomik büyümelerini daha fazla arttıracığı belirtilmiştir¹¹⁵.

3.2. Ekonomik Dinamizmin Artması

Dışa açıklık ülkelerin birbirleriyle etkileşimini arttırmaktadır. Farklı ülkelerdeki tüketiciler, diğer ülkelerdeki tüketicilerin davranışları, ihtiyaçları, yaşayışları, ve kullandıkları mallar konusunda bilgi sahibi olurlar. Böylece, yeni ihtiyaçların doğması söz konusu olmakta ve farklı kalitede mallar talep edilebilmekte ve ekonomik yapılanmada değişiklikler oluşmaktadır¹¹⁶. Ayrıca günümüzde insan mobilizasyonunun kolaylaşması sonucunda yer değiştiren insan toplulukları beraberlerinde alışkanlık ve tercihlerini de taşımakta, bu ise ortaya çıkan gereksinmelerin karşılanması için dış ticaretin artmasını gerektirmektedir¹¹⁷. Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırarak, kıt kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunabilir.

¹¹⁴Kemal YILDIRIM ve Doğan KARAMAN, **Makro Ekonomi**, (Eskişehir: Etam A.Ş., 1999), s.572.

¹¹⁵Francisco ALCALA, Antonio CICCONE, Trade, Extent of the Market, and Economic Growth 1960-1996, Department of Economics and Business, **Universitat Pompeu Fabro, Economics Working Papers**, No. 765, (February 2003), s.18.

¹¹⁶Halil SEYİDOĞLU, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 11.Baskı, (İstanbul: 1996), s.104.

¹¹⁷Bülent GÜNŞOY, **Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi**, (Bursa: Ekin Kitabevi, 2006), s.81.

3.3. Rekabet Yapısının İyileşmesi

Küreselleşme ve dışa açıklık ile birlikte, ülkelerin büyüme oranları ve refah düzeylerinde belirli bir performansı yakalayabilmeleri küresel boyutta rekabet edebilmelerine bağlıdır. Bir ülkenin küresel boyutta rekabet edebilmesi, dış piyasalarda kalıcı bir şekilde yer alabilme kapasitesi yaratması ve bunun sürdürülebilirliğini sağlaması ile mümkün hale gelir¹¹⁸.

Dışa açıklık yerli firmaları yabancı firmaların rekabeti ile karşı karşıya getirir. Bu da üretimde etkinliği artırır, teknolojik gelişmeyi hızlandırır. Dış rekabetten ticaret engelleriyle korunan üreticiler özellikle talebin fiyat esnekliğinin düşük olduğu mallarda piyasaya yüksek fiyatları empoze edebilmektedirler. Bu bağlamda tek el gücü kazanan girişimler ortalama maliyetin minimum olduğu düzeyde üretimlerini gerçekleştirmedikleri için, hem üreticiler hem de yüksek fiyatla mal satın almak zorunda kalan tüketiciler açısından etkinlik gerçekleşmez, kaynak israfı ve refah kaybı söz konusu olur. Bunlara ek olarak yüksek oranda korunan bir ekonomide iş çevresi zamanının ve enerjisinin çoğunu, performansını iyileştirmek yerine koruma önlemlerini arttırmak için lobicilik yaparak geçirir¹¹⁹.

Ayrıca uluslararası ticaret sistemi uluslararası rekabet gücünü belirleyen firma dışı etkenler arasında yer alır. Korumacılık adı verilen dış ticaret sistemi rekabet gücünün gelişmesini engellerken, serbest ticaretin geçerli olduğu uluslararası ticaret sisteminde rekabet gücü yükselir. Bunun nedeni bu sistemde firmalar rakip firmalarla yarışabilmek, faaliyetlerini sürdürebilmek için sürekli olarak kaliteyi yükseltmek, maliyetlerini minimize etmek ve kaynaklarını etkin kullanmak zorundadırlar.

3.4. Teknoloji ve Bilgi Transferinin Kolaylaşması

Teknoloji kavramı konusunda literatürde birçok tanımla karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda teknoloji teriminin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır.

¹¹⁸Funda BARBAROS, Küreselleşme Sürecinde Devletin Değişen Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", 2004 İktisat Kongresi, Tebliğ Sunuşları: Kamuda İyi Yönetişim, (5-9 Mayıs 2004), s.24.

¹¹⁹YILDIRIM ve KARAMAN, a.g.e., s.572.

Teknolojinin en basit ve dar tanımı, bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli ve uygulanan bilgi, bilgi birikimi (know-how) ve deneyimler olarak ifade edilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi teknoloji, mal ve hizmetlerin üretim süreci ile yakından ilgilidir. Daha geniş kapsamlı bir tanımında ise teknoloji, işletmelerin tüm işlevlerinde karşılaşılan sorunların çözümünü içeren yöntemler olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla malların veya hizmetlerin üretiminin planlanmasından, dağıtımın gerçekleştirilmesine kadar geçen süre içerisindeki teknik ve yönetsel yöntemlerin ve bilgilerin tümü teknoloji olarak tanımlanabilir¹²⁰.

Dışa açıklık ve mal piyasalarındaki liberalizasyon yabancı mallarda içerilmiş teknoloji ve fikirlerin transferlerini kolaylaştırır. Bu transfer ülkenin teknoloji düzeyini artırır ve verimlilikteki gelişmeyi destekler. Dışa açıklık aynı zamanda uluslararası iş bağlantıları ve ağlarının gelişimini destekleyerek büyümeyi teşvik edebilir. Böylece dışa açıklık aracılığıyla teknik hüner ve bilgi akışı artırılabilir¹²¹. Başka bir deyişle dışa açıklık ekonomilerin pozitif dışsallıklardan yararlanmasını mümkün kılar. Teknoloji ve bilgi transferi özellikle araştırma ve geliştirme faaliyetleri için kaynak yaratamayan gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından kullanılan ve üretilen teknolojileri hızla edinmesi, bu ülkeler için varolan teknolojik açığın azaltılmasına ve teknolojik gelişimin sağlanmasına yardımcı olur. Ancak gelişmiş ülkelerden teknoloji ithali transfer işleminin tamamlanması için yeterli değildir. Bu bağlamda uluslararası teknoloji transferi; dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenmesi, gereksinim duyulan (bilgi, beceri, makine sistemi vd) teknolojilerin seçimi, seçilen teknolojilerin ülkeye ithali, ithal edilen teknolojilerin ulusal koşul ve teknolojilere uyarlanarak üretime geçilmesi, geliştirilmesi, yayılması olmak üzere birbirini izleyen aşamalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası teknoloji transferi elde edilen teknolojilerin özümsemesi, uyarlanması, uygulanması, hatta geliştirilmesi ve yayılmasını kapsayan bir süreçtir¹²².

Birleşmiş Milletler(United Nations:UN:BM)'in yaptığı bir tanıma göre teknoloji transferi çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir.

¹²⁰Nilüfer KAR, "Teknoloji ve Transferi", www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/tem2000/teknoloji.htm, s.1. (10 Mayıs 2004)

¹²¹Openness and Growth Madagascar's Performance in Perspective, www.worldbank.org/wbiep/trade/if/files/ . (8.Eylül 2004).

¹²²Nilüfer KARACASULU, Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:6, Sayı:20, (Ocak 2001), s.101.

- Fiziksel objeler ve ekipmanlar
- İnsan kaynağı, yetenekler ve öğrenme
- Tasarım, taslak gibi bilgi tabanları
- Üretim teknolojisinin kullanımını sağlayan bağlantılar.¹²³

Uluslararası ticaret yoluyla yeni bilgi ve teknolojilere ulaşılmasının yanında yeni yönetimsel becerilerin de aktarılması kolaylaşır. Dış tasarruf kaynaklarından yararlanan, yabancı sermaye girişlerinin sınırlandırılmadığı dışa açık ekonomilerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları kanalıyla da yüksek verimlilik sağlayan üretim yöntemlerinin transferi söz konusu olabilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımını da sağlamaktadır. Doğrudan yatırım bu rolünden dolayı, yönetimsel beceriler ve know-how'u da beraberinde getirmekte ayrıca rekabet faktörünün ülkeye girmesinde rol oynamaktadır.¹²⁴

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları kanalıyla getirilen yeni teknolojiler ile tüketicilerin yeni ürünler ve hizmetlerle tanışmasına ek olarak, bilinen ürünler ve hizmetler de daha kaliteli ve ucuza üretilebilmektedir¹²⁵. Bu durumda teknoloji aktarılan ülkenin refah düzeyi yükselmektedir.

3.5. Kaynak Dağılımının Küresel Boyutta Optimizasyonun Gerçekleşmesi

Dışa açıklığın kaynak dağılımının optimizasyonundaki olumlu etkisi, açıklığın ticari ve finansal açıklık boyutları ayrı ayrı göz önüne alınarak incelenmiştir. Teorik temelini Stanford okulunun tanınmış iktisatçılarından McKinnon ve Shaw'ın çalışmalarından alan¹²⁶ "Finansal Liberalizasyon Kuramı", neoklasik finans teorisinin

¹²³İlker ATALAY; "Teknoloji Transferi Nedir, Nasıl Yapılır?" www.ilkeratalay.com/articles/teknolojitransferi.php (12 Mart 2003), s.1.

¹²⁴KARLUK, *Uluslararası Ekon...*, s.466-467

¹²⁵Hasan GÜRAK, "Teknoloji Transferi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar", *İktisat Dergisi*, (Şubat-Mart 1999), s.64.

¹²⁶L. Ronald MCKINNON, *Money and Capital in Economic Development*, (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1973), s.1-200.; S. Edward SHAW, *Financial Deepening in Economic Development*, (New York: Oxford University Press, 1973).

gelişmekte olan ülkelere uyarlanmış biçimindedir.¹²⁷ Temelde ödünç verilebilir fonlar teorisine dayanan McKinnon-Shaw Yaklaşımına göre, gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalar kamu otoriteleri tarafından baskı altında tutulmakta ve faiz oranları, idari nitelikteki kararlarla piyasada oluşabilecek düzeyin altında tutularak bir takım kredi sınırlamalarına gidilmektedir. Bu ülkelerde kalkınmanın önündeki önemli engel kârlı yatırım alanlarının bulunmaması değil, tasarrufların ve yatırılabilir fonların yetersizliğidir. Bu duruma neden olan mali baskı (financial repression) nominal faiz oranına piyasada oluşacak denge faiz oranının altında bir tavan belirlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Nominal faiz oranlarına getirilen tavanlar, bazı ülkelerde dikkate değer ölçüde düşük ve negatif reel faiz oranlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Baskı altındaki faiz oranları tasarrufların azalması ve böylece yatırımların ve ekonomik büyümenin yavaşlamasıyla sonuçlanmıştır.

Bu yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyon sürecine girilmesiyle, serbest bırakılan faiz oranları yükselerek yatırım-tasarruf dengesini sağlayan önemli bir değişkene dönüşecektir. Faiz oranlarının yükselmesine bağlı olarak tasarruflar artacak, bu da yatırımın ve ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlayacaktır. Ayrıca faiz oranlarının yükselmesiyle eskiden üretken olmayan yatırımlar artık kârlı olmaktan çıkacağı için tasarruflar daha üretken alanlara yönelecek ve optimal kaynak dağılımına ulaşılacaktır.

McKinnon-Shaw'ın finansal liberalizasyonun ekonomik büyümeyi arttıracığına ilişkin görüşlerine karşın yeni yapısalıcı ve Post-Keynesyen yaklaşımlar, finansal liberalizasyonun ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını ileri sürmektedir. Yeni yapısalıcı yaklaşıma göre, finansal liberalizasyon ekonomik büyümeyi yavaşlatarak enflasyonu yükseltmektedir. Buna neden olan mekanizmanın altında yatan temel etken, gelişmekte olan ülkelerde piyasa yapılarının mark up fiyatlamaya dayanmasıdır. Bu durum faiz maliyetlerinin işletme sermayesi maliyetine dahil edilmesini gerektirmektedir. Finansal liberalizasyonla birlikte serbest bırakılan faiz oranlarının yükselmesi ile üretim maliyetleri artmakta, bu artış mark up fiyatlama yoluyla fiyatlara yansıtılmaktadır. Başka bir deyişle, finansal liberalizasyon faiz oranlarının yükselmesine yol açarak enflasyonu hızlandırır. Post-Keynesyen yaklaşıma göre ise, faiz oranlarındaki bir artış

¹²⁷John WILLIAMSON, Holly MAHAR, **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, Çev.:Güven DELİCE, 1. Basım, (Ankara: Liberte Yayınları, 2002), s.8.

yatırımları caydırıcı etki yaparak, efektif talebi azaltmakta ve finansal bozukluklara neden olarak büyüme hızını düşürmektedir¹²⁸.

Serbest ticaretin teorik kazanımları yaygın olarak bilinmektedir. Bunlar, kısa dönemde daha fazla tüketim olanağının elde edilmesi ve uzun dönemde yabancı ülkelerden daha ucuz tüketim ve yatırım mallarının elde edilmesi nedeniyle daha yüksek üretim düzeyinin gerçekleştirilmesidir. Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmaları, kaynakların küresel olarak optimal dağılımına yol açar¹²⁹. D.Ricardo'nun emek değer teorisine dayanan karşılaştırmalı üstünlükler kuramını Haberler fırsat maliyetine dayalı olarak açıklamıştır. Bu açıdan bakıldığında karşılaştırmalı üstünlükler yasası kimi zaman karşılaştırmalı maliyet yasası olarak anlaşılabilir.

Haberler'e göre, ülkenin maliyet üstünlüğünün bulunduğu alanda uluslararası fiyatın iç fiyatlardan yüksek olması şartıyla, üreticiler kaynaklarını maliyet üstünlüğüne sahip oldukları alanlara kaydıracaklardır. Böylece ülke ihraç malını iyi bir fiyattan sattığı için, ithal malını da ucuza elde etmek ve daha fazla mal tüketmek olanağına sahip olacaktır¹³⁰. Ancak karşılaştırmalı üstünlüklerin zaman içinde öğrenebileceğini göz önüne alarak, statik yapıdan uzaklaşmak yararlı olacaktır. Heckscher-Ohlin Teoremi'ne göre, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlük yapısı, onun faktör donanımına bağlıdır. Dolayısıyla faktör donanımı değiştikçe karşılaştırmalı üstünlüklerin de değişmesi gereklidir. Gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla, kalkınmanın ilk aşamalarında, sahip oldukları zengin nüfus potansiyeline karşın sermaye yetersizliği sorunuyla karşı karşıyadırlar. Bu durumda bu ülkeler emek yoğun malları ihraç ederken, sermaye yoğun malları ithal ederler. Ancak bu ülkelerde kalkınma planlarının temel amacı, genellikle hızlı bir şekilde sanayileşme, sermaye yetersizliğini gidermek ve uzun dönemde ileri teknoloji ve sermaye yoğun mal ihraç eden bir ülke konumuna gelmektedir. Nitekim günümüzde birçok gelişmiş ülkenin geçmişte buna benzer bir değişim geçirdiği görülmektedir¹³¹.

¹²⁸Kadir ESER, "Finansal Liberalizasyon Politikalarının Makroekonomik Performans Üzerindeki Etkileri", **Hazine Dergisi**, (Ocak 1996), Sayı: 1, s.22-25.

¹²⁹Joseph M. NOWAKOWSKI, "Openness and Efficiency The Effect of Trade on Aggregate Efficiency", **Academy of Business and Administrative Sciences International Conference**, Budapest, Hungary, July 14, (1998), s.1.

¹³⁰ERKÖK YILMAZ, **a.g.e.**, s.98.

¹³¹SEYİDOĞLU, **a.g.e.**, s.100.

Şimdiye kadar finansal açıklık ve ticari açıklığın kaynak dağılımı üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışıldı. Acaba ticaretin gümrük tarifeleri ile kısıtlanması ne gibi sonuçlar yaratmaktadır? İhraç malları fiyatlarını etkilemeyecek kadar küçük bir ülkede dış ticarete konulan gümrük tarifelerinin kaynak dağılımı üzerinde bir takım olumsuz etkileri söz konusudur. Gümrük vergilerinin iç fiyatları arttırması, yurtiçi üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruyarak üretimin artmasına neden olur. Gümrük tarifeleri, üreticilerin ekonominin diğer sektörlerinden çektikleri kaynakları yükselen fiyatların ortaya çıktığı bu korunan sektöre tahsis ederler. Eğer ekonomi tam istihdam düzeyindeyse gerekli olan kaynaklar, marjinal verimi daha yüksek diğer sektörlerden çekilir. Bunun anlamı kıt kaynakların israf edilmesidir. Ayrıca tüketiciler, gümrük vergilerinin fiyatları yükseltmesi dolayısıyla tüketimlerini azaltmak zorunda kalabilir. Tüketimde meydana gelen azalma ithal malının fiyat esnekliğine bağlıdır. Esneklik birden büyükse tüketimde azalma yoğundur. Artan fiyatlar nedeniyle tüketiciler eskisine kıyasla daha az mal tüketeceği için refahlarında bir azalma meydana gelmiştir. Buna karşın serbest ticarete doğru yönelim ile bu tür kayıpların önüne geçileceği için ulusal refah düzeyi artacaktır.

Ticaret yoluyla etkinlikteki değişim iki açıdan incelenebilir. Üretimde kaynak dağılımının yurtiçi fırsat maliyetlerinden çok küresel fırsat maliyetleri göz önüne alınarak gerçekleştirilmesi üretimde etkinliği artırır. Ayrıca ülke içinde hissedilen küresel rekabet baskısı nedeniyle daha etkin üretime ihtiyaç doğmaktadır. İkincisi, ülkeler genellikle üretim imkanları eğrisi üzerinde üretimlerini gerçekleştirememektedir. Ancak dış ticaretin yol açtığı rekabet baskısı, bu ülkelerin üretim potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olur¹³².

4. DIŞA AÇIKLIĞIN OLUMSUZ ETKİLERİ

Dışa açıklık, ülke ekonomileri üzerinde çok önemli bazı fırsatlar yaratmasına rağmen bir takım risk, tehlike ve tehditleri de beraberinde getirmektedir. Ulusal ekonomi politikalarının oluşturulması ve uygulanmasının zorlaşması, yavru sanayilerin korunamaması nedeniyle tekelleşme tehlikesinin bulunması ve ekonomik kırılganlığın

¹³²NOWAKOWSKI, a.g.e., s.3.

artması gibi olgular dışa açık büyümenin ulusal ekonomiye olumsuz yansımaları olarak kabul edilebilir.

4.1. Ulusal Ekonomi Politikalarının Sınırlanması

Küreselleşme süreciyle birlikte, ulus devletlerin geleneksel otoritelerini ve ekonomilerini yönlendirme güçlerini kaybettiği konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yöndeki yaklaşımlar üç gerekçeye sahiptir. Bunlardan ilki, 1930'lardan bu yana refah devleti anlayışı çerçevesinde uygulanmakta olan ve makro ekonomide para ve maliye politikalarıyla istikrar sağlamaya çalışan, geleneksel politikaların etkinlik ve geçerliliklerindeki kayıplardır. İkincisi; küresel ekonomi döneminde güçlenen ulusal ve uluslar üstü kurumların ve uluslar üstü ekonomik yapılanmaların (AB, NAFTA¹³³ vb.), ulus devletlerin geleneksel rolünü azaltmış olmasıdır. Üçüncüsü ise, ulus devletlerin dünya ekonomisindeki rolü ile ilgilidir. Uluslararası ekonomi olarak adlandırabileceğimiz dönemde (Fordist dönem) dünya ekonomisinin organizasyonunda ulus devletler öncüyken, yeni dışa açıklık döneminde küresel ölçekte faaliyet gösteren çok uluslu şirketler ulus devletlerin önüne geçmiştir.

Bu gelişmeler, teknolojik gelişmelerin iletişim, bilgi saklama ve bilgi işleme gibi süreçleri kolaylaştırması ve böylelikle şirketlerin üretim süreçlerini ve şirketin farklı işlevlerini birbirinden uzak bölgelere dağıtarak bunları denetleyebilme, yönetebilme olanağı sağlamasıyla gerçekleştirilmiştir.¹³⁴

Ulusal hükümetler seçmenlerine karşı istihdam, ödemeler dengesi veya büyüme açısından makro ekonomik performansları için sorumluluklarını sürdürmektedir. Ancak ekonomik performans belirlemedeki kontrol alanları büyük ölçüde finansal kurumlara kaymaktadır. Bu belki de küreselleşme tarafından biçimlendirilen yeni politik ekonominin temelidir. Ayrıca uluslararası finansal sermayenin büyük miktarda ve hızlı

¹³³NAFTA: North America Free Trade Area: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

¹³⁴BARBAROS, a.g.e., s.6.

bir biçimde hareketi, ulusal hükümetleri finansal piyasalara, sermaye kaçışına neden olacak herhangi bir müdahaleden alıkoymaktadır¹³⁵.

İktisat politikalarının oluşturulması ve uygulanması küreselleşme süreciyle birlikte ülke ekonomilerinin birçoğunda sınırlanmıştır. Para ve döviz kuru politikaları, maliye politikaları ve dış ticaret politikaları önceki dönemlerden farklı olarak oluşturulmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde ekonomi politikasında belirli hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak çeşitli politika araçları kullanılırken, küreselleşme süreciyle ekonomi politikaları ekonominin seyrine göre önlem almak ve piyasadaki eğilimlere uyum sağlamak amacına yönelmiştir. Ekonomi politikası birçok bakımdan anlam ve hedef değiştirmiştir. Ekonomi politikasında amaç, birçok ülkede ulusal iktisadın küresel iktisada uyumlaştırılması olmuştur¹³⁶.

4.2. Yavru Sanayinin Korunamaması ve Tekelleşme Tehlikesi

Yavru sanayilerin korunması gerektiği düşüncesinin ilk savunucusu 18.yy.'da Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk maliye bakanı olan Alexander Hamilton olarak tanınır. Onu, Daniel Raymond (1786-1849) ile Henry Charles Carey (1793-1879) ve Almanya'da Friedrich List (1788-1846) izlemişlerdir. Literatürde daha sonraları, yeni kurulan sanayilerin bir süre korunmasının gerekip gerekmediğine yönelik tartışmalar büyük ölçüde Hamilton, Raymond, Carey ve List'in öncü nitelikli yayınlarına dayalı biçimde J.S.Mill, C.F.Bastable, G.Haberler, M.C.Kemp, W.M.Corden ve diğer pek çok iktisatçı tarafından sürdürülmüştür¹³⁷.

Yavru sanayiler ya da genç sanayilerin korunması amacıyla uygulanan politika dış ticareti ilgilendirdiği kadar belki de ondan daha fazla ülkenin sanayileşme stratejisi ile ilgilidir. Statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine karşı ileri sürülen bu görüşe göre, sahip olunan maliyet yapısı açısından bugün üstünlük göstermeyen bir sanayi, belli bir süre korunursa, giderek artan deneyim ve öğrenmeyle başlangıçtaki güçlükleri yenecek

¹³⁵Amit BHADURI, "Implications of Globalization for Macroeconomic Theory and Policy in Developing Countries", **Globalization and Progressive Economic Policy**, (Cambridge University Press, 1998), s.152-153.

¹³⁶Kadir ESER ve Nuran Halise BELET, "Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinde Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılacak Dersler", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, (Ağustos 2000), s.71.

¹³⁷Aykut KİBRİTÇİOĞLU, "Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi", **Uluslararası (Makro) İktisat Okumalar**, (Ankara: TDFOB Yayıncılık, 1996), s.50.

ve maliyetlerini düşürecektir. Sanayi böylece, belirli bir süre sonunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilecektir¹³⁸. Eğitici gümrükleri savunan List de bir malın üretiminin yurtdışındakilere oranla geçici maliyet dezavantajına sahip olsa bile, uzun dönemde avantajlı hale gelebileceğini ve böyle bir durumda da korunmanın gerekli olabileceğini ileri sürmüştür. Daha önce tartışıldığı gibi, dışa açık büyümenin rekabet yapısını iyileştirici etkisi bulunmaktadır. Ancak ticaret liberalizasyonu, büyük yabancı firmaların rekabetçi olmayan davranışlarıyla küçük ölçekli yerli rakiplerinin piyasadan çekilmesine neden olabilmektedir. Yerli rakipler piyasadan temizlendikten sonra, bu tür şirketler eğer talebin fiyat esnekliği düşükse, monopol fiyatlarını piyasaya empoze edebilme olanağına kavuşur. Ancak bu tür rekabetçi olmayan davranışlar etkin yerel rekabet politikaları ya da anti dumping uygulamaları ile önlenbilir¹³⁹.

4.3. Ekonomik Kırılganlığın Artması

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede ticari ve finansal açıklığın artması yönündeki eğilim, küreselleşme sürecinin önemli bir yansımasıdır. Sermaye ve mal piyasalarını kapsayan yüksek düzeyde bütünleşme sürecinin büyüme ve refah artışı üzerinde potansiyel katkıları bulunabilmektedir. Ancak artan ekonomik bütünleşme dış şoklara karşı kırılganlığın artmasına da yol açabilmektedir. Bu kırılganlık üretimdeki uzmanlaşma durumu, çeşitlendirilmemiş gelir kaynakları, istikrarsız politikalar, gelişmemiş finansal piyasalar ve zayıf kurumlar nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok daha önemli olmaktadır¹⁴⁰.

Dışa açık bir ekonomiyle ilgili olarak dışsal değişkenler, sermaye ve ticaret akımlarını kapsayacak bir biçimde finansal ve reel değişkenlerden oluşmaktadır. Bu değişkenler, uluslararası faiz oranları ve dış ticaret hadleri gibi fiyat değişkenleri ile gelişmekte olan piyasalara yönelik olarak gerçekleşen sermaye akımları gibi miktar değişkenlerinden meydana gelmektedir. Dış şokların ölçümünde kullanılan yöntemler

¹³⁸Ergül HAN ve A.Ayşen KAYA, Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Dördüncü Baskı, (Eskişehir: Etam A.Ş., 2002), s.182-183.

¹³⁹"Openness and Growth Madagascar's Performance in Perspective", www1.worldbank.org/wbief/trade/if/files/madagascar_dtis_v2_en.pdf, s.9.

¹⁴⁰Cesar CALDERON, Norman LOAYZA, Klaus Schmidt-HEBBEL, "External Conditions and Growth Performance", **Central Bank of Chile**, Working Papers No 292, (December 2004), s.1.

şöyledir: Bir dışsal değişkenin önceki seviyesinden sapması veya artış oranı ya da belirli bir zaman için dışsal değişkenin standart sapması hesaplanmaktadır. Ekonomik büyümeyi konu alan birçok ampirik çalışmada dış şokları yansıtacak bir ya da iki değişken modele dahil edilmektedir.

Bu değişkenlerden dış ticaret hadlerinin değişim oranı, dış şokları ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir değişkendir. Diğer çalışmalarda özel sermaye akımlarının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya oranı büyümenin bir belirleyicisi olarak görülmekte ve sermaye akımlarının büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Yapılan çalışmalarda uluslararası reel faiz oranlarının da, dış şokları dışa açık ekonomilere transfer eden önemli bir mekanizma olduğu bulunmuştur¹⁴¹. Blankenau çalışmasında, reel faiz şoklarının dışa açık küçük ekonomilerdeki üretim dalgalanmalarının hemen hemen üçte birini, net ihracat ve net yabancı varlıklardaki dalgalanmaların ise yarısından fazlasını açıkladığını belirtmiştir. Ayrıca bu dalgalanmaların yarıdan fazlası net ihracat ve net dış varlıklarda oluşmaktadır¹⁴². Calderon, Chong ve Loayza reel dış faiz oranlarındaki değişimin gelişmekte olan ülkeler arasındaki cari işlemler ile doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmüştür¹⁴³. Diğer çalışmalardan bazıları ise, ticarete bulunulan ülkenin büyüme oranını bir dış şok olarak göz önüne almışlardır. Yüksek düzeyde bütünleşmiş dünya ekonomisinde faaliyet gösteren dışa açık ekonomiler, dünya ekonomisindeki büyümeden de etkilenir. Arora ve Vamvakidis ülkenin ticaret partnerinin gelirindeki %1’lik artışın, yurtiçi gelirden %0.8’lik bir artışa yol açacağını belirtmiştir¹⁴⁴. Ayrıca bu sonuç ülkeler arasındaki taşmaların etkisini açıklayan literatür ile uyumludur¹⁴⁵.

Ayrıca dışa açıklığın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyen makroekonomik oynaklık üzerindeki etkisinin de araştırılması gerekir. Oynaklık

¹⁴¹Cesar CALDERON, Norman LOAYZA, Klaus Schmidt-HEBBEL, “Openness, Vulnerability, and Growth”, (April 2005), s.5-6. <http://wwwtest.aup.edu/lacea2005/system/step2-php/papers/calderon-loayza.pdf>.

¹⁴²William BLANKENAU, M.Ayhan KOSE, Kei-Mu YI, “Can World Real Interest Rates Explain Business Cycles in a Small Open Economy”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 25, (2001), s.867-889.

¹⁴³Cesar CALDERON, A.CHONG and Norman LOAYZA, “Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries”, **Contributions to Macroeconomics**, Vol. 2, Issue 1, Article 2, (July 2000).

¹⁴⁴Vivek ARORA, Athanasias VAMVAKIDIS, “How Much Do Trading Partners Matter for Economic Growth?”, **IMF Working Paper** WP/04/26, (February 2004), s.1-21.

¹⁴⁵Vivek ARORA and Athanasias VAMVAKIDIS, “The Impact of U.S. Economic Growth on the Rest of the World: How much does it Matter?”, **IMF Working Paper**, WP/01/119, (August 2001), s.1-27.

(volatility) ile büyüme arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koyan çeşitli ampirik çalışmalar bulunmaktadır¹⁴⁶. Bu ilişki küreselleşme süreciyle birlikte tekrar gözden geçirilme gereği duyularak dışa açıklık, büyüme ve oynaklık ilişkisini ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır. Köse, Prasad ve Terrones yaptıkları çalışmada, 1990lı yıllar süresince büyüme ve oynaklık arasındaki negatif ilişkinin devam ettiğini ancak ticari ve finansal açıklığın bu negatif ilişkiyi azalttığını ortaya koymuştur¹⁴⁷. Hnatkovska ve Loayza ise özellikle gelişmekte olan ülkeler için GSYİH'daki oynaklık ile uzun dönem büyüme arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu belirtmişler, fakat ticari ve finansal açıklığın bu ilişki üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğu tezini reddetmişlerdir. Bu çalışmaya göre, büyüme ve oynaklık arasındaki negatif ilişki ülkenin uluslararası ticarete açıklık derecesiyle bağlantılı değildir.¹⁴⁸. Ayrıca Easterly, Islam ve Stiglitz yaptıkları çalışmada dışa açık ekonomilerin ekonomik büyümelerinin daha dalgalı olacağını ileri sürmüşlerdir¹⁴⁹.

İthalat, ihracat ve sermaye hareketleri dışa açık ekonomileri dışarıdan gelecek olumsuz gelişme, riziko ve tehditlere de açık hale getirmektedir. Başka bir deyişle bu ekonomiler açısından kırılabilirlik artar, ülkenin dünya konjonktüründeki değişimlere karşı duyarlılık derecesi yükselir. Örneğin dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı yüksek diğer bir deyişle ticari açıklığı fazla olan bir ekonomi dış talepteki değişimlere daha bağlı olacaktır. Bu nedenlerle dışa açık bir ekonomide dış kaynaklı ekonomik ya da finansal krizlerin ortaya çıkma ihtimali daha yüksektir.

Finansal kriz, finansal piyasalarda ters seçim (adverse selection) ve kötü niyet (moral hazard) sorunlarının artması nedeniyle finansal piyasaların verimli yatırımlara fon sağlama işlevini yerine getirememesidir¹⁵⁰. 1980'li yıllardan itibaren oldukça önemli

¹⁴⁶Garey RAMEY and Valeria A. RAMEY, Cross Country Evidence on the Link Between Volatility and Growth, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4959, (December 1994), s.1; Antonia FATAS, "The Effects of Business Cycles on Growth", **Central Bank of Chile Working Papers**, No. 156, (May 2002), s.1-15.

¹⁴⁷Ayhan KOSE, Eswar S. PRASAD, Marco E. TERRONES, "How Do Trade and Financial Integration Affect the Relationship Between Growth and Volatility", **IMF Working Paper**, WP/05/19, (January 2005), s.1-20.

¹⁴⁸Viktoria HNATKOVSKA, Norman LOAYZA, "Volatility and Growth", **World Bank Policy Research**, Working Paper No 3184, (December, 2004), s.1-20.

¹⁴⁹William EASTERLY, Roumeen ISLAM ve Joseph E. STIGLITZ, "Shaken and Stirred: Explaining Growth Volatility", **Proceedings of the Annual Bank Conference on Development Economics**, B. Pleskovic and N. Stern, eds., Washington D.C., World Bank Group, (January 2000), s.1-13.

¹⁵⁰Frederic S. Mishkin, "Anatomy of Financial Financial Crisis", **NBER Working Paper**, Working Paper No. 3934, (December 1991), s. abstract.

boyutlara ulaşan finansal küreselleşme finansal istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim, gelişmekte olan ülkelere yönelen özel yabancı sermaye akımları, bu ülkelerdeki para ve sermaye piyasalarında sık sık istikrarsızlığa yol açarak faiz oranları ve döviz kurlarının büyük ölçüde dalgalanmasına zemin hazırlamakta, buna paralel olarak da para ve maliye politikalarının kontrolünü giderek zorlaştırmaktadır¹⁵¹.

5. DİŞA AÇILMA SÜRECİNİ TAMAMLAYAN POLİTİKA VE KURUMLAR

Daha önce tartışıldığı gibi dışa açıklık, çeşitli kanallar aracılığıyla ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bunlar, ölçek ekonomilerinden yararlanma, ekonomik dinamizmin artması, rekabet yapısının iyileşmesi, teknoloji ve bilgi transferi ve kaynak dağılımının küresel boyutta optimizasyonudur. Bu sayılan kazanımlar gelişmekte olan ülkelerin önündeki bazı geleneksel engellerin aşılmasına da yardımcı olabilir. Ancak bu kazanımlar potansiyel nitelik taşımakta, ulusal düzeyde tamamlayıcı politika ve kurumlar geliştirilebildiğinde gerçekleşme olanağı bulmaktadır. D.Rodrik'e göre, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası mal ve hizmet ticareti ile sermaye akışının önündeki engellerin azaltılmasına öncelik veren ülkelerden çok, büyümeyi başlatabilmek için ulusal bir yatırım stratejisi oluşturabilen ve dışa açıklığın yaratabileceği olumsuz etkilerle başa çıkabilecek kurumları geliştirebilen ülkeler başarılı olmuştur. Dolayısıyla politika yapıcılarını dışa açılma politikasının tamamlayıcı kurum ve politikaları olan ulusal yatırım stratejisi, makroekonomik istikrar, rekabetçi piyasa ortamı, ulusal uzlaşma kurumlarına gereken önemi vermelidirler¹⁵².

5.1. Ulusal Yatırım Stratejilerinin Önemi

Yatırımlarla büyüme arasındaki ilişki kısa dönemler göz önüne alındığında genellikle düzensizdir. Yatırımlardaki değişimler birkaç yıl gibi kısa bir dönemde büyüme oranları üzerinde güçlü ve belirleyici bir etkiye sahip olmamasına rağmen,

¹⁵¹ESER ve BELET, a.g.e., s.68-69.

¹⁵²Dani RODRIK, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 107, 2000), s.21.

uzun dönemde, özellikle sürdürülebilir büyüme açısından bu etki oldukça önemlidir. Çeşitli ülkeleri kapsayan araştırmalarda, yatırımların ekonomik büyümenin temel faktörlerinden biri olduğu ortaya konulmuştur.

Doğu Asya'daki büyümenin kaynaklarını inceleyen yakın tarihli çalışmalar, bölge ülkeleri için sermaye birikiminin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalar, özellikle Asya'daki büyümenin nedenleri arasında toplam faktör verimliliğindeki artışa kıyasla emeğin nitelik ve niceliğini artırıcı yönüyle yatırımların daha önemli olduğunu ortaya koymuştur¹⁵³. Doğu Asya ülkelerinin ekonomik performansında, yatırım çabaları belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Güney Kore'de 1960'da GSYİH'nın % 10'undan az olan yatırım oranı 1970'lerin sonlarında GSYİH'nın % 30'una çıkmıştır. Dünya ekonomisine açılma kimi zaman yatırımları teşvik etse de, dışa açılmayla yatırımların kendiliğinden artacağını beklemek doğru değildir. Fiziksel sermaye açısından yoksul olan gelişmekte olan ülkelerde dışa açılmanın, Stolper-Samuelson kanalıyla sermaye getirisini ve özel yatırım teşviklerini azaltması beklenebilir. Doğu Asya'daki hükümetler dışa yönelimlerini özel sermaye getirisini yükselten ve girişimciler için yatırım yapmayı cazip hale getiren tutarlı bir ulusal yatırım stratejisiyle tamamlamışlardır. Güney Kore, Tayvan, Singapur, Çin hükümetleri özel yatırımın önündeki engelleri kaldırmışlar ve özel yatırımı büyük ölçüde desteklemişlerdir. Bu ülkeler özel sermaye getirisini çeşitli önlemler aracılığıyla arttırarak üretim kapasitesinde genişleme sağlamıştır. Hükümetler, ülkenin bütçe olanaklarını aşmadan mevcut kaynaklarını ve kapasitelerini etkin bir biçimde kullanacak yatırım stratejisi geliştirebilmelidirler¹⁵⁴.

5.2. Rekabetçi Piyasa Ortamının Sağlanması

Piyasa ekonomisinin gerek fonksiyonel işlerliği, gerekse gelişimi için merkezi öneme sahip olan rekabet bazı önkoşullara bağlı olarak ortaya çıkmakta ve yoğunluk kazanmaktadır. Rekabet ancak gerekli olan koşulların varlığı durumunda

¹⁵³Alwyn YOUNG, Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience, *Quarterly Journal of Economics*, CX (3), (August 1995), s.641-680; Susan COLLINS and Bosworth BARRY, "Economic Growth in East Asia: Accumulation Versus Assimilation", *Brookings Paper on Economic Activity* 2, (1996), s. 135-191.

¹⁵⁴RODRIK, *Yeni Küresel Ekonomi...*, s.25-26.

gerçekleşebilmektedir. Rekabet piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlayan en önemli araç durumundadır.

Rekabetçi piyasa ortamının sağlanmasında gerekli olan önkoşullar, dört ana grupta toplanabilir¹⁵⁵. Bunlar;

- Hukuksal Düzen Çerçevesi (rekabet özgürlüğünün korunması ve etkin kamu yönetimi)
- İşlevsel Piyasalar
- Ulusal Girişimcilerin Varlığı
- Rekabet Politikasının Gerekliliği

Burada rekabetçi piyasa ekonomisinin ön koşullarını oluşturan unsurlar alt başlıklar halinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

5.2.1. Hukuksal Düzen Çerçevesi ve Etkin Kamu Yönetimi

Rekabetçi piyasa ortamını oluşturan unsurlardan biri, girişimci faaliyetlerine olanak veren ve ortam hazırlayan hukuk düzeni ve etkin kamu yönetimidir. İşyeri açma özgürlüğü, girişim faaliyetlerine olanak sağlayan sözleşme özgürlüğü ile ticari ilişkide bulunduğu tarafı seçme şansı tanıyan, işlerliğe sahip bir para düzenini oluşturan ve rekabet sınırlamalarını belirleyen yasal düzenlemeler, rekabetin varlığını sağlayan önkoşullardır. Bu düzenlemelerle, hukuksal düzen çerçevesi bir başka deyişle rekabet özgürlüğü alanı belirlenmiş olmaktadır¹⁵⁶.

Özel mülkiyeti koruyan yasalar ve uygulamalar, piyasa ekonomisinde bireysel iktisadi davranışlar için temel bir öneme sahiptir. Yasalar bireyler için iktisadi çabayla kazanılan gelirin çeşitli şekillerde kullanımını güvence altına alır. Böylece bireysel ekonomik faaliyetler özendirilmiş olur. Yine özellikle gelişmekte olan ülkeler için yaşamsal önemi olan sermaye birikiminin artırılması, mülkiyet güvencesine ve servetin korunmasına bağlıdır. Buna göre, amaca uygun hukuksal kural ve kurumlarla ekonomik faaliyetlerin kolaylaştırılması devlete düşen bir görev olarak düşünülmelidir. Bununla

¹⁵⁵Hüsnü ERKAN, **Sosyal Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması**, (İzmir: Kondrad Adenauer Vakfı, 1987), s.130.

¹⁵⁶ERKAN, a.g.e., s.130.

beraber özellikle düzensel dönüşüm sürecindeki gelişmekte olan ülkelerde kamu ve özel hukukun hızla değişen sosyal ve ekonomik koşullara uydurulma ihtiyacı, bu görevi bu ülkeler için daha da güçleştirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde piyasa ekonomisine uyum için gerekli hukuksal-kurumsal koşullar; mevzuatın ekonomik konularla ilgili kurallarıyla, medeni hukuk alanlarıyla ve kazai içtihatla ilişkilidir.

Bu bağlamda, özellikle anayasa hükümlerinin, medeni hukuk, borçlar hukuku, ticaret hukuku, kıymetli evrak hukuku kurallarının sınai girişim ve hizmet işletmelerinin kurulmasını, yatırım faaliyetlerini, kredi teminini, tedarik ve satış faaliyetlerini kolaylaştırıcı nitelikte olması gerekmektedir. Hukuksal çerçeve düzeni, küçük sanayiden modern büyük girişimlere kadar tüm alanlardaki ekonomik faaliyetler için elverişli olmalıdır. Ayrıca, çalışma yaşamına ve tüketici haklarına ilişkin mevzuatın, rekabet hukukunun, standart ve kalite alanındaki düzenleyici kural ve kurumların piyasa ekonomisinin etkin bir biçimde işlemesine destek olması gerekir. Hukuk düzenine, özel yatırımların korunmasına ve genel olarak kalkınmayı destekleyen bir ekonomi hukukuna toplumun güven duygusuna sahip olması da önemli bir koşul olarak görülmelidir¹⁵⁷.

Her ülkede etkin bir kamu yönetiminin sağlanması, devletin bir düzen görevidir. Oysa gelişmekte olan ülkelerin kamu yönetimleri, bir yandan geleneksel yönetim ödevlerini öte yandan da özel girişimin yaygınlaşması için gerekli koşulların yaratılmasına ilişkin yeni ödevlerini yerine getirme konusunda oldukça büyük zorluklarla karşı karşıyadırlar. Yönetimlerin etkisizliği, özellikle gelişmenin planlanmasında, ulaştırma, haberleşme, enerji, eğitim ve sağlık gibi altyapı hizmetlerinde, vergi sistemi ve vergi toplama düzeninde, bütçe ve program alanında, finansal yönetimde kendini göstermektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında kamu yönetiminin kalite ve kapasitesi, genel olarak kalkınma politikası amaç ve yöntemlerinin oluşturulması ve özellikle bunların izlenmesinde sınırlayıcı unsurlar olarak kabul edilir.

Kamunun öz ve temel olarak etkinliği, ekonomik, kurumsal ve sosyal alanlardaki rolünün ne olması gerektiğiyle ilgilidir. Maddi (ekonomik), kurumsal ve beşeri altyapı alanındaki kapasitelerin kantitatif ve kalitatif açıdan birbiriyle uyumlu bir biçimde

¹⁵⁷Ergül HAN, "Piyasa Ekonomisi I", **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, (Mayıs 2002), s.39.

kurulması ve etkinleştirilmesi, piyasa ekonomisine dayalı kalkınma stratejisinin temel ögesidir¹⁵⁸.

5.2.2. İşlevsel Piyasalar

Mal ve faktör piyasalarının işlevsel olabilmesi piyasa serbestisine, fiyatların serbestçe oluşumuna ve rekabetin etkin olmasına bağlıdır. Etkin rekabet için, piyasaların yeni işletmelerin girişine açık olması gerekir. Sınırlandırılmış piyasalarda rekabetin işleyiş dinamiği azalma eğilimini gösterir. Bunun sonucu ya barış içinde yaşayan oligopolcü davranışı ya da monopoldür. Girişim sınırlandırıldığında piyasalarda girişimci sayısı giderek azalabilir. Bu, piyasalardaki yoğunlaşma derecesinin artması anlamına gelir. Böylece, az sayıdaki firmanın (oligopol) birbirini ve piyasa paylarını kabullenerek, birbirleriyle uyumlu geçinmeleri, rekabetçi davranışlardan kaçınmaları sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda rekabet sınırlamaları doğmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, rekabet sürecinin varolabilmesi ve rekabet yoğunluğunun artmasında piyasa yapıları da önemli bir yere sahiptir. Piyasaların gösterdiği yapısal özellikler, piyasada tarafların davranış ve tutumlarını büyük ölçüde belirlemektedir¹⁵⁹.

Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde, piyasa süreçlerinin gerektirdiği yasal çerçeve düzeni kurulmuş olsa bile arz ve talepçilerin piyasalara serbestçe girişini, fiyatların serbestçe oluşumunu ve böylece etkin bir rekabetin ortaya çıkmasını engelleyen bazı faktörler söz konusudur. Bunlar; geleneksel sosyal kural ve kurumlar, yabancı girişimlerin rekabeti kısıtlayıcı piyasa politikaları ve devletin piyasalara müdahaleleri olarak ifade edilebilir. Geleneksel ya da geçiş sürecindeki bir toplumda piyasa ekonomisi düzeninin işlerliğini sağlamak amacıyla, öncelikle piyasa ve fiyat sinyallerinin etkin kılınması gereklidir. Ayrıca bu yolla rekabet ortamının yaratılması da önemlidir. Rekabet ortamı, fayda ya da kârlarını maksimize etmek isteyen tüm ekonomik birimler üzerinde rasyonel davranma gereğine yol açan bir baskı yaratır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin yapılanmasını ve gelişmesini nispi fiyat değişimleriyle çalışan kaynak dağılımı mekanizmasına bırakmak için öncelikle, devletin

¹⁵⁸HAN, a.g.e., s.39-40.

¹⁵⁹ERKAN, a.g.e., s.132.

kurumsal koşullarını iyileştirmesi ve bu mekanizmayı etkin kılacak planlı, kararlı bir ekonomi politikası izlemesi gerekir. Devletin bu açıdan somut katkısı, fiyatların serbestçe oluşacağı sosyo-ekonomik çerçeveyi iyileştirmesi yanında piyasa ve fiyat sisteminin esnekliğini geliştirmesidir. Devlet, izleyeceği kalkınma politikasıyla özel yatırım ve ekonomik faaliyet hacminin artması ve hızlanması amacıyla piyasa güçlerine geniş bir oyun alanı bırakmalıdır¹⁶⁰.

Rekabetçi piyasa ortamının yaratılması için rekabet olanağı yanında rekabete istek ve eğilimin, yani rekabet ruhunun bulunması gerekir. Rekabet ruhu, bir girişimcinin ekonomik faaliyetinde çalışma ve başarıya önem veren bir tutum sergilemesini belirtmektedir. Böylece, yeniliğe cesaret edebilen, rizikolara hesaplı ve planlı biçimde giren bir girişimci tutumu ifade edilmektedir. Rekabetçi tutumda şunların varlığı gereklidir.

- 1) Rakiplere karşı üstünlüğü, çalışma ve başarı dışındaki faaliyetlerle değil, daha iyi koşullarda bir ürün arz etmekle gerçekleştirme isteğinin bulunması.
- 2) Rekabeti, uzlaşmacı davranışlarla ortadan kaldırmaya yönelik çabalara yanaşmaması.
- 3) Etkin rekabet durumunda, her girişimcinin aynı derecede varlığının tehlikeye düşebileceğini kabullenmesi.

Girişimcide bu düşünce yapısı ne kadar yetersizse, rekabeti sınırlama eğilimi o kadar güçlü olmakta ve uygulamada devletin etkin bir rekabet politikası oluşturması ihtiyacı artmaktadır. Rekabetçi piyasa ortamının sağlanmasında yalnızca yenilikçi ve dinamik girişimcilerin bulunması yeterli değildir. Ayrıca, öncü rekabetçinin getirdiği yeniliği, belli bir zaman gecikmesiyle taklit ederek daha iyi koşullarda tüketicilere ürün sunma olanağının bulunması gereklidir. Bunun gerçekleşmemesi durumunda ilk yeniliği getiren firma sürekli olarak monopol gücünü koruyacaktır. Böyle bir durum ya yenilikçi firmanın patent hakkı ile sürekli korunması ya da bu firmayı taklit edecek nitelikte girişimcilerin bulunmamasına bağlıdır. Yenilikçi firmanın piyasada kazandığı durum karşısında, kendi durumunu tehlikede gören pasif girişimci yeterli hızda ve etkinlikte hareket ederek, rekabet sürecinde durumunu güçlendirmesi gerekir. Bu tepkinin

¹⁶⁰HAN, a.g.e., s.45-47.

kuvveti, büyük ölçüde, piyasadaki satış şansının azalmasıyla doğru orantılıdır. Rekabet sürecindeki rakipler kendi amaçlarını gerçekleştirirken karşı tarafın ve diğer firmaların olası tutumları yanında tüketicilerin tutumlarını da göz önüne almalıdır¹⁶¹.

5.2.3. Rekabet Politikası

Rekabetçi piyasa ortamının yaratılabilmesi ve rekabet sürecinin devamlılığı için devletin bilinçli bir rekabet politikası oluşturması gerekmektedir. Rekabet politikasının görevi, rekabete dayalı piyasa sürecinin korunması ve geliştirilmesidir. Piyasa ekonomisinin fonksiyonel işlerliği için piyasalarda karşıt ekonomik birimlerin yarışının varlığı, bunun dinamik bir rekabet süreci olarak işlemesi ve bu süreçte güçlü olanın değil, başarılı olanın kendisini kabul ettirmesi gereklidir. Devletin bir rekabet politikasının bulunmaması durumunda başarılı olan değil, güçlü olan piyasaya hakim olmakta, rekabet yarışı ortadan kalkmakta ve piyasa sistemi fonksiyonel işlerliğini kaybetme tehlikesi ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden de, piyasa ekonomisinin, istikrarlı olmayan bir iç yapısı ve aynı zamanda iç dinamiği bulunmaktadır. Sistemin bütünüyle etkin işleyebilmesi öncelikle rekabet sürecinin etkin işleyebilmesine bağlıdır. Rekabet politikası içinde bir taraftan rekabet düzenini sağlayan yasal kurumsal düzenlemeler geliştirilirken, diğer taraftan da rekabetin fonksiyonel işlerliğini koruyucu, geliştirici ve yönlendirici olan rekabet politikasının kendisi uygulanmaktadır¹⁶².

5.3. Makroekonomik İstikrarın Sağlanması

İstikrarın kelime anlamı aynı kararda, biçimde devam etme, kararlılık demektir. Genel ekonomik faaliyetlerde daralma ve aşırı genişleme gibi ciddi bir dalgalanmanın görülmemesi durumunu ifade etmektedir. Böyle bir durumda iç ve dış istikrardan söz edilebilir (iç ekonomik denge, dış ekonomik denge). İç ekonomik istikrardan fiyat istikrarının sağlanması, mali disiplinin korunması, üretimin artması ve istihdamın

¹⁶¹ERKAN, a.g.e., s.131-132.

¹⁶²ERKAN, a.g.e., s.133-134.

düzenli biçimde genişlemesi anlaşılır. Genellikle üretim ve istihdam düzeyindeki değişimler aynı yönde gerçekleşir. Üretim genişledikçe istihdam artar ve işsizlik azalır, bu arada fiyatlarda makul bir artışa göz yumulabilir. İç istikrarın bozulmasıyla enflasyon ve işsizlik kendini gösterir. Ekonomik konjonktürün genişleme aşamalarında gelir ve harcamalardaki artış, aşırı fiyat artışları ya da enflasyona dönüşür. Daralma aşamasında ise fiyatlardaki artış eğilimi yavaşlar, milli gelir düşer ve işsizlik oranı yükselir. Bu bağlamda bir ekonomide konjonktür dalgalanmalarının önlenmesi ekonomik istikrarın da sağlanmasına yardımcı olacaktır. Ekonomik istikrarın diğer yönü, dış dengenin yani ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasıyla ilgilidir. Bu da dış ödeme açık ve fazlalarının giderilmesini gerektirir.

Ekonomik istikrarı güçlendirmek kısmen ekonomik ve finansal krizlere yol açabilecek faktörlerden sakınmayı gerektirir. Arjantin, Türkiye, Kore ve diğer ülke deneyimlerinin gösterdiği gibi krizler gelir ve istihdam düzeyini ve dolayısıyla yaşam standardını düşürmektedir. Ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı bir ülkede belirsizliğin artması girişimcileri yatırım yapmaktan alıkoyar ve dolayısıyla büyüme sağlanamaz ve refah düzeyi arttırılamaz. Ayrıca yüksek enflasyona sahip bir ekonomide fiyatlar koordinasyon işlevini sağlayamaz. Bilindiği gibi piyasa ekonomisinde fiyatlar, bilgi ve yol gösterme fonksiyonunu yerine getirir. Fiyatlardaki dalgalanmalar, üretici ve tüketicilerin kararlarında istikrarsızlığa yol açarak, kaynakların yanlış dağılımına ve dolayısıyla etkinlik kaybına neden olur. Bu yüzden makro ekonomik istikrarsızlığı ölçmeye çalışan çalışmalarda enflasyon önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Dinamik piyasa ekonomisinde bir dereceye kadar istikrarsızlık öngörülebilir. Ancak politika yapıcılar için asıl önemli olan ekonomik sistemin; verimlilik, etkinlik ve istihdam artışı yaratarak yaşam standardını yükseltme yeteneğine zarar vermeden bu istikrarsızlığı minimize etmektir¹⁶³.

Gelişmekte olan ülkelerin 1975 sonrası ekonomik performanslarında görülen farklılıkların en önemli kaynağı genellikle çalkantılı ve değişken olan dış koşullar karşısında makro ekonomik istikrarı sürdürüp sürdürememe yeteneğine bağlıdır¹⁶⁴. Uzun dönem makroekonomik istikrarın belirleyicilerinin araştırıldığı ülke karşılaştırmalı bir analizde; çatışma, dışa açıklık ve demokratik-politik kurumların

¹⁶³IMF, "How to IMF Promotes Global Economic Stability", (April, 2004), www.imf.org/external/np/exp/facts/globstab.htm, (22 Haziran 2005)

¹⁶⁴RODRIK, *Yeni Küresel Ekonomi...*, s.27.

önemli değişkenler olduğu bulunmuştur. S. Satyanath ve A.Subramanian tarafından yapılan bu çalışmada, ekonomik istikrarı belirleyen bu değişkenler içerisinde en güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı değişkenin demokratik kurumlar olduğu ifade edilmiştir. Çatışma, istikrarı bozucu bir unsur iken, demokratik-politik kurumlar ile dışa açıklık istikrarı sağlamaya yardımcı unsurlardır. Demokratik kurumların politikacıların gücü üzerindeki kontrolleri aracılığıyla ve politikacıları topluma hesap verir (accountability) hale getirerek, makro ekonomik istikrara katkı sağladığı ileri sürülmektedir¹⁶⁵.

5.4. Ulusal Uzlaşma Kurumlarının Oluşturulması

Önemli reform ve dönüşüm projelerinin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bu projelerin çeşitli kesimlere ne tür fayda ve maliyetler getireceğinin doğru olarak ortaya konulması gerekmektedir. Ayrıca bu projelerin getirdiği fayda ve maliyetlerin mümkün olduğunca adil bir biçimde paylaşılması ve uygulanabilir yöntemlerin ortaya konulması gerekir. Bu amaçla pek çok gelişmiş ülkede çeşitli kesimleri kapsayan ve farklı çalışma prosedürleri izleyen toplumsal uzlaşma mekanizmaları oluşturulmuştur. Bunlar genellikle “Ekonomik ve Sosyal Konsey”¹⁶⁶ adı altında istişari bir organ olarak çalışmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konseylere genellikle işçi, işveren, çiftçi, esnaf ve sanatkar kesimleri ile ilgili bürokratlar ve siyasi karar birimleri katılmaktadır¹⁶⁷. Bu bağlamda ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Konseyleri önemli bir uzlaşma ve işbirliği kurumu olarak faaliyet göstermektedir.

¹⁶⁵Shanker SATYANATH, Arvind SUBRAMANIAN, “What Determines Long-Run Macroeconomic Stability? Democratic Institutions”, **IMF Working Paper**, WP/04/215, (30 November 2004), s 2-9.

¹⁶⁶Türkiye’de 144 sayılı sözleşmeye dayalı olarak, 17.03.1995 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulması yönündeki ilk adım atılmış, bunu 1996, 1997, 1998, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında çıkarılan genelgeler izlemiştir. 21.04.2001 tarihinde yürürlüğe giren bir yasayla Ekonomik ve Sosyal Konsey resmen kurulmuştur.

¹⁶⁷Erdal TÜRKKAN, **Ekonomi ve Demokrasi**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 2, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1996) s.150.

5.4.1. Ulusal Uzlaşma Kurumlarının Önemi

Ekonomideki çeşitli kesimler açısından uzun dönemde önemli yararlar sağlayan, ancak kısa dönemde bazı önemli maliyetler ve fedakarlıklar gerektiren büyük veya kapsamlı değişimlerin gerçekleştirilebilmesinde bir uzlaşma zemininin yaratılması bağlamında sosyal diyalog¹⁶⁸ oldukça önemlidir. Uzun dönemli istikrar tedbirlerinin alınması, mevcut ekonomi politikalarında önemli değişikliklerin yapılması (sosyal güvenlik reformu, vergi reformu, eğitim reformu, ücret sistemi reformu, finans reformu, destekleme politikaları reformu vb), toplumsal uzlaşmayı gerektiren konulardır.

Ancak temel ekonomik ve sosyal konularda toplumsal kesimler arasında kalıcı ve sürekli diyalog, uzlaşma ve işbirliği platformu oluşturma amacını taşıyan ekonomik ve sosyal konseylerin işlevselliğini azaltan toplumlara özgü bazı özellikler bulunabilir. Bazı toplumlar kendi içlerinde gelir ve etnik-dil yapısı açısından homojen görünümde iken (Finlandiya gibi), kimileri ise derin farklılıklar gösterebilir (Nijerya gibi). Bu farklılıkların görüldüğü ülkelerde sosyal işbirliği engellenmekte ve karşılıklı yarar sağlayabilecek projelere girişmek zorlaşmaktadır. Sosyal çatışmanın ülkeye iki tür zararı olabilir: Sosyal çatışma bir yandan kaynakların ekonomik açıdan verimli faaliyetlerde kullanılmasını engellemekte, diğer yandan belirsizlik yarattığı için bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesine mani olmaktadır.

İktisatçılar sosyal çatışma modellerini çeşitli sorulara cevap bulmak için kullanırlar. Bu sorulardan bazıları şöyledir: Niçin doğal kaynaklar bakımından zengin ülkeler yoksul ülkelere kıyasla düşük performans gösterirler? Neden devletler istikrar programlarındaki gecikmenin toplumsal maliyeti olmasına rağmen, bu tür programları uygulamayı geciktirirler? Niçin genellikle dış şoklar uzun ekonomik krizlere yol açar? Tüm bunlar karşılıklı yarar sağlayabilecek unsurların uyumunu başarısız kılan sosyal grupların koordinasyon hatalarının örneği olarak düşünülebilir. Sağlıklı toplumlar bu tür büyük koordinasyon hatalarını azaltacak çok çeşitli kurumlara sahiptir. D.Rodrik; hukuk kuralları, yüksek kalitede yasama ve yürütme mekanizmaları, özgür seçimler, bağımsız

¹⁶⁸Günümüzde geniş anlamda sosyal diyalog; devlet, işverenler ve işçiler arasında ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanması amacıyla yapılan her çeşit işbirliği ve uzlaşma girişimini ifade etmektedir. Zaman içinde farklı anlamlara gelmekle birlikte üçlü işbirliği, ulusal düzeyde işbirliği, katımlı yönetim, sosyal uzlaşma, konsensus, toplumsal uzlaşma, neo-korporatizm, demokratik korporatizm gibi kavramlar sosyal diyalog kavramıyla eş anlamda ya da bu kavrama yakın anlamda kullanılmaktadır. Çalışmada sosyal diyalog ve toplumsal uzlaşma kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir.

sendikalar, sosyal dayanışma örgütleri, sosyal güvenlik ağlarının bu tür kurumlara örnek olduğunu belirtmektedir¹⁶⁹. F. Schneider ve A. Wagner yaptıkları çalışmada toplumsal uzlaşma kurumlarına olan güven ve sosyal diyalogun Avrupa Birliği ülkelerinin uzun dönem büyümesini pozitif etkilediğini belirtmiştir¹⁷⁰. Knack ve Keefer tarafından yapılan çalışmada, güven duygusunun gelişmesinin ve vatandaşlar arasındaki işbirliğinin ekonomik performansı artırdığı belirtilmiştir. Ayrıca güven ve işbirliğinin gelir düzeyinin daha yüksek olduğu ve daha adil dağıldığı, iyi eğitilmiş ve etnik olarak homojen nüfusa sahip ülkelerde daha güçlü olduğu bulunmuştur¹⁷¹.

D.Rodrik yakın tarihli çalışmalarında "Niçin 1960'lı yıllar ve 1970'li yılların başında önemli oranlarda büyüyen birçok ülke, 1970'li yılların ortalarındaki ekonomik şoktan sonra büyüme oranlarında büyük düşüşler yaşamıştır?" sorusunu sormaktadır. Bu çalışmalarında D.Rodrik, dışsal şoklardan kurtulma kabiliyetinin gizli sosyal çatışma seviyesi ve ülkenin uzlaşma kurumlarının (social conflict management institutions) kalitesine bağlı olduğunu ileri sürer. D.Rodrik'e göre, düşük gizli sosyal çatışma düzeyine ve işlevsel uzlaşma kurumlarına sahip olan ülkelerin ekonomi üzerindeki şokların etkisini minimize edecek ve büyüme sürecini hızla tekrar başlatacak politikaları uygulayabilecektir. Bunun tersi de yüksek gizli sosyal çatışma ve zayıf uzlaşma kurumlarına sahip ülkeler için doğrudur. Bu ülkelerde en iyi olasılıkla gerekli reformlar gecikebilecek ve en kötü durumda ise şok ekonomik çöküşe yol açabilecek ve dağılımsal çatışmalar yaratabilecektir. D.Rodrik bu olguyu, Güney Kore, Brezilya ve Türkiye'nin 1970'lerin ortalarındaki petrol şokuna nasıl tepki gösterdiği örneğiyle açıklamaktadır. Kore dış denkleştirme politikaları yardımıyla (adjustment policies) tekrar büyümeye başlayabilmişken, Brezilya ve Türkiye ekonomik düşüş yaşamıştır. D.Rodrik, Kore'nin bu farklı deneyimini gizli sosyal çatışmanın düşük olmasına ve daha etkin uzlaşma kurumlarına sahip olunmasına bağlamaktadır¹⁷².

¹⁶⁹ Dani RODRIK, "Institutions for High-Quality Growth : What They are and How to Acquire Them", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 7540, (February, 2000), s.12.

¹⁷⁰

Friedrich SCHNEIDER and Alexander F. WAGNER, "**Institutions of Conflict Management and Economic Growth in The European Union**", Published in *Kyklos*, 5484, (2001), s.1.

¹⁷¹Stephen KNACK, Philip KEEFER, "Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross Country Investigation", **Quarterly Journal of Economics**, 112, (1997), s.1251.

¹⁷²Alejandro GAVIRIA ve diğerleri, "Political Institutions and Growth Collapses", **Inter-American Development Bank, Research Department**, Working Paper 419, (May 2000), s.5.

D.Rodrik; “Küreselleşme, Sosyal Çatışma ve Ekonomik Büyüme (1997)” adlı çalışmasında ekonomik büyüme, gizli sosyal çatışma, dış şoklar ve uzlaşma kurumları arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi formülleştirmiştir:

$$\Delta \text{büyüme} = - \text{dış şoklar} \times \frac{\text{gizli sosyal çatışma}}{\text{uzlaşma kurumları}}$$

Bir ekonomide şokların büyüme üzerindeki etkisi gizli sosyal çatışmalar arttıkça fazlalaşmakta ve uzlaşma kurumları zayıflamaktadır. Eşitliğin sağında yer alan değişkenleri tek başına veren göstere veya endeksler olmadığı için bu değişkenleri yansıtan yakınsak değerlerin (proxy) kullanılması gerekmektedir. D.Rodrik bu formülünde dış şokları, dış ticaret hadlerindeki değişimin (oynaklığın) gelir etkisi ile ölçerken; gizli sosyal çatışmayı eşitsizlik, etnik-dil ayrımı, sosyal güvensizlik değişkenleri kullanarak ölçmüştür. Uzlaşma kurumları için demokrasi, kamu sosyal sigorta harcaması ve devlet kurumlarının kalitesi ölçütleri kullanılarak yakınsama sağlamıştır¹⁷³.

5.4.2. Ulusal Uzlaşma Kurumlarını Destekleyici Unsurlar

Ulusal uzlaşma kurumlarının oluşmasını ve işleyişini destekleyici unsurlar temel olarak üç ana grup altında incelenebilir. Uzlaşma kurumlarının etkin bir biçimde işlevlerini yerine getirebilmesi bağlamında sosyal güvenlik kurumları, demokratik hak ve özgürlükler ve devlete olan güven önemli unsurlardır.

5.4.2.1. Sosyal Güvenlik Kurumlarının İyileştirilmesi

Modern piyasa ekonomisinde değişimin sürekliliği nedeniyle gelir ve istihdam açısından bireysel risk yaygındır. Modern ekonomik büyüme, statik ekonomiden emeğin yerine getirdiği görevlerin sürekli değiştiği dinamik bir ekonomiye dönüşümü

¹⁷³Dani RODRIK, "Globalization Social Conflict and Economic Growth", <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik.academic.ksg/global.pdf>, s.8-9. (26 Mayıs 2003)

gerektirmektedir. Bu dönüşümün yaşandığı ekonomik ortamda kişilerin gelir düzeyi de istikrarsız bir seyir izlemektedir.

D.Rodrik'e göre, dinamik serbest piyasa ekonomisi bireyleri akraba, grup, köy hiyerarşisi, kilise gibi geleneksel bağlardan uzaklaştırmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında bireyler özgürleşirken, geleneksel destekleyici sistemlerden ve risk paylaşıcı kurumlardan da kopmaktadır. Piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasıyla geleneksel toplumlardaki hediyeleşme, bayramlaşma, akrabalık bağları gibi kaynakların dağılımını iyileştirici sayılabilecek sosyal düzenlemeler sosyal güvenlik fonksiyonlarının birçoğunu kaybeder. 20.yy.'da devlet tarafından sağlanan sosyal güvenlik programlarındaki büyük artışlar, ileri piyasa ekonomilerinde ortaya çıkan değişiminin en göze çarpan özelliklerinden biridir. Amerika Birleşik Devletlerinde işsizlik ödemeleri, bayındırlık işleri, kamusal mülkiyet, mevduat sigortası ve sendika yanlı düzenlemeler gibi sosyal güvenlik alanındaki önemli kurumsal yeniliklerin önu 1929 Büyük Depresyonun yol açtığı kriz ile açılmıştır.

Toplumun orta sınıfı, özel sigorta sisteminin işlevini yeterince yerine getirememesi nedeniyle önemli boyuttaki politik gücünü sosyal güvenliğin yaygınlaşmasına ve daha sonraları refah devleti olarak adlandırılan olgunun oluşumuna yöneltmiştir. Avrupa'da refah devleti anlayışının kökleri 19.yy. sonlarına kadar gitmesine rağmen, sosyal güvenlik programlarındaki dikkate değer artış, özellikle dış ticarete açık küçük ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan bir gelişmedir. 1980'den itibaren refah devletine karşı önemli ölçüde politik karalama olmasına rağmen, ne ABD ne de Avrupa ülkeleri bu tür programlarda önemli kısıtlamalara gitmiştir. Sosyal güvenlik alanındaki uygulamaların her zaman için Avrupa ülkelerindeki gibi mali kaynaklardan sağlanan transfer ödemeleri biçiminde olmasına gerek yoktur. Örneğin, Doğu Asya modelinde özellikle Japonya'da işletmelerin kendi içlerine kurdukları sosyal güvenlik mekanizmaları yardımıyla çalışanların yaşam boyu istihdam edilmesi ve çeşitli sosyal yardımlardan yararlanması sağlanmakta, kademeli olarak liberalleşme ve dışa açılma gerçekleştirilmektedir.

Sosyal güvenlik, piyasa ekonomisinin meşruluğunun sağlanmasında yardımcı bir unsurdur. Piyasa ekonomisi sosyal uyum ve istikrarı sağlayarak ortaya çıkabilecek sosyal ve bölüşüm ile ilgili sorunlara yönelik tepkileri yumuşatabilir. Ancak Batı Avrupa Ülkeleri ve ABD'de "refah devleti" anlayışının varlığı ekonomik ve sosyal

maliyetleri arttırmıştır. Kısmen bu nedenle 1980'lerdeki borç krizinin ardından, piyasa yönlü modeli kabul eden örneğin Latin Amerika ülkeleri, sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulması için gerekli ilgiyi göstermemiştir. Sonuçta ekonomik reformların sosyal güvenlik ile ilgili kısmının eksik kalması nedeniyle bu reform çabalarına yönelik ekonomik güvensizlik ve karalama baş göstermiştir. Bu ülkeler büyük eşitsizlikler ve değişken üretim karşısında sosyal uyumu nasıl sürdürecektir? Bu şu anda net cevabı olmayan bir sorudur. Ancak Latin Amerika ve diğer gelişmekte olan bölgeler sosyal güvenlik konusunda kendi vizyonlarını oluşturarak kendi kurumsal yeniliklerini yaratabilirlerse, piyasa güçleri ile ekonomik güvenlik arasında oluşabilecek bir gerilimin üstesinden gelebilirler¹⁷⁴.

5.4.2.2. Demokratik Hak ve Özgürlüklerin Arttırılması

Ulusal uzlaşma kurumlarının oluşması ve güçlenmesi için elit olmayan kişilerin (yerli halklar, işçiler ve çiftçiler) seslerini duyurabilecekleri kanalları geliştirmek ve bu kişilerin / ya da temsilcilerinin meclise ya da karar mekanizmalarına katılmalarını sağlamak gerekmektedir. Makroekonomik istikrarın oluşmasında otoriter ve totaliter rejimler geçici başarılar elde etseler de, reformun ilerleyen dönemlerinde aynı başarıyı sürdürememektedirler. Çünkü reformlar, ulusal düzeyde geniş müzakerelerin sonucu olarak görülmedikleri sürece halk nezdinde meşruluk kazanmamaktadır.¹⁷⁵ Bu bağlamda gönüllük temeline dayalı olarak sosyal kesimler arasında demokratik bir tartışma ve karar oluşturmak başka bir deyişle toplumsal uzlaşma sağlamak oldukça önemlidir.

Demokratik kurumlar katılımcılık ve hukuksal düzen mekanizmaları aracılığıyla sosyal çatışmaları yöneterek dış şokların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini önleyebilmektedir. Bu hipotezini ampirik olarak 101 ülke için test eden D. Rodrik, büyüme trendlerinde değişimin yaşandığı 1970'li yıllarda yüksek düzeyde politik özgürlüğe sahip ülkelerin ekonomik büyümelerinde düşük düzeyde bir azalma meydana geldiğini bulmuştur. Ayrıca D.Rodrik açık ve katılımcı politik rejimlere sahip olan

¹⁷⁴ RODRIK, "Institutions for High-Quality...", s.9-11.

¹⁷⁵ RODRIK, Yeni Küresel Ekonomi..., s.89.

Güney Kore ve Tayland'ın Endonezya'ya kıyasla Asya'da yaşanan finansal krizi yönetmede daha başarılı olduğunu belirtmiştir. D.Rodrik çalışmasında her iki ülkenin kriz yönetiminde yardımcı bir unsur olarak demokrasinin etkilerini incelemiştir. Çalışmada demokrasi yoluyla gücün, güven ve itibarını kaybeden politikacılardan yeni hükümet liderlerine geçişinin yumuşak bir biçimde sağlandığı belirtilmiştir. Demokrasinin sağladığı katılımcılık, müzakere ve pazarlık mekanizmaları aracılığıyla gerekli politika düzenlemelerinin kararlılıkla belirlenmesi ve uygulanması için politika yapıcılarının gerekli uzlaşmayı sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca demokrasi, bireylerin düşüncelerini dile getirebilecekleri kurumsal mekanizmaları sağladığı için, toplumsal huzursuzluğa yol açan her türlü eylemi ve bu tür eylemlerin toplumdaki diğer gruplar tarafından desteklenmesini önlemektedir¹⁷⁶.

Toplumsal uzlaşma ya da sosyal diyalog sürecinde toplumsal çıkarlarla işçi, işveren ve hükümet kesimlerinin çıkarları arasında uyum ve ülkeyi ilgilendiren ortak politikalara ulaşılması konusunda işbirliği sağlanmaktadır. Zaman içinde dar anlamda işçi ve işveren arasındaki ikili sosyal diyalog modellerinden devleti ve diğer çıkar gruplarını içine alan her çeşit işbirliği, uyum ve uzlaşma modellerinin çağdaş ülkelerin tümünde hızla genişlediği gözlenmektedir¹⁷⁷.

Demokrasinin toplumsal uzlaşmayı güçlendirici rolü yanında, toplumsal uzlaşma da nüfusun büyük kesimlerinin kendilerini etkileyecek kararlara katılmalarını sağlayarak demokrasiyi güçlendirir. Sosyal diyalogun önemine dikkat çekenler bu kurumun demokrasi ve piyasa ekonomisinin dayandığı ilkelerin; özellikle özgürlük, çoğulculuk ve katılım gibi prensiplerinin endüstri ilişkilerine uygulanması olduğunu belirtmektedirler¹⁷⁸.

¹⁷⁶ RODRİK, "Institutions for High-Quality...", s.28-31.

¹⁷⁷Banu UÇKAN, "Gelirler Politikası ve Sosyal Diyalog", **Çimento İşveren Dergisi**, C:13/1, (Ocak 1999), s.20.

¹⁷⁸Toker DERELİ, **Sosyal Diyalog, Demokratikleşme, Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar**, Birleşik Metal İş Yayınları, 97/2, İstanbul, 1997, s.7.

5.4.2.3. Devlet Güvenirliğinin Arttırılması

Etkin yönetimin sağlanması ve saydamlığın arttırılması yoluyla yolsuzlukların önüne geçilmesinin devletin temel kurumlarına olan güveni arttıracığı açıktır. Yolsuzluk kısaca, kamu erkinin kişisel çıkarlar için kötüye kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yolsuzluk, rüşvet, zimmet, irtikap, suistimal, kayırma, genel ahlak ve mevcut hukuk kurallarına aykırılık ve yasal boşlukları bireysel çıkar doğrultusunda kullanma sonucu ortaya çıkan bir durumdur

Etkin yönetim ya da son yıllarda yaygın olarak aynı anlamda kullanılan iyi yönetişim, modern yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasıyla gündeme giren bir kavramdır. Her ne kadar genel bir tanımla yapılmış olsa da, etkin yönetim kavramından, yönetsel kusurların giderilmesi ve vatandaş memnuniyetinin maksimize edilmesi amacı güdülmektedir. Etkin yönetimin temel çerçevesini oluşturan genel kabul görmüş ilkeler; etkinlik/etkililik, saydamlık, hesap sorulabilirlik, açıklık, tutarlılık, katılımcılık, toplumsal uzlaşma ve hukuk düzenidir(rule of law).¹⁷⁹Vatandaşlar temelde devlet kuruluşları, politikacılar ve bürokratlara kamu kaynaklarını kamu yararına kullanmaları için yetki verirler. Ancak bu aktörler aldıkları yetkiyi kamu yararına değil, kendi çıkarlarını gözetmek ve korumak amacıyla kullanabilirler. Bunu önlemek veya minimize etmeye yarayan mekanizmalar; vatandaşların yönetim kadrolarını belirlemede sağlıklı karar vermesini sağlayarak etkin yönetimi güçlendirir.

Etkin yönetimin temel ilkelerinden biri olan saydamlık; devletin hedeflerini, bu hedeflere ulaşmak için hayata geçirdiği politikaları ve bu politikaların yarattığı sonuçları izlemek ve değerlendirmek için gerekli olan bilgiyi düzenli, anlaşılır, tutarlı güvenilir bir biçimde sunmasıdır¹⁸⁰. Devletin faaliyetlerinin gözlemlenebilir hale gelmesi, devletin üstlendiği sorumluluk bilincini arttırmakta ve topluma karşı hesap verirliliğini de mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda makro ekonomi alanında yapılan reformlarda, bürokrasi ve adalet mekanizmalarının kalitesinde yolsuzluğun ve rüşvetin yok edilmesi, saydamlığın arttırılması gibi konularda iyileştirmeye gereksinim vardır. Devlet toplum tarafından dürüst ve güvenilir bir kurum olarak görülmediğinde sosyal çıkar çatışmalarında

¹⁷⁹Türkiye’de Saydamlığın Arttırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi Çalışma Raporu, Yönlendirme Komitesi, Ankara, Ocak 2002, s. 3.

¹⁸⁰Performans Denetimi Kurumu, Mali Saydamlık ve Türkiye, (Ankara, 2002), s.1.

arabuluculuk rolünü etkin bir şekilde yerine getiremeyeceği için ulusal uzlaşma sağlanamaz. Birçok araştırmacı, piyasa yönlü reformlardan zarar görebilecek insanları korumak için bu reformların sosyal güvence programlarıyla birlikte uygulanması gerektiğini belirtmektedir¹⁸¹.

¹⁸¹Ramazan GÖKBUNAR ve Halit YANIKKAYA, **Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme**, (Ankara: Odak Yayınevi, 2004), s.29.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA STRATEJİLERİ ÇERÇEVESİNDE DIŞA AÇIKLIĞIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÜLKE DENEYİMLERİ

1. İHRACATA DAYALI KALKINMA STRATEJİSİ

Burada ihracata dayalı kalkınma stratejisinin tanımı ve kapsamı belirtildikten sonra, dışa açık kalkınma stratejisi ile ihracata dayalı kalkınma stratejisi ayrımı yapılmış ve ihracata dayalı kalkınma stratejisinin güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir.

1.1. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Tanımı ve Kapsamı

Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilmesi, ayrıca işlenmiş ve yarı işlenmiş sanayi mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesine ve sonuçta toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı arttıracak politikaların uygulanmasına ihracat ikamesi denir. Son yıllarda bu kavram, ihracatın öncülük ettiği büyüme (export-led growth) stratejisi veya ihracata dayalı (ihracata dönük) kalkınma stratejisi olarak kullanılmaktadır¹⁸². İhracata dayalı kalkınma stratejisinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli unsurların iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracatından geldiği bir ekonomik yapılandırma¹⁸³.

İhracata dayalı kalkınma stratejisinin kurumsal dayanağını uluslararası serbest ticarete dayanan karşılaştırmalı üstünlükler kuramı oluşturur. Statik bir denge analizi olan statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde daha düşük maliyetle

¹⁸²Emin ÇARIKÇI, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 5, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1983), s.24.

¹⁸³KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık...*, s.92.

ithal edilebilecek mallar üretilmemekte ve ihracat marjinal gelir marjinal maliyete eşit olana kadar yapılmaktadır. Tam istihdam ve tam rekabet varsayımları altında bir malın fırsat maliyeti bu malın piyasa fiyatına eşittir. Böylece, mal ve faktör fiyatları rekabetçi koşullar altında karşılaştırmalı üstünlükleri belirlemede kullanılmaktadır¹⁸⁴. Bu yönüyle ihracata dayalı kalkınma stratejisi, devletin uluslararası ticarete ve fiyat sistemine yoğun müdahaleleri eşliğinde yürütülen ithal ikamesine dayalı stratejiye göre, piyasa güçleriyle daha uyumlu görünmektedir. Bu bağlamda ihracata dayalı kalkınma, kamunun bir müdahalesi olmaksızın, kaynakların piyasa güçleri tarafından ihracatçı sanayilere yönelttikleri bir kalkınma stratejisi olarak tanıtılmaktadır¹⁸⁵.

Ancak 1960'larda ortaya çıkan ihracata dayalı kalkınma stratejisi 18.yy sonu ve 19.yy başında hakim olan klasik görüşün öngördüğü ve dış ticaretin, büyümenin motoru olarak görüldüğü serbest ticarete dayalı deneylerden iki noktada farklılık göstermektedir. İlk olarak bu yeni gelişmenin sermayenin uluslararasılaşması sürecine koşut olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Dolayısıyla ihracata dayalı kalkınma stratejisinin temel belirleyicisi, rekabetçi piyasa koşulları değildir. Bu bağlamda oligopolistik nitelik kazanmış piyasa koşullarında, sermayenin uluslararası düzeyde kendini yeniden üretme dinamiği temel belirleyici konumdadır.

İhracata dayalı kalkınma stratejisinin, önceki serbest ticaret deneylerinden farklılık gösterdiği ikinci nokta uygulama farkından kaynaklanmaktadır. Önceki deneylerde serbest ticaret, ekonominin işleyişine özel kararlarla müdahale edilmemesi ve kamunun pasif kalması gerektiği şeklinde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Ancak günümüzde uygulamaya ilişkin bilgiler ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiş ülkelerde devletin ekonomi üzerinde köklü ve önemli müdahalelerinin olduğunu göstermektedir¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Hollis B. CHENERY, "Comparative Advantage and Development Policy", **American Economic Review**, 51, (1), (1961), s.19.

¹⁸⁵ Gülten DEMİR, **Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm**, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994), s.46.

¹⁸⁶DEMİR, a.g.e., s.46-47.

1. 2. Dışa Açık Kalkınma Stratejisi ve İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisi Ayrımı

Genel olarak kalkınma literatüründe dışa açık kalkınma stratejisi ile ihracata dayalı kalkınma stratejisi arasında temelde bazı farklılıklar olduğu ileri sürülmektedir. Ancak her iki kavramın dışa açık ihracata dayalı (ihracat önderliğinde) kalkınma strateji şeklinde birlikte kullanıldığı da görülmektedir. İthal ikamesi ile ihracata dayalı kalkınma stratejisi genel olarak ulusal ekonomik güce dayalı bir büyümeyi konu alırken, dışa açık kalkınma stratejisi dünya piyasaları ile bütünleşmeyi temel almaktadır.

İhracata dayalı kalkınma stratejisinde geliştirilecek sanayilerin iç piyasadan çok dış piyasa için üretimde bulunması amaçlanmaktadır. Bu strateji, ithalatın yapısından çok ihracatın yapısını değiştirecek yödedir. Buna karşın, dışa açık kalkınma stratejisi, yalnızca sanayi malları ihracatını özendirmek anlamına gelmemektedir. Bu strateji, büyüme ve sermaye birikimi sürecinde piyasa ilişkilerinin yarattığı kapasite kullanımı, teknolojik yenilik, karşılaştırmalı üstünlükler gibi olumlu dinamik etkileri öne çıkaran ve dolayısıyla gerek iç ekonomide gerekse ticaret ve ödemeler bilançosunda liberalleşmeyi öngören bir yaklaşımdır¹⁸⁷.

G.Kazgan dışa açık ekonomi ile ihracata dayalı ekonomi arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır:

Dışa açık bir ekonomi, serbest piyasa koşullarında dış dünyayla bütünleşen, sermaye hareketlerinde görece olarak serbestlik sağlayan, dış ticaret kontrolleri bulunmayan ya da en az düzeyde kalan bir ekonomidir. İhracat dışında çok değişik yollardan (dış borçlanma, işçi dövizleri gibi) ekonominin ithalat gereksinimini karşılayabilir, fakat ekonominin büyümesi ihracat ile bağlantılı değildir. Ekonominin dışa açıklığı bir büyüme stratejisi değil, öğretisel bir tercihtir. Tabii, dışa açık bir ekonomi, ihracata dönük de büyüyor olabilir; Uzakdoğu'nun kent ekonomileri (Hong-Kong, Singapur) buna örnektir. İhracata dönük büyüme ise, bir büyüme stratejisidir, ekonominin dışa açıklığıyla mutlaka doğrudan bağlantılı olmadığı gibi, serbest piyasa ekonomisi olma durumu da yoktur. Tersine, devletin ekonomiyi ihracata döndürmek için piyasaya yoğun müdahalesi de olabilir¹⁸⁸.

¹⁸⁷HAN ve KAYA, a.g.e., s.266-267.

¹⁸⁸KAZGAN, a.g.e., s.245-246.

Paul P.Streeten'a göre dışa açık kalkınma politikaları, yalnızca serbest ticareti değil, aynı zamanda sermayenin, çokuluslu şirketlerin, insan kaynaklarının serbest dolaşımını ve uluslararası iletişimi teşvik etmektedir¹⁸⁹.

1.3. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Burada ihracata dayalı kalkınma stratejisinin güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Buradaki amacımız, bu stratejinin başarıya ulaşması için gerekli unsurların ortaya konulmasıdır.

1.3.1. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Güçlü Yönleri

İhracata dayalı kalkınma stratejisi temelde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Bu strateji kapsamında özellikle mamul mal ihracatının özendirilmesi ve bunun ekonomik büyüme üzerinde olabilecek olumlu etkileri ön plana çıkarılmıştır. Bu etkiler ise; kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu alanlara kayması, emek faktörünün bol olduğu ülkelerde istihdamın artması, dış ticaret rejiminin liberalleşmesi sonucu kapasite kullanımının artması, ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması, ihracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi şeklinde sayılabilir.

İhracata dayalı kalkınma stratejisinin gelişmekte olan ülkelere dinamizm kazandırarak, ekonomik yapılarını değiştirecek bir araç olabileceği sıkça ileri sürülmektedir. Bu strateji, ekonomik yapı değişikliği ile birlikte, dış talebe göre üretim yapmayı ve ihraç edilebilecek malları çeşitlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Böylece ülkeler daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmek ihtiyacını duyarlar. Bu durum daha çok üretime fırsat vereceğinden ülkelerin daha büyük pazarlar aramalarına yol açacak ve ihracat yeniden uyarılmış olacaktır. İhracat kapasitesinin

¹⁸⁹“Paul STREETEN, Trade Strategies for Development: Some Themes for the Seventies, World Development 1, 1973”, Michael P.TODARO and Stephen C.SMITH, **Economic Development**, 8th Edition, (United Kingdom.; Adison Wesley,, 2003), s.556'daki alıntı.

genişlemesiyle döviz gelirlerinde artış sağlanması, yatırım malları ithalatına fırsat vererek yeni sanayilerin kurulması yönündeki engelleri ortadan kaldırmaktadır. İhracata dayalı kalkınma stratejisinin bir başka olumlu katkısı, iç piyasa darlığı engelini aşılmasıdır. Yerel piyasanın dar oluşu nedeniyle, bir çok gelişmekte olan ülkede bazı sanayiler kurulamamakta, kurulanlar ise optimum ölçek kapasitesinin altında çalışmaktadır. Oysa ihracata yönelen sanayiler, geniş bir dış piyasa ile karşı karşıya kaldıkları için optimum ölçeğe ulaşma imkanı bulabilecekler, böylece maliyetler düşecek ve üretimde etkinlik artacaktır¹⁹⁰..

Ayrıca ekonominin ihracata yönelmesi ile diğer ekonomilerle olan karşılıklı bağlantıları da artacak, bu durum beraberinde ekonomik ve teknolojik dinamizmi getirecektir¹⁹¹. Ancak kimi iktisatçılar ve hükümet liderleri bu stratejinin önemli bazı dezavantajlara sahip olduğunu belirterek, yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir.

1.3.2. İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisinin Zayıf Yönleri

İhracata dayalı kalkınma stratejisinin zayıf yönleri, hammadde ve tarımsal ürünlerin ihracatına dayalı politikalar ve sanayi mallarının ihracatına dayalı politikalar olarak iki ayrı grupta incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin hammadde, tarımsal ve sanayi mal ihracat artışlarını kısıtlayan birçok unsur bulunmaktadır.

Birçok gelişmekte olan ülkede, ihracat gelirlerinin büyük bir kısmı hammadde ve tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilir. Gıda ve gıda dışı tarımsal ürünler ve hammaddeler gelişmekte olan ülkelerin tüm ihracatının % 40'ını oluşturmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin hammadde ve tarımsal ürün ihracatını etkileyen talep ve arz yanlı faktörler oldukça önemlidir. İlk olarak, bu ülkelerin ihraç ürünlerine yönelik talebin gelir esnekliği, sanayi ürünleri ve belirli madenler ile karşılaştırıldığında nispeten düşüktür. İkinci olarak, gelişmiş ülkelerdeki nüfus artış hızının düşük düzeyde seyretmesi, bu ülke insanların iç ve dış talep düzeylerinde büyük bir değişiklik yaratmamaktadır.

¹⁹⁰Steven HUSTED and Michael MELVIN, **International Economics**, Second Ed., (USA: Harper-Collins College Publishers, 1993), s.256-257.

¹⁹¹Hüseyin Avni EGELİ, "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi", <http://www.manas.kg/pdf/sbd-2-11.pdf>, s.154-155, (17 Mart 2005)

Üçüncüsü, birçok hammadde ve tarımsal ürün için talebin fiyat esnekliği nispeten düşüktür. Gelişmekte olan ülkelerin hammadde ve tarımsal ürünlere (primary products) dayalı ihracat artışlarını sınırlandıran dördüncü ve beşinci faktör olarak sırasıyla, sentetik ikame mallarının geliştirilmesi ve gelişmiş ülkelerde tarımsal ürünlere yönelik korumanın artması sayılabilir. Pamuk, kauçuk, kenevir, deri ve son yıllarda bakır gibi ürünlerin sentetik ikamelerinin geliştirilmesi, dünya ihracat piyasalarındaki rekabeti arttırmakta ve bu malların fiyat artışlarını engellemektedir.

Konu arz yönünden incelenecek olursa, hammadde ve tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen gelir artışlarını engelleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, çoğu gelişmekte olan ülkenin tarımsal üretim yapısının esnek olmamasıdır. Kaynakların sınırlı olması, toprağın verimsizliği, elverişsiz iklim, modası geçmiş kurumsal, sosyal ve ekonomik yapı gibi nedenlerle gelişmekte olan ülkelere tarımsal üretim yapısı esnek değildir.

Gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri sanayi mallarının da hammadde ve tarımsal ürünler gibi, gelişmiş ülke piyasalarına girişini sınırlayan bazı engeller söz konusudur. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere yaptıkları sanayi mal ihracatlarında hammadde ve tarımsal ürün ihracatlarındaki benzer talep yanlı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Sanayi mallarına yönelik uluslararası talebin fiyat esnekliği, hammadde ve tarımsal ürünlere kıyasla daha yüksek olsa da, bu durum gelişmekte olan ülkelerin ihracat artışlarına düşük düzeyde katkı sağlamaktadır. Uzun yıllardır, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin sanayi ihracatına karşı geniş çaplı koruma önlemleri uygulamaktadır. 1980'lerde 24 sanayi ülkesinden 20'si gelişmekte olan ülkelerin sanayi veya işlenmiş ürünlere (processed product) yönelik koruma oranlarını yükseltmiştir. Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ihracatına uyguladıkları koruma oranları, diğer sanayileşmiş ülkelere uyguladıklarından çok daha yüksektir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülke sanayi malları ihracatına karşı temel koruma biçimi olan tarife dışı engeller, gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık üçte birini etkilemektedir¹⁹².

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarına açılmalarını sınırlandıran içsel ve dışsal faktörler bulunmaktadır. Böylece bu ülkelerin ihracata dayalı olarak kalkınma stratejilerini gerçekleştirmeleri zorlaşmaktadır.

¹⁹²TODARO and SMITH, a.g.e., s.558-559.

2. DIŞA AÇIK KALKINMA STRATEJİSİNE YÖNELME NEDENLERİ

Özellikle 1970'lerin ortaları ve 1980'li yıllarda dışa açık kalkınma stratejilerinin ithal ikameci stratejilere oranla daha fazla itibar görmesinde; ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinde ortaya çıkan sorunlar, entelektüel etkiler, Doğu Asya ülkelerinin başarıları, dış borç krizi, uluslararası ekonomik kuruluşlar, ideolojik değişim ve küreselleşme sürecinin hız kazanması rol oynamıştır.

2.1. İthal İkamesine Dayalı Kalkınma Stratejisinde Ortaya Çıkan Sorunlar

Burada ithal ikameci stratejiye dayalı olarak kalkınmalarını gerçekleştirmek isteyen ülkelerin karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri sorun ve aksaklıkların neler olabileceği üzerinde durularak, bu stratejinin zayıf yönleri ortaya konulmuŐtur¹⁹³.

İthal ikamesine dayalı stratejinin en belirgin zaafı, mevcut tüketim yapısından hareket ediyor olmasıdır. Genellikle ithal konusu olan tüketim malları, toplumun genel gelişmişlik düzeyi veri olduğunda “lüks” sayılabilecek mallardır¹⁹⁴. Bilindiği gibi ithal ikamesi döviz kaynakları kısıtlı olan ülkelerin yaygın olarak uyguladıkları bir yöntemdir. Yöntemin amacı, bu yolla lüks sayılabilecek ya da gerekli olmayan dayanıklı tüketim malı ithalatını yasaklayarak, bu malların yurtiçinde üretimini kârlı hale getirmektir. Bu durumda ekonomideki kaynaklar kalkınmayı harekete geçirici nitelikte olmayan bu alanlara kayabilecektir. Bu şekilde bir ithal ikamesini sürdürebilmek için dışarıdan makine, hammadde, ara malı ithal edilmesi gerekecektir. Bu ise dış ödeme gücölüğü nedeniyle ithal ikameci stratejiye yönelen ülkenin ödemeler dengesinde darboğazlara yol açacaktır. Bir başka deyişle, döviz tasarrufu sağlamak amacıyla uygulanan bu strateji sonuçta döviz ihtiyacının artmasına neden olabilecektir.

Uygulamada, ithal ikamesinin yalnızca ithal edilen parçaları birleŐtiren montaj tipi üretim düzeyinde gerçekleşmesi, üretimde ithal girdi oranının yüksek düzeyde kalmasına ve ithalatın yerli sanayi üretiminden daha hızlı artmasına neden olmaktadır.

¹⁹³Cem ALPAR, *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, (Ankara: İTİA Yayını, 1985), s.84.

¹⁹⁴Fikret BAŞKAYA, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 3. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), s.110-111.

Bu şekilde ithalat ikamesi yapan sanayilerin geniş ölçüde dışa bağı olmaları, bu ekonomileri dünya pazarlarındaki dalgalanmalardan etkilenen ithalata duyarlı-import sensitive- ekonomiler durumuna getirmiştir.

İthal ikameci kalkınma stratejisinin benimsenmesi durumunda ikamenin hangi sektörlerde sürdürüleceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde faktör payları arasındaki geniş oransızlık, tekelci kâr marjlarının yüksekliği, şehir ve köylerdeki gizli işsizliğin neden olduğu parasal ücret maliyetleri ile sosyal maliyetler arasındaki farklılık ve gelişmemiş bir sermaye piyasası, faktörlerin piyasa fiyatlarının ekonomideki gerçek kıtlık ve verimlilikleri yansıtmalarını ve bunların yatırımları yöneltici bir gösterge olarak kullanımlarını güçleştirmektedir.

İthal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi bir çok gelişmekte olan ülkede, yurtiçi piyasanın darlığı nedeniyle ölçek ekonomilerinin yol açtığı avantajların meydana gelmesine olanak tanımamaktadır. İthal ikamesi yoluyla kurulan sanayilerin, kuruluş güçlüklerinin üstesinden geldikten sonra, yerli pazarların sınırlarını aşarak ürettikleri mallar için ihraç olanakları aramaları zorunlu görülmektedir. Çünkü, ihracat pazar olanaklarını ve üretim miktarını genişleterek, üretimde birim maliyetin düşmesini (ölçek ekonomileri) ve elde edilen dövizler yoluyla da, dış ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca, ihracat ile dünya pazarlarına açılma, yabancı sanayiler ile rekabet içinde bulunmayı gerektirdiğinden, yerli sanayilerin bu rekabet yarışında geri kalmamak için verimlilik ilkelerine bağlı kalarak, teknolojik yenilikleri de izlemeleri sağlanacaktır. Ancak burada böyle bir ihraç olanağının güç olduğunu da belirtmek gerekir. Bu güçlük başlıca iki nedene bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi üretim maliyetlerinin yüksekliği, diğeri ise uluslararası piyasalarda çalışan çok uluslu firmaların –eğer az gelişmiş ekonomideki yatırım, lisans ile denetim altında ise- böyle bir ihracata izin vermeyişleridir¹⁹⁵.

Ayrıca sanayileşebilmek amacıyla ithal ikameci strateji gereği, yerel sanayilerin yüksek oranda korunması ve çeşitli araçlarla büyük ölçüde teşvik edilmesi sermaye yoğunluğuna ve nispeten düşük emek kullanımına neden olmuştur. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde, zaten yetersiz olan yatırım fonlarının tükenmesine ve kısıtlı miktarda yeni iş olanakları yaratılmasına yol açmıştır. Ayrıca, önceliğin yeni fabrikaların kuruluşuna ve yeni makinelerin satın alınmasına verilmesi, bu kuruluşların

¹⁹⁵ALPAR, a.g.e., s.84-86.

ve makinelerin faaliyete geçmesini sağlayacak gerekli hammadde ve petrol ithalatını gerçekleştirecek fonların yetersizliği dolayısıyla atıl kapasiteler yaratmıştır¹⁹⁶.

İthal ikameci stratejiyle yurtiçi firmaların yüksek tarifelerle korunarak dış piyasaların rekabetçi baskısından uzak tutulması, kamu ya da özel sektöre ait bu firmaların etkin olmayan bir biçimde ve yüksek maliyetlerle üretimlerini sürdürmelerine yol açmaktadır. İthal ikameci strateji aracılığıyla kalkınma, tarım ürünleri gibi geleneksel ürün ihracatını olumsuz etkilemektedir. Çünkü, sermaye ve ara mallarının düşük fiyatlarla ithalatının özendirilmesi için döviz kuru çoğu zaman yapay olarak aşırı değerlidir. Bu yerel para cinsinden ithalat fiyatlarını düşürürken, ihracat fiyatlarını yükseltir. İthal ikameci politikalar kapsamında döviz kurunun aşırı değerlenmesinin net etkisi, ithal edilen sermaye mallarının fiyatlarının suni olarak düşük tutulması nedeniyle, sermaye yoğun üretim metotlarının teşvik edilmesi ve yabancı para cinsinden ihracat fiyatının suni olarak yükseltilmesiyle, geleneksel ihracat sektörünün cezalandırılmasıdır. Böylece, yerel çiftçilerin dünya piyasalarındaki rekabet gücü azalır.

Son olarak, gelir dağılımı etkisi açısından incelendiğinde, bu tür kamu politikaları yabancı ve yerel sermaye sahiplerinin kârlarını arttırırken, küçük çiftçiler ile serbest çalışanların durumunu kötüleştirmektedir¹⁹⁷.

2.2. Entelektüel Etkiler

Ekonomik liberalizasyon sürecinde yaşanan deneyimler, gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticarete ilişkin olarak yeni bir düşüncenin oluşumunda etkili olmuştur. Temel olarak iki boyutlu olan bu süreçte, bir yandan ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin yararlılığı yeniden sorgulanmakta, diğer yandan ise mümkün olduğu kadar dışa açık ticaret rejiminin sürdürülmesinin önemine yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır¹⁹⁸. Özellikle 1970'li yılların başından itibaren ithal

¹⁹⁶Dominick SALVATORE, **International Economics**, Third Edition, (New York: Macmillan Publishing Company, 1990), s.328.

¹⁹⁷TODARO and SMITH, **a.g.e.**, s.507-508.

¹⁹⁸John WHALLEY, "Recent Trade Liberalization in the Developing World: What is Behind it, and Where it Headed?", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 3057, (August, 1989), 17.

ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin değerlendirilmesine yönelik olarak geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

Ian Little, Tibor Scitovsky, Maurice Scott ve Bela Balassa geliştirmekte olan ülkelerin ticaret yönelimlerini ve ekonomik performanslarını konu alan ülke karşılaştırmalı çalışmalar yapmışlardır. Sözü edilen çalışmalarda ülkelerin ticaret politikaları ayrıntılı olarak incelenerek, genel ekonomi üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar, ara ve nihai mallara yönelik olarak uygulanan koruma önlemlerinin sektörel katma değer nispi kârlılığı üzerindeki etkilerini analiz etmeleri bakımından önemlidir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar etken koruma oranını kullanmıştır¹⁹⁹.

Etken koruma oranı sadece tamamlanmış mal üzerindeki koruma oranını değil, o malın üretiminde kullanılan ara malları üretimindeki koruma oranlarına da bağlıdır²⁰⁰. Tarife ya da diğer koruma önlemleri nedeniyle, mal ya da girdilerin yurtiçi katma değerinin yabancı ya da dünya piyasalarındaki katma değeri aşmasıdır. Böylece mala özgü olan nominal koruma oranı tüketiciler tarafından alınan kararları etkilerken, etken koruma oranı üreticilerin seçimini ve dolayısıyla sanayiler arasındaki kaynak dağılımını etkiler. Koruma, yerel sanayilere serbest ticaretten daha yüksek katma değer ile çalışma sağladığı için yurtiçi kaynakların korunan sektörlerle kaymasına neden olmaktadır.

Little, Scitovsky ve Scot(1970); Balassa(1971) çalışmalarında bir çok geliştirmekte olan ülkede imalat sanayinde etken koruma oranının nominal koruma oranından çok daha yüksek olduğunu ve çoğunlukla bu oranın %100 'ü aştığını belirtmiştir Little, Scitovsky ve Scot yaptıkları çalışmada, geliştirmekte olan ülkelerin çoğunda II.Dünya savaşından sonra izlenen politikalarla, tarım ve ihracatın genişlemesine yönelik önlemlerin azaltılması pahasına sanayileşmenin teşvik edildiğini ileri sürmüştür. Bu çalışmaya göre korumacı politikaların en önemli sonucu; gelir dağılımını bozması, tasarrufları azaltması, işsizliği artırması ve düşük kapasite kullanım oranına yol

¹⁹⁹“Ian LITTLE, Tibor SCITOVSKY and Maurice SCOTT, *Industry and Trade in Some Developing Countries*, (London and New York: Oxford University Press for OECD, 1970), Bela BALASSA, *The Structure of Protection in Developing Countries*, (Baltimore: John Hopkins University Press, 1971)”, Sebastian EDWARDS, “Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 31, (September 1993), s.1361-1362’deki alıntı.)

²⁰⁰KARLUK, *Uluslararası Ekon...*, s.185.

açmasıdır. Bu çalışmalardan çıkan temel öneri, gelişmekte olan ülkelerin koruma oranlarını büyük ölçüde azaltması ve ekonomilerini uluslararası rekabete açmasıdır²⁰¹.

A.Krueger, J.Bahagwati ile D.Papageorgiou, M.Michaely ve A.Choksi'nin çalışmaları önemli diğer çalışmalar arasında sayılabilir. Bu çalışmalarda, içe ve dışa dönük politikaların sadece ithalat korumacılığı ve ihracat teşvikinde yarattığı değişimleri göz önüne alınmamaktadır. Aynı zamanda devletin para, maliye, döviz kuru gibi makro ekonomi politikası düzenlemelerinin ithal ikamesini teşvik etme başarısı değerlendirilmektedir.

Yukarıda belirtilen çalışmaların tümünde ithal ikameci politikaların uzun dönem büyüme oranında sürdürülebilir artışlar yaratmadığı, dışa açık politikaların bu amacı başarmada daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular dışa açık kalkınma stratejisine yönelmeyi desteklemiştir²⁰². Birçok gözlemci ithal ikamesine dayalı stratejinin başarısız olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır. Bu stratejinin uygulamada arzulanmayan bazı sonuçlar doğurduğu görülmüştür.

2.3. Doğu Asya Ülkelerinin Başarıları

Doğu Asya ülkelerinin başarılı ekonomik kalkınma deneyimleri farklı şekillerde²⁰³ yorumlanmasına rağmen, bu ülkelerin yüksek kalkınma performanslarına dışa açıklık düzeylerindeki artışın eşlik ettiği görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. İçe dönük kalkınma politikasından dışa açık kalkınma politikasına kayan ilk grup gelişmekte olan ülke Hong Kong, Singapur ve Güney Kore ve Tayvan olarak sayılabilir.

²⁰¹“LITTLE, SCITOVSKY and SCOTT, a.g.e., EDWARDS, Openness, Trade Liberalization..., s.1362-1363'deki alıntı.

²⁰² Robert E.BALDWIN, “Openness and Growth: What is the Empirical Relationship?”, **International Seminar on International Trade: Challenges to Globalization**, (May 24-25), Stockholm, Sweden, s.13-14.

²⁰³ Çeşitli çalışmalar dikkate alındığında, Doğu Asya ülkelerinin kalkınma deneyimleri üç farklı görüşe dayalı olarak (neoklasik , revizyonist, piyasa dostu) yorumlanabilir. Neoklasik görüşe göre, söz konusu ülkelerde piyasa ekonomik yaşamda merkezi konumda olup, devletin ekonomideki rolü minimum düzeydedir. Revizyonistlere göre; özellikle Japonya, G.Kore ve Tayvan'da hükümet yoğun ve selektif olarak belirli sektörleri teşvik etmiştir. Dünya Bankası ise, Doğu Asya ülkelerinin hızlı ekonomik büyüme sürecinin piyasa dostu stratejiye dayalı olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bu stratejide devletin rolü, yeterli düzeyde beşeri sermaye yatırımını, rekabetçi piyasa ortamını, dış ticarete açılmayı ve istikrarlı makro ekonomi yönetimini temin etmektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. World Bank, **The East Asian Miracle Economic Growth and Public Policy**, A World Bank Policy Research Report, Oxford University Press, 1993, s.82-84.

Bu ülkeler ticaret ve ödeme rejimlerinin liberalizasyonunu gerçekleştireceklerini periyodik olarak taahhüt etmiştir.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan 1987 yılı “Dünya Gelişme Raporu”na göre, ülkelerin dış ticaret politikaları dikkate alındığında 1963-1985 döneminde tamamen dışa açık ülkeler; Hong Kong, G.Kore ve Singapur’dur. Aynı dönem göz önüne alındığında Malezya ve Tayland kısmen dışa açık ülkeler grubunda yer almaktadır. raporda tamamen dışa açık ülkelerde dolaysız kontrollerin uygulanmadığı, efektif koruma oranlarının düşük, efektif koruma oranlarının varyanslarının küçük, ihracat aleyhine yandaşlığın söz konusu olmadığı ve döviz kurunun aşırı değerlenmiş olduğu belirtilmiştir²⁰⁴.

Ancak bir çok gelişmekte olan ülke, 1980’lere kadar temel olarak ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi izlemeye devam etmiştir. Ancak ileride ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, 1982 yılındaki borç krizi, bir çok gelişmekte olan ülke hükümetini içe dönük kalkınma politikalarının daha fazla sürdürülemeyeceği konusunda ikna etmiştir. Bu ülkeler ithal ikameci politikaların yol açtığı dış ticaret açığı sorunlarının üstesinden gelebilmek için uluslararası piyasalardan büyük oranda borç almışlardır. Ancak bu ülkelerde yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranları gerçekleştirilemediği gibi, dış borçlar büyük ölçüde artmıştır.

İthal ikamesine dayalı kalkınma stratejisini yeniden oluşturmak için gerekli fonların ödünç alınmasındaki zorluklar ve daha fazla sayıda Uzakdoğu Asya’da bulunan ülkenin yüksek büyüme oranlarını dışa açık politikalar altında gerçekleştirmeleri kalkınma politikalarındaki değişimin temel nedeniyken, hem akademik çevrelerin hem de Dünya Bankası, IMF ve hatta Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonundaki iktisatçıların dışa açık politikalar lehinde gerçekleşen düşünce yapısındaki tedrici değişim de önemli bir faktördür.

²⁰⁴“World Bank, World Development Report 1987, Oxford University Press, 1987”, Sübidey TOGAN, **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu**, (Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1, 1993, s. 250-251’deki alıntı.

2.4. Dış Borç Krizi

1970'li yıllar ile birlikte, ithal ikameci kalkınma stratejisinde son aşamaya gelinmiştir. Petrol fiyatlarındaki yükseliş, petrol ihracatçısı olmayan çevre ülkelerinin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin, petrol fiyat artışlarından doğan ödemeler dengesi sorunlarını, ihraç ürün fiyatlarını arttırarak gidermeye çalışması, gelişmekte olan ülkelerin yükünü arttırıcı bir etki yaratmıştır. Gerek petrol fiyatlarındaki yükselişten, gerekse ithal ürün fiyatlarındaki artıştan doğan yük, gelişmekte olan ülkeleri çok uluslu özel ticari bankalara yönlendirmiştir. Petrol ihracatçısı olmayan gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu durum, eş zamanlı gelişen diğer bir süreçle, petrol ihracatçısı ülkelerin petrol fiyatlarının yükselişinden edindiği ve etkin bir şekilde kullanamadığı fazla fonları çokuluslu özel ticari bankalara yatırmasıyla çakışmıştır. Bu çakışma durumunda petro-dolarlar olarak tanımlanan fazlalar, ödemeler dengesi sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkelere aktarılmıştır. Böylece çokuluslu özel ticari bankalar petrol fazlalarını (petro-dolarları) dış ticaret açığı veren gelişmekte olan ülkelere kredi olarak kullanarak, kârlarını arttırmış ve gelişmekte olan ülkeler de ithalatlarını sürdürmeye devam etmiştir.

Uluslararası ekonominin 1979-1980 resesyona sanayileşmiş ülkelerin tepkisi, talebi azaltma, deflasyonist politika uygulama şeklinde olmuştur. Bunun gelişmekte olan ülkelere etkisi, ihraç ürün fiyatlarının düşmesi ve ihraç gelirlerinin azalması şeklindedir. Azalan ihraç gelirleri, borç faizlerini ödeme güçlüğü yaratmıştır. Öte yandan, sanayileşmiş ülkeler enflasyona karşı bir ekonomi politikası olarak faiz oranlarını yükseltmiştir; bu ise, gelişmekte olan ülkelerin borç yükünü arttırarak, borç kıskacına girmelerine neden olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin 1970 yılında 62.5 milyar dolar olan toplam dış borçları, 1980'e gelindiğinde dokuz kat artarak 561.4 milyar dolar, 1984'te ise, 845.6 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Borç krizi, IMF ve Dünya Bankası'nı etkin bir konuma yükselterek, süreci yönlendirici bir işlev kazanması sonucunu doğurmuştur. IMF, Gelişmekte olan ülkelerin borç ödemelerini garanti altına alan ekonomi politikaları önermektedir. Bu öneriler, gelişmekte olan ülkelerin eski borçlarının ertelenebilmesi ve bu ülkelerin yeni krediler alabilmeleri için uymaları gereken koşullardan oluşmaktadır. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerin ithal

ikamesine dayalı kalkınma stratejisinden dışa açık kalkınma stratejisine yönelmelerinde 1970'lerde derinleşen dış borç krizi de belirleyici rol oynamıştır²⁰⁵.

2.5. Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Rolü ve Washington Uzlaşması

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund: IMF) ve Dünya Bankasının geliştirmekte olan ülkelerin dış finansman gereklerini karşılama konusunda birleştikleri koşul, kalkınma politikasının dışa açık düzenlenmesidir. IMF ve Dünya Bankasının şartlılık ilkesine göre bu kuruluşlardan borç almak isteyen ülkelerin dış sektörü de kapsayacak bir biçimde bir çok politika alanında değişim yapması gerekmektedir. IMF'e göre, fon programında yer alan miktar kısıtlamalarının azaltılması en yaygın ticaret önlemidir.

Dünya Bankası ve IMF'in şartlılık ilkesi ve gelişmiş ülkelerin baskısı, geliştirmekte olan ülkelerde yeni ticaret ve ödeme rejiminin biçimlenmesinde şüphesiz önemli bir etkidir. Düşük gelir düzeyine sahip, alternatif fon kaynaklarına ulaşamayan ve kalkınma desteğine ihtiyacı olan ülkeler için, bu faktörün etkisi daha yoğun olacaktır²⁰⁶.

IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi'nin geliştirmekte olan ülkelere önerdikleri politika demetine Washington Uzlaşması adı verilmektedir. Sözü edilen kurumların Latin Amerika ülkelerinin kalkınmasını desteklemeye yönelik olarak önerdikleri politika reformları, John Williamson tarafından sistematize edilmiştir. 1990'lı yılların başında ön plana çıkan Washington Uzlaşmasının temel ilkeleri; deregülasyon, özelleştirme, ticari ve finansal açıklık ile vergi reformudur.

Ancak, 1990'lı yılların sonuna doğru uluslararası kuruluşlar ve ekonomi politikası oluşturanların görüşleri doğrultusunda bu ilkeler genişletilmiştir. İkinci kuşak kalkınma reformları olarak bilinen bu reformlar daha kurumsal bir özellik taşır ve iyi yönetim ile ilgili sorunların çözümünü amaçlamaktadır. Genişletilmiş Washington Uzlaşması ile Orijinal Washington Uzlaşmasına on ilke daha eklenmiştir. Bunlar; işletme yönetimi, rüşveti önleme, esnek emek piyasası, dünya ticaret örgütüyle bütünleşme, uluslararası finansal kural ve standartlara uyma, döviz kurlarının piyasa tarafından belirlenmesi,

²⁰⁵ Uğur KARA, *Sosyal Devletin Yükselişi ve Çöküşü*, (Ankara: Maki Basın Yayın, 2004), s. 124-127.

²⁰⁶ WHALLEY, a.g.e., s.25-27.

sermaye hesabı liberalizasyonu, bağımsız merkez bankası/enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik, yoksulluğun azaltılmasıdır.

İkinci kuşak kalkınma reformlarına ihtiyaç duyulmasında çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bu faktörlerden ilki, piyasa yanlı politikaların ciddi kurumsal dönüşümler olmaksızın tek başına yetersiz olduğunun anlaşılmasıdır. İkincisi, makro ekonomik ortam ve düzen sistemi oluşturulmadan girişilen finansal liberalizasyonun krizlere ve aşırı dalgalanmalara yol açmasıdır.

2.6. İdeolojik Değişim: Keynesyen Öğretiden Neoliberal Öğretiye Geçiş

Keynesyen politikalardan uzaklaşarak, neoliberal politikalara geçişi öngören yapısal uyum süreci ilk olarak sanayileşmiş ülkelerde başlatılmış ve daha sonra gelişmekte olan ülkelere ithal edilmiştir. Yapısal uyum ile piyasa güçlerine daha fazla dayanan ve ekonomi yönetiminde devletin rolünün azaltılmasını öngören bir yaklaşım benimsenmekte ve bu yaklaşım dışa açık kalkınma stratejisinin içeriği ile örtüşmektedir. 1980 sonrası yaşanan süreçte neoliberal politikaların itibar kazanması ve devletin iktisadi hayata müdahalesini öngören politikaların hızla gözden düşmesinde, hiç kuşkusuz merkezi planlı ekonomi modelinin temsilcileri olan Doğu Bloku ülkelerinin yıkılmasının da önemli rolü olmuştur.

Bir çok OECD ülkesinde, 1973 yılındaki ilk petrol şokunu izleyen yıllar, düşen büyüme oranları, artan işsizlik, artan enflasyon ve düşen yatırım ve kâr oranları ile tanımlanmaktaydı. Bu değişim, önceki 20 yıllık deneyimden keskin bir ayrılma göstermekteydi. Bu kötü performans, ekonomik durum analizi yapılmasına ve önceki politikaların irdelenmesine yol açmıştır. Sonuçta ekonomik sorunların teşhisi ve ekonomik durağanlıktan çıkış yolları üzerine yeni bir uzlaşmaya yavaş yavaş varılmıştır. Bu konudaki egemen görüş, 1970'lerdeki ekonomik sorunların, geçmişte izlenen yüksek toplam talep ve tam istihdam politikaları, yüksek vergi oranları, geniş sosyal refah uygulamaları ve artan devlet müdahalesi nedeniyle ortaya çıktığı yönünde olmuştur. Bu politikaların, aşırı ücret talepleri nedeniyle enflasyonist baskılara yol açtığı, faktör ve ürün piyasalarına katı kurallar getirerek; tasarruf yapma, çalışma, yatırım yapma ve risk alma güdüsünü körelttiği ileri sürülmüştür. Öncelik enflasyonu

kontrol altına almaya verilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için yüksek faiz oranları ve sıkı para politikası uygulanmıştır²⁰⁷.

Böylece 1970’li yıllarda, Keynesci ekonomik öğretiyi hedef alan; monetarizm, neoklasik ve arz yanlı yaklaşımların itibar görmesi söz konusudur. Ekonomi ve politik düşüncede hakim neoliberal öğretinin öne sürdüğü görüş, sanayileşmiş ülkelerin refahının, Doğu Avrupa Ülkelerinin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin hızlı kalkınmalarının piyasa güçlerine dayanmasıdır.

2.7. Küreselleşme Sürecinin Hız Kazanması

1970’li yıllarda dünya ekonomisindeki kriz sonrasında, neoliberal politikaların yükselişe geçtiği gözlenmiştir. Bu dönemde devletin geri çekilişinin arkasında temelde savaş sonrası dönemde ortaya çıkan küresel bütünleşmenin olduğu söylenebilir. Küreselleşme süreciyle birlikte kaynak dağılımı üzerindeki kamu denetimi kaldırılmış, dış ticarete ve ödemelere ilişkin kısıtlamalar kademeli olarak azaltılmış, yabancı yatırımlar, dış kredi ve yardımlar artmış, teknolojik gelişim hızlanmıştır. Bu süreçte liberalizasyon ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak genişleyen Çok Uluslu Şirketler (ÇUS) dünya ekonomisinin büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur²⁰⁸.

Teknolojik gelişmeler, ekonomik küreselleşmede etkin itici güç olmuştur. İlk olarak, teknoloji çok büyük miktarda bilginin hızlı ve ucuz olarak çok uzak bölgelere ulaştırılmasına olanak tanıyıp, dışa açıklığın ekonomik göstergelerinden biri olan finansal açıklığı arttırmıştır. İkinci olarak, yeni haberleşme teknolojileri, satıcıların yeni ürün ve hizmetler hakkındaki bilgileri tüm dünyadaki olası alıcılara daha kolay ve tam olarak ulaştırmalarına yardımcı olarak, bir çok sektörde talebin küreselleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca küresel tüketim davranışları, küresel ürünler ve markalar gittikçe yaygınlaşmıştır. Üçüncü olarak, yeni haberleşme teknolojileri, işletme içinde haberleşme ağı oluşturarak ve işletmeler arası ortaklıklarda işbirliğini kolaylaştırarak rekabet dinamiklerini değiştirmiş ve ulusal politikaların dışına taşımıştır. Teknolojik

²⁰⁷ Draham GHAI, Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi; Renee PRENDERGAST, Frances STEWART, Çev. İdil Eser, **Piyasa Güçleri ve Sosyal Kalkınma**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), s.43.

²⁰⁸ GHAI, a.g.e., s.43

gelişim için gerekli araştırma-geliştirme harcamalarının devletlerin ve işletmelerin kaldıramayacağı büyüklüklere ulaşması sonucu, işletmeler finansal ve sanayi üretim faaliyetlerini birbirleriyle bütünleştirmektedir. Bilgisayar ve haberleşme teknolojilerindeki ilerlemeler de, pazarlar arasındaki fiziksel uzaklığın haberleşme ve ulaşım için daha az engel oluşturmasına yol açmıştır²⁰⁹.

3. BÜTÜNLEŞİK (KARMA) KALKINMA STRATEJİSİ

Bütünleşik kalkınma stratejisi bir süreci belirtmektedir. Bu süreç, temel olarak ithalata rakip malların üretiminin iç talep genişlemesinden daha hızlı bir biçimde artış göstermesi anlamına gelen dışa dönük ithal ikameci stratejiyle başlamakta ve ihracata dayalı stratejiye geçilmesiyle tamamlanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin sorunu, ithal ikameci ve ihracata dayalı kalkınma stratejilerinden birini seçmek değildir. Diğer bir ifade ile, bu iki kalkınma stratejisi arasında mutlak ve kesin bir ayırım yapmak doğru olmaz. Buradaki temel sorun, sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik verileceği değil, fakat bu iki strateji arasında tercih yapmayan aynı anda hem içe hem de dışa dönük sanayilerin gelişmesini sağlayacak karma ya da bütünleşik bir stratejiyi bulmaktır²¹⁰. Burada, ulusal teknoloji kapasitesinin arttırılması ve verimlilik düzeyini yükseltilmesi yönünden olumlu katkılar sağlayan belirli sektörlerin önceden açıklanmış bir takvime bağlı olarak düşük ve seçmeli bir biçimde korunması önerilmektedir.

Bütünleşik stratejinin ithal ikamesi ve ihracata dayalı strateji arasında birbirinin karşıtı değil, birbirini tamamlar bir biçimde, iç ve dış konjonktür değişmelerine karşı esnek bir özellik gösteren yapıda olması sağlanmalıdır. Bu stratejide bir yandan yeterli döviz geliri sağlayan sanayinin gelişmesine katkıda bulunması bakımından ihracata dönük sektörler teşvik edilirken, diğer yandan dünya ekonomisinde beliren yeni korumacı eğilimlerden, ticaret ve para sistemindeki değişmelerden ekonominin en az etkilenmesi için ithal ikameci politikalar uygulanabilir. Belirli sektörler üzerine selektif olarak uygulanan ve uzun dönemde korumacı olmayan dış ticaret politikasının ulusal

²⁰⁹ Nilüfer BOZKURT, "Globalleşme ve Devlet", **İktisat Dergisi**, (Eylül 1998), s.55.

²¹⁰ ÇARIKÇI, **a.g.e.**, s.29.

teknoloji kapasitesini geliştirme ve sanayinin rekabet gücünü artırma bakımından olumlu katkıları olacaktır. Rekabeti arttıracak biçimde uygulanan korumacı politikalarından, sanayinin ihracat potansiyeli yüksek alanlarında bir sanayi taban oluşturarak ihracat atılımı gerçekleştirmek konusunda da yararlanılabilir²¹¹.

Uygulamada, dışa dönük ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejileriyle ihracata dayalı kalkınma stratejileri arasındaki fark, birçok iktisatçının ifade ettiği gibi çok daha az belirgindir. Birçok gelişmekte olan ülke zaman içinde farklı düzeylerde önem verecek şekilde her iki stratejiyi de izlemiştir. Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong gibi Doğu Asya'nın en başarılı ihracat teşvikçileri (promoter) belirli sanayilerde korumacı ithal ikamesine dayalı stratejiler ile ihracata dayalı stratejileri birlikte ve ardışık olarak izlemiştir²¹².

Bütünleşik stratejinin uygulanabilmesi sayesinde bir birim döviz kazanılması ve bir birim döviz tasarrufu için harcanan marjinal iç-kaynak maliyeti aynı olur. Sonuçta kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasıyla sanayide yapısal bozuklukların ortaya çıkmasının önüne geçilebilir. Oysa, uzun süre ve aşırı bir şekilde uygulanan ithal ikamesi stratejisi kaynak dağılımını bozarak, ülkenin potansiyel mukayeseli üstünlüğüne ters bir sanayileşme yapısı ortaya çıkarır. Fakat, dışa açık sanayilere verilen aşırı sübvansiyonlar da aynı sonucu doğurabilmektedir.

Ancak, diğer ülkelerdeki tecrübeler göstermiştir ki; kaynak dağılımında çarpıklığa yol açan sonuçlar ihracata dayalı kalkınmada daha az, ithal ikameci kalkınmada ise daha çok ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ithal ikamesi teşvikleri ithalat kısıtlamaları, aşırı değerlendirilmiş kur ve enflasyonla dolaylı yoldan verildiği halde, ihracatı teşvik genellikle devlet bütçesine yük getirdiği için verilen sübvansiyonlar göze batmakta veya devlet bütçesi olanaklarıyla sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, dışa açık sanayi firmaları uluslararası piyasalarda kalite ve fiyat rekabetiyle karşılaştığı için ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmak zorunda kalmaktadırlar²¹³.

²¹¹Uğur Eser, **Türkiye'de Sanayileşme**, (Ankara: İmge Kitabevi,, 1993), s.171-172.

²¹²TODARO and SMITH, **a.g.e.**, s.499.

²¹³ÇARIKÇI, **a.g.e.**, s.30.

4. TÜRKİYE'NİN KALKINMA AŞAMALARI

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Büyük Depresyona kadar olan dönemi, özel girişime dayalı dışa açık ekonomi politikalarıyla ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemde dış ticaret politikalarının belirlenmesinde Osmanlı İmparatorluğundan devralınan ekonomik ve siyasi miras ile, Osmanlı döneminde imzalanarak Cumhuriyet dönemine uzanan anlaşmalardan kaynaklanan sınırlamalar etkili olmuştur²¹⁴. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ekonomik altyapı, tarım ve sanayi temelini zayıf olması ekonominin ithalat gereğini önemli ölçüde yükselterek dışa açıklığı arttırmıştır. Ayrıca Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi gereğince kabul edilen bazı istisnalar dışında, ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması ve gümrük tarifelerinin beş yıl boyunca değişmemesi şartları dışa açıklığı arttıran diğer etkenler arasında sayılabilir. Böylece, 1924-1929 döneminde ithalat GSYİH'nın %14-11'i, ihracat %12-10'u arasında değişmiş ve bu dönemde dış ticaret sürekli olarak açık vermiştir²¹⁵.

Türkiye, Büyük Depresyon'un etkilerinin hissedildiği 1930'lu yıllarda liberal politikaları terk ederek, devletçiliği bir ilke olarak kabul etmiştir. Bu dönemde gümrük vergileri artırılmış, ithalat politikası kontrollü bir ithalat politikasına dönüştürülmüş, döviz piyasasını denetim altına alınmış, sanayileşmeye öncelik verilmiş ve sanayileşme uzun bir süre planlı bir şekilde sürdürülmüştür. Ülke 1929'lardan başlayarak liberal politikaların uygulandığı bazı kısa süreler dışında, 1980'lerin başına kadar müdahaleci ve korumacı olarak nitelendirilebilecek ekonomi politikaları uygulamıştır²¹⁶. Bu politikalarla temel olarak, yurtiçi sanayiye dış rekabetten korumak ve malların üretimi ve kaynak dağılımı üzerindeki hükümet kontrollerini arttırmak amacı güdülmüştür. Ancak 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan Ekonomik Programla, içe dönük ithal ikameci kalkınma stratejisinin terk edilmesi ve bu stratejinin yerine daha fazla piyasa ekonomisine dayalı dışa açık bir stratejinin izlenmesi amaçlanmıştır.

²¹⁴ Murat TAŞKIN, 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, <http://www.turkforum.net/showthread.php?t=178134>, s.1, (5.Kasım.2005)

²¹⁵KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık...*, s.284.

²¹⁶TOGAN, *a.g.e.*, s.17.

4.1. İthal İkamesine Dayalı Kalkınma Aşaması

Bilindiği gibi Türkiye’de ilk ithal ikamesi uygulaması 1929 yılında başlayan dünya bunalımı koşullarında gerçekleşmiştir. Devletçi dönem olarak adlandırılan 1930’lu yıllarda devlet öncülüğünde başlatılan ithal ikamesi; un, şeker, ve dokumayı yerli üretimle sağlamayı hedeflemekle birlikte yatırım malı ve ara malı üreten ilk modern sanayi kuruluşlarının temelleri de bu dönemde atılmıştır.

II.Dünya Savaşının ardından başlayan süreçte ithal ikameci strateji uygulaması kesintiye uğramış, iç ve dış koşulların etkisiyle dışa açık kalkınma stratejisi izlenmiştir. Ancak 1954 yılından itibaren, bu kez dış ticaret açıkları ve bu açıkların karşılanmasında kullanılan dış kaynak yetersizliği nedeniyle ithalatın sınırlandırılması sonucu yerli üretimin uyarıldığı yeni bir ithal ikameci süreç başlamıştır. Böylece 1954-1961 yılları arasında II.Dünya Savaşının ardından uygulanan serbest ticaret politikaları terk edilmiş ve ihraç mallarına yönelik talebin düşmesi ve ithalat için kullanılabilir dış kaynakların yetersizliği nedeniyle ithalatta önemli boyutta kısıtlamalar yapılmıştır. 1930’lu yıllarda bilinçli olarak başlatılan ve temel olarak iç kaynaklara dayalı olarak sürdürülen yaygın tüketim mallarında ithal ikamesi süreci, 1954 yılının dış tıkanma koşullarında sürdürülmüş ve büyük ölçüde tamamlanmıştır.

1963 yılından itibaren Türkiye planlı kalkınma dönemine girmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarıyla ithalata müdahale daha sistematik bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Yerli sanayinin korunması prensibine ağırlık verildiği planlı dönemde, iç piyasaya yönelik ithal ikameci bir kalkınma stratejisi benimsenmiş ve bu politikanın gereği olarak da ithalat, 1980’li yıllara kadar kontrollü olarak sürdürülmüştür.

1960’lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim malları ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışan Türkiye, 1960’lı yılların ortalarında ilgili mallardaki talebi yerli üretimle karşılayacak duruma gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye imalat sanayi ihracatına ağırlık veren “dışa açık” kalkınma stratejisi yerine, ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisini benimsemiş ve 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren ithal ikameci stratejinin ikinci aşamasına geçerek, ara malları (çelik) ile dayanıklı tüketim malları (otomobil, buzdolabı, çamaşır makinası) ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışmıştır. Bu dönemde ülke bir taraftan aşırı değerlenmiş kur politikası uygularken,

ithal mallarının fiyatlarını; miktar kısıtlamaları, lisans sistemi, ithali yasak mallar listesi ve çeşitli gümrük vergileri aracılığıyla yüksek tutmuştur²¹⁷.

Türkiye'nin, daha çok ithalatın ikamesine öncelik veren bir politikaya yönelmesini öngören, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967); devlete, devlet kontrolüne ve devlet eliyle reformlara ağırlık vermektedir²¹⁸. İthal ikameci stratejinin açık bir stratejik tercih olarak belirlendiği bu planda, Türkiye'nin 1963-1977 dönemini kapsayan 15 yıllık perspektif plan dönemi sonunda mamul mal ihracını gerçekleştirebilecek duruma gelmesi öngörülmüştür²¹⁹. İkinci planda ise (1968-72), özel teşebbüsün çeşitli mali ve parasal önlemlerle teşviki, devletçiliğe göre ağırlık kazanmıştır²²⁰. Planlı dönemde Türk sanayinin geliştirilmesine vurgu yapılmış ve özellikle yeni sanayilerin kurulmasının önemi belirtilmiştir. Böylece ithal ikamesine dayalı strateji kalkınma politikasının bilinçli bir unsuru olmuştur²²¹. Bu dönemde ihracatın sağlıklı ve kararlı bir şekilde artırılması, ithalatın ise kalkınma çabalarına uygun olacak şekilde yönlendirilmesine çalışılmıştır.

Bu bağlamda ithal ikameci stratejinin geçerli olduğu planlı kalkınma döneminde ihracatın artırılması ve geliştirilmesi temel politikalardan biri olmuştur. Bu temel amaca ulaşabilmek için öngörülen alt politikalar; ihracatın çeşitlendirilmesi, tarım ürünlerinin işlenerek ihraç edilmesi ve sanayi ürünler ihracatının toplam ihracat içindeki payının yükseltilmesidir²²². Bu yolla ekonominin dış kaynak gereksiniminin azaltılması ve döviz tasarrufu sağlanması ise nihai sonuç olarak benimsenmiştir.

Tablo 4'den görüldüğü gibi, ithal ikameci strateji üç alt döneme ayrıldığında, 1963-1977 dönemi Türkiye'de ithal ikamesinin en hızlı büyüme ve birikim yılları olmuştur. Bu 15 yıllık sürede tarımsal üretimin ortalama yıllık büyüme oranı yaklaşık %3 iken, imalat sanayi üretiminin ortalama yıllık büyüme oranı %10'u aşmış ve GSMH yılda ortalama %7'ye yaklaşan bir oranda büyümüştür.

²¹⁷TOGAN, a.g.e., s.17, 21.

²¹⁸DEMİR, a.g.e., s.67.

²¹⁹DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara , Ocak, 1963, s.42.

²²⁰DEMİR, a.g.e., s.67.

²²¹Anne O. KRUEGER, " Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey", **A Special Conference Series on Foreign Trade Regimes and Economic Development**, Vol. 1, NBER, (1974), s.10.

²²²Mecit EŞ, **1980 Öncesi Planlı Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi**, Kütahya İ.İ.B.F. Yıllığı, 1992, s.134.

Tablo 4: Türkiye'nin İthal İkameci Sanayileşmenin Aşamaları (1963-1980)

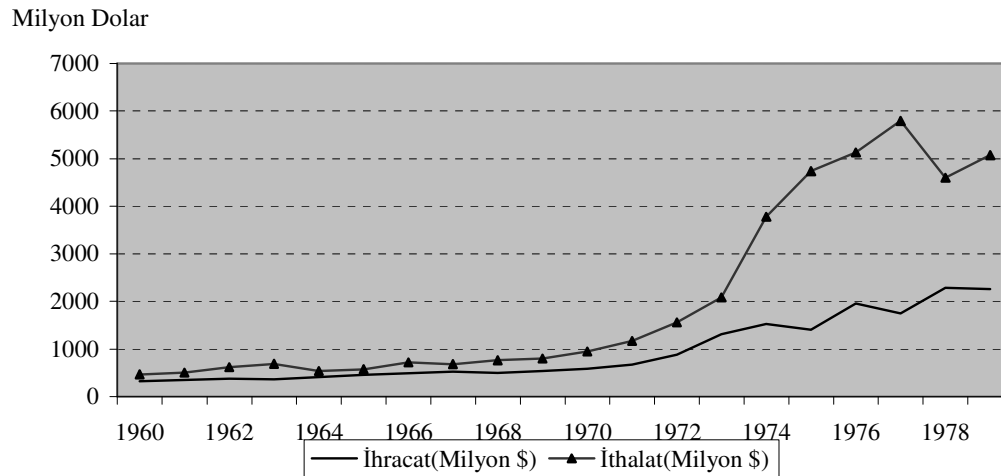
Dönem	Ortalama Yıllık Büyüme Oranı (%)			İthalat/GSMH	İhracat/İthalat
	GSMH	Tarım	İmalat Sanayi		
1963-70 ⁽¹⁾	6.4	2.6	10.4	6.8	0.68
1971-77 ⁽²⁾	7.2	4.3	10.1	10.9	0.45
1978-80 ⁽³⁾	0.5	2.4	-2.7	9.4	0.43

Kaynak: "Şevket PAMUK, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913**, (Ankara: Yurt Yayınevi, 1984), s.53," Utku UTKULU, Durmuş ÖZDEMİR, "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey?", **International Conference on Policy Modeling**, July 3-5, 2003, s. 11'deki alıntı.

- (1) Yurtiçi tasarrufla finanse edilen pozitif ithal ikameci strateji.
- (2) Dış açıkla finanse edilen pozitif ithal ikameci strateji.
- (3) Ekonomik kriz yılları.

4.1.1. Dış Ticaret Büyüklüklerindeki Değişmeler

1960-1979 döneminde ihracat ve ithalatın gelişimi incelendiğinde (Şekil 4), ihracat ve ithalatın 1970 yılına kadar 1 milyar doların altında kaldığı görülmektedir.

Şekil 4: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değerleri (1960-1979)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.36-38.

1960 yılında 320.7 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1963 ve 1968 yılları dışında sürekli artan bir seyir izlemiş ve özellikle 1973 yılında önemli bir sıçrama göstermiştir. 1971 yılında 676.6 milyon dolar olan ihracat, 1972’de 885 milyon dolara ve 1973 yılında ise 1.3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde ihracatta meydana gelen artışlar dünya piyasalarında yaşanan gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Şöyle ki, 1970’li yılların başında uluslararası piyasadaki dolar bolluğu karşısında, doların altına dönüştürülebilirliğinin (konvertibilitesinin) mümkün görülmemeye başlaması dolara olan güveni azaltmıştır²²³. ABD’nin devam eden altın kayıpları ve 1893’ten sonra ilk kez dış ticaret açığı vermesi üzerine doların altın konvertibilitesini kaldırılması, II. Dünya Savaşı’ndan sonra benimsenen uluslararası para sistemini resmen sona erdirmiştir. Rezervlerinde büyük miktarda dolar olan ülkeler bu fonları dolar daha fazla değer kaybetmeden mala bağlama ve Avrupa para piyasasına plase etme yoluna gitmişlerdir. Böylece, bir yandan hammaddelere olan talep artmış, öte yandan uluslararası finansman kuruluşları ve resmi krediler dışında yeni ve büyük bir dış kredi kaynağı oluşmuştur. 1973’ten sonra, petro-dolarların da katkısıyla bu kaynak daha büyük boyutlara ulaşmıştır²²⁴. Bu nedenlerle dünya ticaret hacminde ortaya çıkan artıştan Türkiye ihracatı da olumlu yönde etkilenmiştir. Ancak 1974 yılından sonra ihracat düzenli bir artış göstermemiş, bir yıl artarken diğer yıl azalarak dalgalı bir seyir izlemiştir.

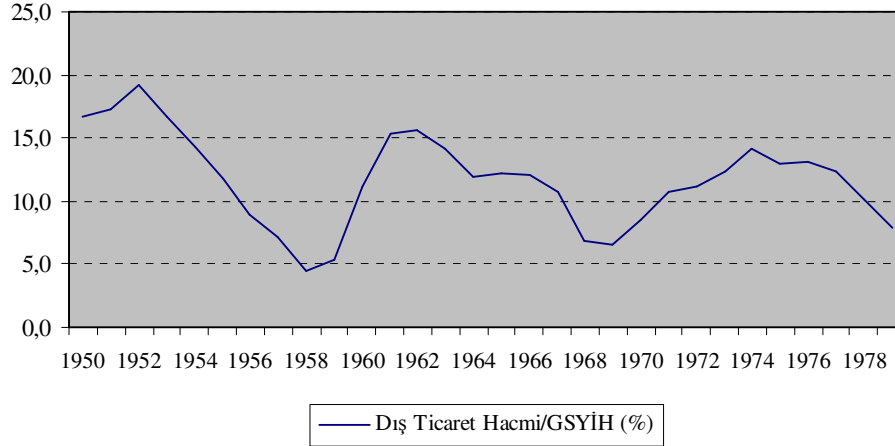
1960-1979 dönemi için ithalatın gelişimi incelendiğinde, genel olarak artış eğiliminin geçerli olduğu söylenebilir. 1960 yılında ithalat 468.2 milyondan 1970 yılında 947.6 milyona yükselmiş ve 1973 yılında 2.8 milyar dolara ulaşmıştır. 1974 yılından sonra TL’nin devamlı değer kazanması ve petrol fiyatlarındaki artışın doğrudan ve dolaylı etkileri dolayısıyla ithalat bir önceki yıla göre %81 oranında artarak yaklaşık 3.8 milyar dolara yükselmiş ve 1979 yılında 5.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin 1955-1979 döneminde dünya ihracatından aldığı pay oldukça düşük düzeydedir. Ülkenin dünya ihracatı içindeki payı 1955-1959 döneminde %0.30’dan 1975-1979 döneminde %0.16’ya gerilemiştir.

²²³KAZGAN, a.g.e., s.26.

²²⁴DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.52.

Şekil 5: Türkiye'de Dış Ticaret Hacmi/ GSYİH Oranları (1950-1979)
(%)

Kaynak: İhracat, ithalat, GSYİH ve 1 ABD Doları alış fiyatlarıyla ifade edilen döviz kuru büyüklükleri T.C.Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) ve IMF'in Uluslararası Finansal İstatistik (IFS) veri tabanından elde edilerek tarafımızca hesaplanmıştır.

Çalışmada, dışa açıklık oranı olarak yaygın olarak kabul edilen dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranında meydana gelen değişimler, 1950-1979 dönemi için Şekil 5 yardımıyla incelenebilir. Görüldüğü gibi, 1950-1954 döneminde izlenen dışa açık ekonomi politikalarının sonucunda, dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı ortalama %16.8 ile nispeten yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 1955-1979 döneminde dalgalı bir seyir izleyen bu oran %5-10 arasında değişen değerler almıştır.

4.1.2. Dış Ticaretin Yapısında Meydana Gelen Değişmeler

Ana sektörler gere ihracat incelendiğinde 1950 yılında toplam ihracat içinde tarımın, madencilik ve sanayinin payı sırasıyla %92.9, %5.6 ve %1.4'dür. 1960 yılında tarımın toplam ihracattaki payı %76'ya gerilemiş, madencilik payı %6.1'e yükselmiş, sanayinin payında ise önemli bir artış gerçekleşerek %17.9'a ulaşmıştır. 1970 yılında ana sektörlerin toplam ihracattan aldıkları paylar söz konusu genel eğilime

uygun olarak gerçekleşmiş, tarımın toplam ihracattaki payı %74.9'a gerilerken, madencilik ve sanayinin payı sırasıyla %6.6 ve %18.4'e yükselmiştir İthalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde 1970 yılında yatırım malları ve hammaddenin toplam ithalat içindeki payları sırasıyla %47.1 ve %47.9 iken tüketim mallarının payı %5 düzeyinde gerçekleşmiştir²²⁵.

Teknoloji yönelimine dayalı olarak imalat sanayi ihracatı ve ithalatı tablo 5'de sınıflandırılmıştır. OECD'nin sektörel sınıflandırması²²⁶ temel alınarak yapılan bu tabloda beşer yıllık dönem ortalamaları kullanılmıştır.

Tablo 5: Türkiye'nin Sanayi Mal Ticaretinin Kompozisyonu (1970-1979)

Yıllar	Emek Yoğun	Kaynak Yoğun	Bilime Dayalı	Ölçek Yoğun	Uzmanlaşmış
İhracat					
1970-1974	35.5	45.1	0.2	3.4	0.6
1975-1979	33.0	40.8	0.2	3.7	0.7
İthalat					
1970-1974	6.6	10.2	6.1	37.0	23.2
1975-1979	5.1	12.0	3.3	35.4	21.0

Kaynak: Fikret ŞENSES, Erol TAYMAZ. Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı, **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s.444.

1970-1979 döneminde ihracatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, toplam imalat sanayi ürün ihracatının çok büyük kısmının başta kaynak yoğun ve emek yoğun mallardan oluştuğu; buna karşılık bilime dayalı, uzmanlaşmış ve ölçek yoğun malların payının çok düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. İthalatın mal gruplarına

²²⁵DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2003**, Ankara 2004, s.37-39.

²²⁶OECD'nin teknoloji yönelimine göre sektörel sınıflandırması (ISIC: International Standard Industrial Classification, Rev.2) şöyledir: **Kaynak Yoğun Sektörler:** Gıda, Yem, İçki, Tütün, Kâğıt ve Kâğıt ürünleri, Basım-Yayın, Petrol Rafinerileri, Petrol ve Kömür Türevleri, Çanak,-Çömlek-Porselen, Cam ve Cam Ürünleri, Çimento-Kireç-Alçı vb, Demir Dışı Metaller. **Emek Yoğun Sektörler:** Dokuma, Giyim Eşyası, Deri ve Kürk Eşya, Ayakkabı, Metal Eşya, Diğer İmalat Sanayi. **Bilime Dayalı:** İlaç, Bilgi İşlem-Büro-Muhasebe Makineleri, Uçak, Mesleki ve İlmi Cihazlar. **Ölçek Yoğun Sektörler:** Ağaç ve Mantar Ürünleri, Ağaç-Mobilya ve Döşeme, Ana Kimya, Diğer Kimya, Lastik Ürünleri, Diğer Plastik Ürünler, Demir-Çelik, Deniz Taşıtları, Motorlu Kara Taşıtları, diğer Taşıt Araçları. **Uzmanlaşmış:** Diğer Makine, Haberleşme Cihazları, Diğer Elektrikli Makine

göre dağılımına bakıldığında ölçek yoğun, uzmanlaşmış ve kaynak yoğun malların toplam ithalat içinde önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

4.1.3. İthal İkameci Kalkınma Aşamasının Değerlendirilmesi

İthal ikameci kalkınma aşaması yerli sanayilerin kurulmasında oldukça olumlu katkılarda bulunmuştur. Aşırı değerli kur politikası bir yandan ithalatı kısıtlanmayan ara ve yatırım mallarının sanayiciye oldukça ucuza verilmesini sağlarken, diğer yandan negatif reel faiz oranları ucuz kredi olanakları sunmuştur. Bütün bunlar dönem boyunca aşırı değerli kur politikası nedeniyle, ihracatçı sektör olan tarım sektöründen sanayiye kaynak transferinde bulunulması ve kamu harcamalarıyla yüksek tutulan iç talep olgusuyla birleşince yatırım ve üretim için uygun koşullar yaratmıştır.

Ancak aşırı ve sürekli korumacılık ile kurulmuş olan sanayinin gerek verimlilik ve maliyet açısından gerekse kalite ve ürün çeşitliliği açısından uluslararası rekabet gücü düşük düzeyde kalmıştır. Sadece iç talebe yönelik ve korumacılık ile oldukça yüksek kârla çalışmaya alışmış bir sanayi yapısı üretim olanakları açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin temel sorunlarından birini oluşturmaya başlamıştır²²⁷.

Ayrıca Türkiye'de de ithal ikameci süreç, giderek ithalata daha çok bağımlı bir sanayi yapısı oluşturmuştur. 1974 yılından sonra Türkiye, önemli dış ticaret açıkları vermeye başlamış, enflasyon hızla artmıştır. OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries: OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)'in ham petrol fiyatlarını beş katın üstünde arttırması ve dünya ekonomisindeki durgunluk eğilimleri de dış ticaret açıkları üzerinde etkili olmuştur. Bir yandan petrol fiyatlarının, bir yandan da gelişmiş ülke ihracat mallarının fiyatlarının artışı ithalat harcamalarını arttırmış, aynı yıllarda ihracat ya azalmış, ya da çok sınırlı ölçüde artış göstermiştir. Bu bağlamda ihracat gelirlerinin ithalat giderlerini karşılama oranı 1963-70 döneminde %68 iken 1971-1977 döneminde %45'e gerilemiştir. Birikmiş döviz rezervlerinin tükenmesiyle, artan dış ticaret açıklarının dış borçlanmayla karşılanması yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin dış borçlarına ilişkin veriler, özellikle 1976 sonrasında dış borçların önemli ölçüde arttığını

²²⁷Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, 6. Basım, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), s.471.

göstermektedir. 1977 yılında kısa vadeli borçların toplam dış borçlar içindeki oranı % 50'nin üzerine çıkmış ve bu yıldan sonra Türkiye, dış ödemeler konusunda önemli sorunlarla karşılaşmıştır²²⁸.

Derviş ve Chenery 1960 ve 1970'li yıllardaki ithal ikameci önlemleri değerlendirdikleri çalışmalarında, ithal ikameci politikaların özellikle 1960'larda ekonomik büyümeye önemli katkı sağladığını ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Derviş ve Chenery Türkiye'de ithal ikameci stratejinin izlendiği 1960'lı yıllarda, bu stratejinin doğal avantajlarının kullanılabilirdiğini ve etkinlik artışı sağlandığını, ancak eninde sonunda bu avantajların sonuna gelineceğini belirtmişlerdir. Sözü edilen çalışmada Türkiye'nin 1970'lerde bu aşamaya ulaştığı ifade edilmiştir²²⁹. Türkiye; Güney Kore, Tayvan, Hong Kong gibi ülkelerin uyguladıkları dışa dönük ithal ikameci stratejinin aksine içe dönük ithal ikameci stratejiyi tercih ederek 1980'li yıllara kadar iç pazarda genişlemiştir.

4.2. Dışa Açık Kalkınma Aşaması

Türkiye Ekonomisinin ekonomi politikalarında önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. 1970'lerin iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı, aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından beslenen bir sermaye birikimine dayanırken, 1980'lerde başlayan dışa açılım modeli, ihracat teşviklerinin olanak sağladığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden kaynaklanan ekonomik artı ile beslenmekteydi²³⁰.

İthal ikameci kalkınma stratejisinden ihracata dayalı dışa açık kalkınma stratejisine geçiş, 24 Ocak 1980 programı ile başlatılmıştır. 24 Ocak kararları, kısa dönemde istikrar sağlama, uzun dönemde ise, ekonomide yapısal bir değişim gerçekleştirmek üzere yürürlüğe konmuştur. Yapısal değişimle söz konusu edilen,

²²⁸DEMİR, a.g.e., s.72-73.

²²⁹“Kemal DERVİŞ and J. De MELO, S. Robinson, General Equilibrium Models for Development Policy, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); H.CHENERY, S.Robinson and M. SYTQUIN, **Industrialization and Growth: A Comparative Study**, (New York: Oxford University Press, 1986)”, UTKULU ve ÖZDEMİR, a.g.e., s. 12'deki alıntı.

²³⁰Erişç YELDAN, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm Birikim ve Büyüme**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s.54.

ithal ikamesi yoluyla kurulan sanayi yapının, ihracat önceliklerinin egemen olduğu bir yapıya dönüştürülmesidir²³¹. Ekonomi politikasında 1980 dönüşümünün en önemli ve belirleyici unsurlarından bir diğeri, fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılması dolayısıyla mal, hizmet, üretim faktörlerinin fiyatı ile döviz kurunun arz ve talebe bağlı olarak belirlenmesidir²³².

Ocak 1980'deki politika değişiklikleri, Türkiye'nin daha önceki yıllarda izlediği kalkınma stratejilerini değiştirmek ve genel ekonomik durumu düzeltmeyi amaçlamaktadır. Balassa çalışmasında bu değişikliklerin ikili bir amaç izleyerek, mevcut enflasyonu hafifletme ve ödemeler dengesini iyileştirme şeklindeki istikrar önlemleri ile, Türk ekonomisini daha çok dışa açık bir ülke haline getirme ve piyasa güçlerine giderek artan oranda rol verme şeklindeki reform önerilerini kapsadığını belirtmiştir²³³.

Türkiye'nin 1980 sonrası izlediği dışa açılma stratejisi ticari ve finansal açıklık dönemleri olmak üzere iki alt döneme ayrılarak incelenebilir.

4.2.1. Ticari Açıklık Dönemi

1980-1988 dönemi Türkiye'nin dış ticaretini libere ettiği, dünya ekonomisiyle temel olarak mal ve hizmet ticareti kanalıyla bütünleştiği bir süreci işaret etmektedir. 1980 yılından itibaren ithalatın serbestleştirilmesi, ihracatın teşviki yönünde düzenlemeler yapılmış, kur politikasında önemli değişikliklere gidilmiştir.

Dışa açık kalkınma stratejisinin benimsendiği 1980 sonrası dönemde, ekonomiye ilişkin tedbirler kapsamında ihracatın teşvik edilmesi amacıyla Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı, T.C. Merkez Bankası ve Türk Eximbank gibi kuruluşlar tarafından ana teması doğrusal parasal ödemeler, istisnalar veya düşük faizli krediler şeklinde teşvik araçları uygulanmıştır. Bunlar; ihracatta vergi iadesi ödemesi, destekleme ve istikrar fonu primi ödemesi,

²³¹DEMİR, a.g.e., s.88.

²³²KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.198.

²³³Bela, BALASSA, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları: Türkiye Deneyimi", **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Derleyen H. Avni HEDİLİ, Çev. Mustafa ÜZELER, (Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1986/270, 1982), s.166.

kaynak kullanımını destekleme fonu ödemesi, ihracatta kurumlar vergisi istisnası, enerji desteği, navlun ödemesi, kamu kaynaklı giderlerin mahsup yoluyla karşılanması şeklinde sayılabilir²³⁴. Ocak 1980’de ithalat rejimi yeniden düzenlenmiş, izleyen yıllarda, yıllık ithalat rejimleriyle getirilen düzenlemeler ithalatın liberalleşmesi yönünde olmuştur. 1981 ithalat rejimiyle ithalatta uygulanan kotalar azaltılmış, ithalat işlemlerinde kolaylıklar sağlanmıştır. 1984 ithalat rejimiyle daha kapsamlı bir değişikliğe gidilmiş, ithalatı düzenleyen listeler temelden değiştirilmiştir. Yeni uygulama ile ithalatına izin verilen mal listesinden, ithali yasak olan ve ithalatı izne bağlı malların ilan edilmesi ve bunun dışında kalan malların ithalatının serbest bırakılması yönünde olmuştur.

DTÖ’ne üyelik ve AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği ve sonrasında tam üyelik doğrultusunda uygulanan politikalar Türkiye’nin dış ticaret politikalarına yön veren önemli gelişmelerdir. 1963’te imzalanan Ankara Anlaşması uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye, AB ile Gümrük Birliği sürecine girmiştir. Böylece Türkiye, AB (Avrupa Birliği) ve EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Topluluğu) ülkeleri menşei mallardan alınan tüm vergiler ve TKF (Toplu Konut Fonu) ücretleriyle, miktar kısıtlamalarını iptal etmeyi ve üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir. Sonuç olarak, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren AB ve EFTA ülkeleri menşei malların ağırlıklı koruma oranı %5.9’dan yüzde sıfıra düşürülmüştür. Buna ek olarak, üçüncü ülkelere gelen mallara uygulanan ithalat koruma oranı da %10.8’den %6’ya düşürülmüştür. Ancak, bazı özel mallara uygulanan ithalat vergileri (otomobil, kamyon, deri, ayakkabı, seramik gibi) kademeli olarak azaltılmıştır. Türkiye bu mallara uygulanan ithalat vergisi oranını 1997’de %10, 1998’de %10, 1999 ve 2000 yıllarında %15’er ve 2001’de %50 oranlarında azaltmıştır. 1 Ocak 2001 tarihi itibarıyla üçüncü ülkelere ithal edilen yukarıda sözü edilen mallara uygulanan ithalat vergisi oranları AB’nin üçüncü ülkeler için öngördüğü ortak gümrük vergisi oranı düzeyine indirilmiştir²³⁵.

²³⁴Ancak bu durum, 1994 yılı sonunda imzalanan DTÖ Anlaşmasına taraf olmamız ve ayrıca AB ile Gümrük Birliği sürecine gidilmesi nedeniyle, geçtiğimiz yıllarda uygulama alanı bulmuş, ancak ihracatın gerçekleştirilmesine müteakip yapılan parasal ödeme şeklindeki “nakit teşvikler” ya da diğer bir deyişle günümüzde “ihracat performansına bağlı ve yasaklanmış sübvansiyonlar olarak kabul edilen teşvikler” 1994 yılı sonunda bir kez daha gündeme gelmemek üzere yürürlükten kaldırılmıştır. İhracata yönelik devlet yardımları bağlamında yukarıda teşviklerin yerini AB ve GATT normlarına uygun uygulamalar almıştır. <http://www.dtm.gov.tr/ihr/dvyardim/devyardnot.doc>. (10 Nisan 2004)

²³⁵TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, (Ankara: Mayıs 2002), s.10.

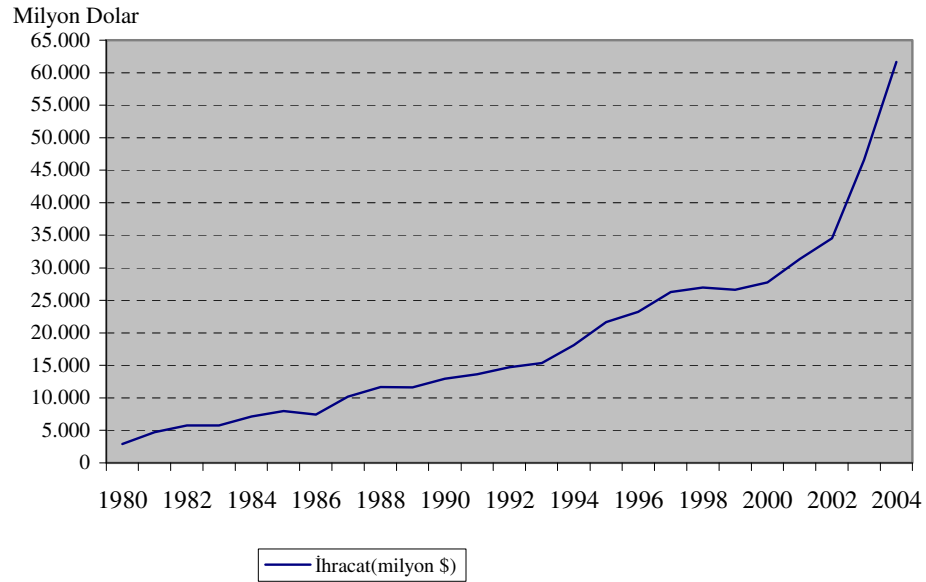
Türkiye, uluslararası ticareti düzenleyen ve dünya ticaretinin geliştirilmesinde önemli rolü olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na 21.12.1953 tarihinde katılmıştır. Uruguay Görüşmeleri sonucunda kabul edilen Nihai Senet çerçevesinde imzalanan ve DTÖ'nü kuran Marakeş Anlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisinde 31 Aralık 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, 25 Şubat 1995 tarihinde onaylanmıştır. Böylece Türkiye; tekstil ve hazır giyim, hizmetler sektörü, tarım sektörü ve fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin GATT Uruguay Görüşmeleri sonucunda getirilen yeni düzenlemeleri de kabul etmiştir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda, Türkiye'nin ihracat ve ithalat büyüklükleri, dış ticaret hacminin/GSMH'ya oranı büyük ölçüde artmıştır. Çalışmada, dış ticaret ve yapısına ilişkin önemli göstergeler incelenmiştir.

4.2.1.1. Dış Ticaret Büyüklüklerinde ve Yapısında Meydana Gelen Gelişmeler

1980 yılından sonra Şekil 6'da görüldüğü üzere, ihracat hızla artmıştır. 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat, teşvik uygulamalarının sonucunda yaklaşık 4.5 kat artmış ve 1990 yılında 13 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Ancak 1990-1993 döneminde ihracatın artış hızı çeşitli iç ve dış faktörlerin olumsuz etkisiyle yavaşlamış ve ancak 15 milyar dolar düzeyine ulaşabilmiştir. Bu dönemde her ne kadar GSMH'nin ortalama büyüme oranı yaklaşık %6 düzeyinde gerçekleşmiş olsa da, söz konusu büyümenin kaynağını yüksek kamu açıkları, kontrolsüz bir biçimde artan kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen iç talep genişlemesi gibi faktörlerin oluşturması, gelişmiş ülkelerde ve özellikle Avrupa ekonomisinde durgunluk yaşanması ihracatı olumsuz etkilemiştir²³⁶. Ancak 1994 yılında TL'nin dış değerinin büyük ölçüde düşürülmesi sonucunda, dış rekabet karşısında sağlanan fiyat avantajı nedeniyle ihracat 18.1 milyar dolara yükselmiştir. 1995 yılında %19.5 olarak gerçekleşen ihracat artış hızının 1996 yılında %7.3 oranında gerçekleşmesinin en önemli nedeni, dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerilemedir. DTÖ verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında %9.1 iken, 1996 yılında %5.4'e düşmüştür.

²³⁶<http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/Strateji.doc>, s.17, (9 Aralık 2005)

Şekil 6: Türkiye'nin İhracat Değerleri (1980-2004)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.36.

Türkiye'nin ihracatı 1997 yılında bir önceki yıla oranla daha hızlı gelişme göstermiş, %13.1 oranında artarak 26.2 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Bunun nedeni, 1997 yılının ikinci yarısında Asya'da ortaya çıkan mali krizin olumsuz etkilerine rağmen, dünya hasılasında kaydedilen yüksek büyüme hızı sonucunda artan dış talep olmuştur. Ancak önce Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisi sadece %2.2 oranında büyümüş, dünya ihracatı ise %1.6 oranında azalmıştır. Türkiye'nin ihracatı da tüm bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında, Türkiye'nin en önemli pazarlarından birisi konumundaki Rusya'ya sıçraması, ihracat artışını engellemiştir.

Dünya talebindeki daralma ve dünya mal fiyatlarında gözlenen düşmeden dolayı Türkiye'nin ihracatı, 1998 yılında ancak %2.7 oranında artarak 27 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ülke ekonomisinde yoğunlaşan sorunlar, üretim ve tüketimde daralmaya yol açmış, GSMH artışı, imalat sanayi üretim artışı ve kapasite kullanımında olumsuz gelişmeler gözlenmiştir. Küresel ekonomik krizin etkilerinin 1999 yılında da hissedilmesi, 17 Ağustos ve daha sonra yaşanan

depremlerin sonucunda ülke ekonomisinin %6.1 oranında daralması ihracatı olumsuz yönde etkilenmiş, 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracat 1999 yılında %1.2 oranında azalarak 26.6 milyar dolara gerilemiştir.

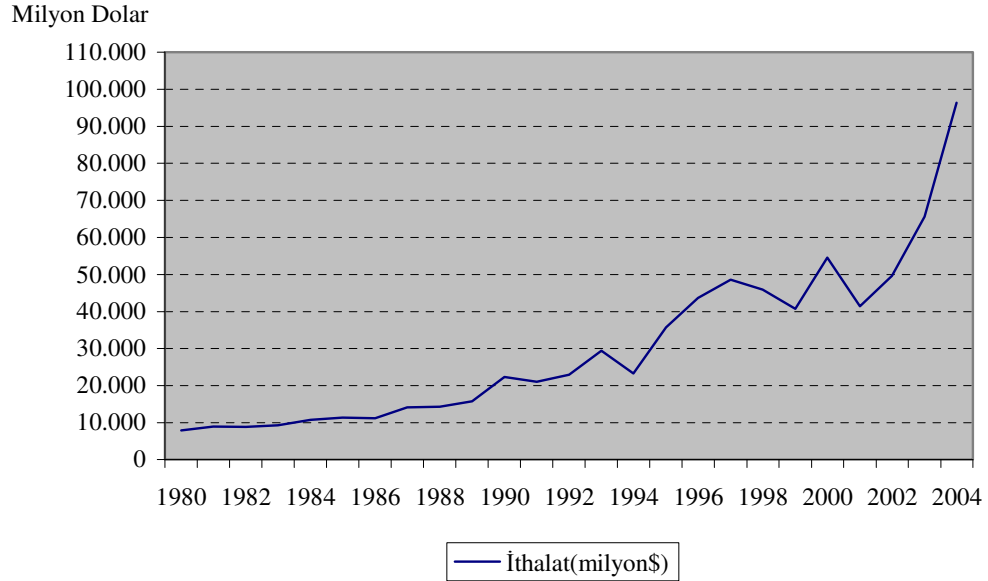
Ekonomik programın başlangıcı olan 2000 yılında, enflasyon hedefine paralel olarak yürütülmekte olan “Yönlendirilmiş Sabit Kur” politikasında, gerçekleşen enflasyonun, önceden belirlenen kur artışı oranından yüksek olması nedeniyle, ihracatın yarısının yöneldiği Avrupa Birliği ülkelerinin ortak para birimi olan Euro’ya karşı TL’nin reel olarak değer kazanmasına yol açması ve iç talebin canlı olması ihracat artışını yavaşlatmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda 2000 yılında ihracat ancak %4.5 oranında artarak 27.8 milyar dolara ulaşmıştır²³⁷.

2001 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte işsiz sayısı %30 oranında artmış, işsizlik oranı %8.5 düzeyine ulaşmıştır. İşgücü piyasasında ortaya çıkan olumsuz gelişmelerin 2002 yılında da hızlanarak devam etmesi ve özellikle özel sektörde ücretlerin reel olarak gerilemesi, toplam tüketim harcamalarının büyümeye katkısını sınırlamıştır. İç talep yetersizliği nedeniyle özel firmaların üretimlerini dış pazarlara yönlentmeleri mal ihracatının artmasına neden olmuştur. Ayrıca TL’sinin 2001 yılında yabancı paralar karşısında reel olarak değer kaybetmesi de ihracatçı sektörler için rekabet avantajı sağlamıştır²³⁸.

Bu gelişmeler sonucunda 2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre %12.8 artışla 31.3 milyar dolara yükselmiştir. Bu eğilim 2002 yılı ve sonrasında TL’nin yabancı para birimleri karşısındaki güçlü konumunu korumasına rağmen, imalat sanayinde meydana gelen verimlilik artışları (işgücü verimlilik endeksi 1990 yılında 60 iken, 2000 yılında 114’e, 2002’de 124.6’ya, 2003’de 133.8’e yükselmiş ve 2004 yılında 144.5 olarak gerçekleşmiştir) sonucunda üretimde meydana gelen maliyet düşüşlerinin ihraç malları fiyatlarına yansıtılmasıyla sürdürülmüştür. Bu çerçevede 2002 yılında ihracat 34.5 milyar dolardan %34.7 artışla 2003 yılında 46.6 milyar dolara ulaşmıştır. 2004 yılında ise ihracat değeri bir önceki yıla göre %32.4 oranında artarak 61.7 milyar dolara yükselmiştir.

²³⁷<http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/Strateji.doc>, s.17-18. (7 Kasım 2005)

²³⁸TCMB, **2002 Yıllık Rapor**, s.16.

Şekil 7: Türkiye'nin İthalat Değerleri (1980-2004)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.38.

1980 yılından itibaren, Şekil 7’de görüldüğü gibi ithalatta genel olarak bir artış eğilimi söz konusudur. İthalat 1980 yılında 7.9 milyar dolardan, 1990 yılında 22.3 milyar dolara yükselmiş ve 1997 yılında 48.6 milyar dolara ulaşmıştır.

Ancak 1998 yılının ikinci üç aylık döneminde ekonomide başlayan daralma süreci, dünyada yaşanan ekonomik durgunlukla çakışarak 1999 yılında derinleşmiştir. Rusya Kriziyle birlikte ekonomide sermaye çıkışının gerçekleşmesi sonucunda Hazine ihale faizleri ve dolayısıyla reel faizler genel düzeyi önemli ölçüde yükselmiştir. Daralan ekonomide, azalan fonların da büyük bir kısmının kamu tarafından kullanılması, özellikle yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır. Gerileyen yurtiçi tüketim talebi ve yurtdışı talep, sanayi üretiminde gerilemeye yol açmıştır. Ekonominin iç dinamikleri yanında, 1999 yılında Ağustos ve Kasım aylarında meydana gelen depremler, daralma sürecinin uzamasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda 1999 yılında ekonomi reel olarak %6.1 küçülmüş²³⁹ ve ithalatta bir önceki yıla göre %11.4 azalarak 40.7 milyar dolara gerilemiştir. Ancak 2000 yılında iç talepte görülen canlanma, enerji fiyatlarındaki artış ve Türk Lirasının özellikle Euro karşısında reel

²³⁹TCMB, **1999 Yıllık Rapor**, s.1.

olarak değeri lenmesi ithalatı hızlı bir biçimde arttırmış ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmuştur²⁴⁰.

Türkiye Ekonomisi 2001 başında mali piyasalarda yaşanan krizin ardından daralma sürecine girmiştir. 2001 yılında ekonomi reel olarak %9.5 küçülmüştür. Ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan hızlı sermaye çıkışları (2001 yılında 13.9 milyar ABD doları net sermaye çıkışı yaşanmıştır), başta döviz kuru olmak üzere ekonomide artan belirsizlikler ve ekonomik birimlerde meydana gelen güven kaybı, iç talebin ve dolayısıyla ekonominin küçülmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, yurtiçi arz ve talebin gerilemesi ile kriz sonrası dalgalanmaya bırakılan Türk lirasının büyük ölçüde reel olarak değer kaybetmesi nedeniyle ithalat 2000 yılında 54.5 milyar dolardan 2001 yılında 40.4 milyar dolara gerilemiştir²⁴¹. 2002 yılından itibaren ise TL'nin yabancı para birimleri karşısındaki güçlü konumuna bağlı olarak ithalat artış eğilimine girerek, 2002 yılında 49.7 milyar dolardan 2004 yılında 96.4 milyar dolara yükselmiştir.

1980'lerde ithalat rejiminin kademeli olarak liberalleştirilmesi sonucunda ithalatın GSMH'ya oranı 1980 yılında %10 düzeyinden, 1985'de %17'ye yükselmiştir. 1990-2004 döneminde genel olarak artış eğilimini sürdüren bu oran 1995 yılında %20.8 ve 2004 yılında %31.2 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın GSMH'ya oranı ise 1980 yılında %4.2'den, 1985 yılında %11.7'ye, 1995 yılında %12.6'ya yükselmiş ve 2004'de %20.9'a ulaşmıştır. İthalatın mal gruplarına göre dağılımı Tablo 6'da görülmektedir. Tablo 6'da görüldüğü gibi, 1980 yılından sonra tüketim malı ithalatındaki artış oranı yüksek düzeyde gerçekleşmiş, hammadde ve yatırım malı ithalatındaki artış hızı ise daha düşük düzeyde kalmıştır. İthalatın ana mal grupları itibariyle dağılımında, büyük bölümünü sanayide hammadde olarak kullanılan girdilerin oluşturduğu ara malları ithalatı ağırlığını korumaktadır.

Hammaddelerin ithalat içindeki payının zaman zaman düşme göstermesinin nedeni, hammadde fiyatlarında özellikle ham petrol fiyatlarındaki düşüşlerdir. Tüketim malı ithalatı ise hızla artarak, toplam ithalat içinde tüketim mallarının payı 1996 yılında %9.8'e yükselmiştir. Bu gelişmede 1996 yılında gerçekleşen yüksek GSMH artışı, bankacılık kesiminin bireysel tüketici kredilerinin ve TL'nin reel olarak değer kazanmasının da katkısıyla otomobil talebinin ithal otomobil ile karşılanması etkili

²⁴⁰TCMB, **2000 Yıllık Rapor**, s.13-71.

²⁴¹TCMB, **2001 Yıllık Rapor**, s.13-58.

olmuştur. Ayrıca 1996 yılından itibaren, Gümrük Birliğine girilmesiyle tüm tüketim mallarının, özellikle de dayanıklı tüketim mallarının koruma düzeyinin azalması, bu grup mallardaki artışın, doğal olarak yatırım malı ve hammadde ithalatındaki artıştan yüksek olması sonucunu doğurmuştur²⁴².

Tablo 6: Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1)

Yıllar	Yatırım Mallarının Toplam İthalat İçindeki % Payı	Hammaddelerin Toplam İthalat İçindeki % Payı	Tüketim Mallarının Toplam İthalat İçindeki % Payı
1980	20	77.9	2.2
1985	16.1	79.8	4.1
1990	18.1	72.4	9.3
1995	22.7	70.2	6.8
1996	23.4	65.9	9.8
2000	20.8	65.5	13.3
2004	17.8	69.3	12.4

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.39.

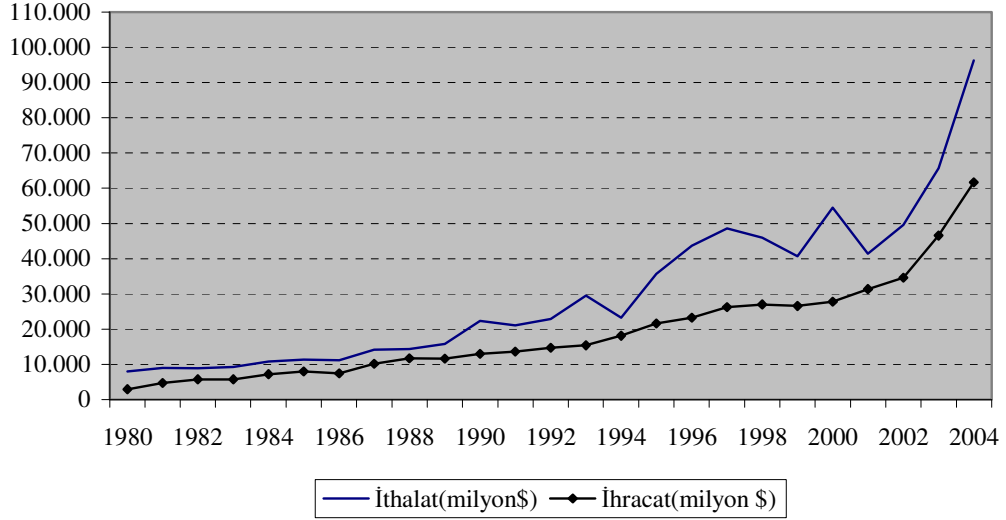
(1) 1983 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Geniş Ekonomik Kategoriler (BEC) sınıflandırmasına göredir. 2001 yılından itibaren ithalata altın dahil olarak verilmiştir.

2004 yılında toplam ithalat içinde yatırım mallarının payı %17.8 olup, hammaddelerin payı %69.3 ve tüketim mallarının %12.4’dür. 1980 sonrası dönemde dünya ile ticareti artıran Türkiye’nin ihracatındaki artış ithalatını karşılamaya yetmemiş ve görüldüğü gibi (Şekil 8) 1980’li yılların ikinci yarısından sonra artan dış ticaret açığı, 1990 yılından 2004’e kadar genişleme eğilimini sürdürmüştür.

²⁴²Yavuz A. EGE, “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21.Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, <http://www.foreigntrade.gov.tr/TİCARET/DTGERGI/ekim98/trkdistic.htm>, s. 2. (20 Kasım 2005)

Şekil 8: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değerleri (1980-2004)

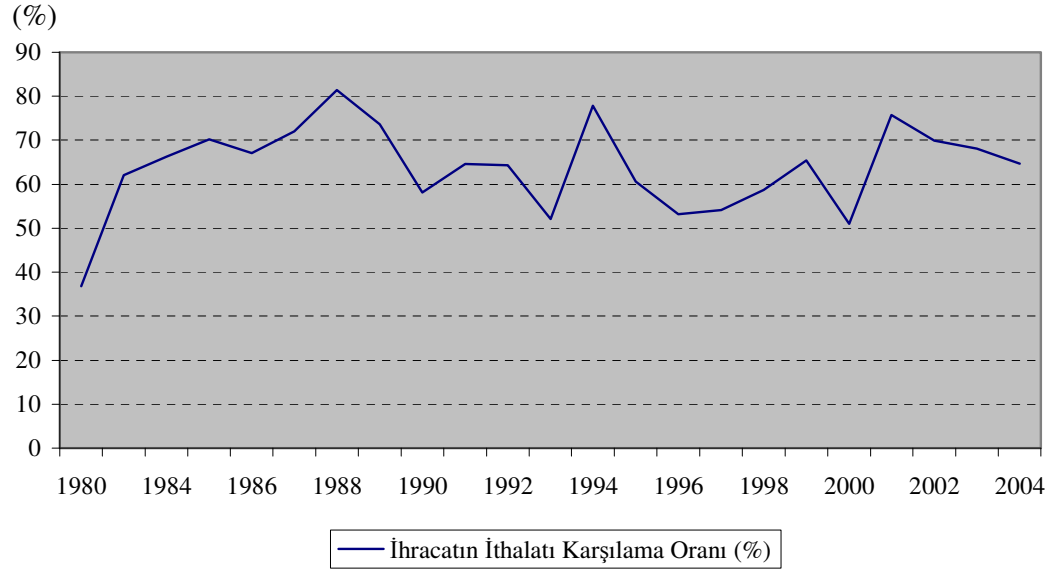
(Milyon Dolar)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.36-38.

Dış ticaret ile ilgili diğer önemli bir gösterge ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. 1975 yılında ihracat gelirlerinin ithalat giderlerini karşılama oranı yaklaşık %30 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran ihracatın bileşiminde sanayi mallarının lehine bir değişimin yaşanması nedeniyle artış göstererek, 1988 yılında %81'e ulaşmıştır. Ancak 1980-2004 döneminde ihracat gelirleri ithalat giderlerini tümüyle karşılayamamıştır. 1990'lı yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama olarak %61 değerine gerilemiş, 2004 yılında ise %64.7 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 9 yardımıyla 1980-2004 dönemi için ihracatın ithalatı karşılama oranındaki gelişim incelenebilir.

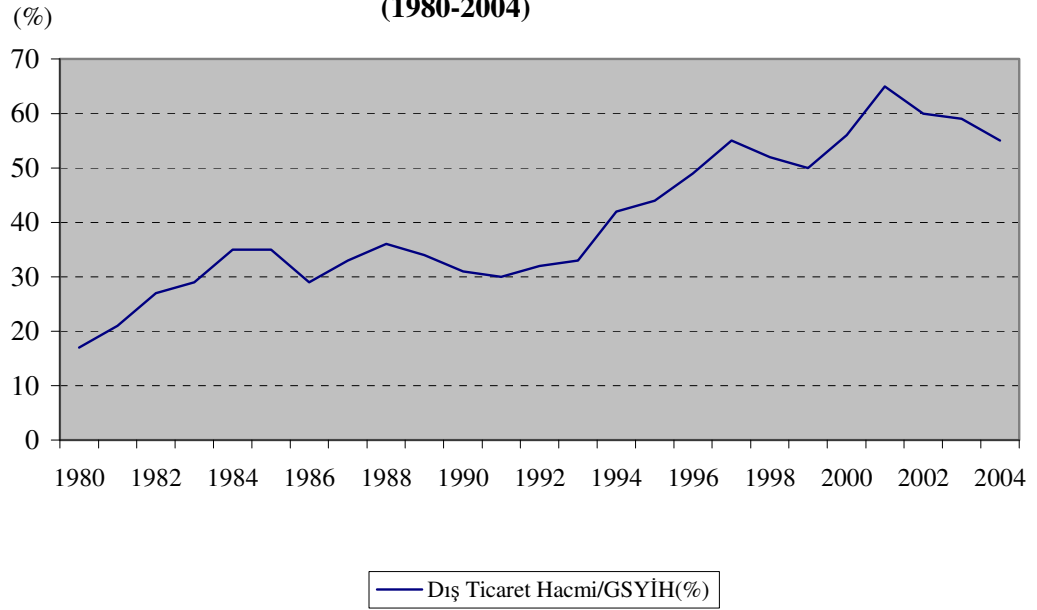
Şekil 9: Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1980-2004)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.40.

Türkiye'nin dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı Şekil 10 görüldüğü gibi, 1980 yılında %17'den yaklaşık %100 oranında artış göstererek, 1985 yılında %35'e yükselmiş, 1995 yılında ise %44'e ulaşmıştır. 2001 yılında dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı, TL'nin reel olarak değer kaybetmesi nedeniyle ihracatta meydana gelen artış ve ekonomik daralma dolayısıyla GSMH'daki gerileme sonucunda %65 ile en yüksek düzeyine ulaşmış, 2004 yılında ise %55 olarak gerçekleşmiştir.

**Şekil 10: Türkiye'de Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranları
(1980-2004)**

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

Ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar dışında, sanayi sektörü önemli gelişme göstermiştir. İmalat sanayi üretimi, 1980-2002 yılları arasında yıllık %5.1 oranında artmıştır. Sanayi katma değerinde ortalama yıllık büyüme oranı, 1980-2002 döneminde %4.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, 1980 yılında imalat sanayinin GSMH içindeki payı %16.8 iken, 2002 yılında %20.4'e yükselmiştir. Tarım sektörünün GSMH'dan aldığı pay ise, 1980'lerin başında %26 düzeyinden 2002 yılında %11.9'a gerilemiştir²⁴³.

İhracatın sektörel kompozisyonunda zaman içinde meydana gelen yapısal dönüşüm, Tablo 7 aracılığıyla incelenebilir. 1980 yılından sonra toplam ihracat içinde tarımın payı azalırken sanayinin payı artmıştır. Bu gelişmenin altında yatan temel faktör, üretimin sektörel yapısında meydana gelen değişimin dış ticarete yansımalarıdır.

Tablo 7'den görüldüğü gibi, 1980 yılında sanayinin toplam ihracat içindeki payı %36'dan 1990 da %79.9'a yükselmiş, 2004 yılında ise %94.3'e ulaşmıştır. Tarımın

²⁴³DPT, **Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, (Ankara: Aralık 2003), s.14-18.

toplam ihracattan aldığı pay ise 1980 yılında %57.4 iken, 1990 yılında %17.4'e gerilemiş ve 2004 yılında %4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Türkiye’de Ana Sektörlere Göre İhracat⁽¹⁾

Yıllar	Tarımın Toplam İhracat İçindeki % Payı	Madenciliğin Toplam İhracat İçindeki % Payı	Sanayinin Toplam İhracat İçindeki % Payı
1980	57.4	6.6	36.0
1985	21.6	3.1	75.3
1990	17.4	2.5	79.9
1995	9.9	1.8	88.2
2000	6.0	1.4	91.9
2004	4.0	1.0	94.3

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), Ocak 2004, , s.37

(1) 1989 yılından itibaren ISIC-REV3 sınıflamasına göre dir.

Türkiye'nin ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi incelenirken, imalat sanayi ihracatı ve ithalatının teknolojik yönelimine dayalı olarak yapılan sınıflandırma burada da kabul edilmiştir. Böylelikle bu sınıflandırma, dış açıklık kanalıyla ortaya çıkabilecek olumlu etkilerin irdelenmesinde yardımcı olabilecektir. Bu çerçevede, sanayi mal ihracat ve ithalatının kompozisyonundaki değişim beşer yıllık dönem ortalamaları olarak Tablo 8’de verilmiştir.

1980-2001 döneminde toplam imalat sanayi mal ihracatının büyük kısmının başta emek yoğun mallar olmak üzere kaynak yoğun ve ölçek yoğun mallardan oluşmasına karşın, uzmanlaşmış ve bilime dayalı malların toplam sanayi ihracatından aldığı pay düşük düzeydedir. 1980-1984 döneminde emek yoğun, kaynak yoğun ve ölçek yoğun malların toplam ihracat içindeki payı %75.9’dan, 1990-1995 yıllarında %84.4’e yükselirken, bilime dayalı ve uzmanlaşmış malların payı yüksek bir artış göstermesine rağmen, ancak %2.8 düzeyinden %13.3’e ulaşmıştır. Tablo 8’den de görüldüğü üzere, sanayi ithalatı mal gruplarına göre daha dengeli bir dağılım göstermekte, 1980-1984 döneminde emek yoğun, kaynak yoğun ve ölçek yoğun malların toplam ithalattan aldığı pay %42.8 iken, 1995-1999 döneminde %49.6’ya ulaşmış, bilime dayalı ve

uzmanlaşmış malların payı ise aynı dönemler için sırasıyla % 17 ve %33 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8: Türkiye’de Sanayi Ticaretinin Kompozisyonu (1980-2001)
(Dönem Ortalamaları, %)

Yıllar	Emek Yoğun	Kaynak Yoğun	Bilime Dayalı	Ölçek Yoğun	Uzmanlaşmış
İhracat					
1980-1984	30.4	34.0	0.3	11.5	2.5
1985-1989	35.7	24.6	0.7	20.8	5.6
1990-1994	40.6	23.4	0.8	20.6	5.5
1995-1999	43.1	21.3	1.6	20.0	8.3
2000-2001	40.5	17.4	3.3	23.3	11.0
İthalat					
1980-1984	5.0	12.0	3.0	25.8	14.0
1985-1989	5.4	11.8	6.3	30.6	20.6
1990-1994	7.4	12.9	9.3	29.3	22.8
1995-2000	10.2	12.5	9.7	30.6	23.3
2000-2001	10.4	13.3	10.1	29.2	20.7

Kaynak: ŞENSES ve TAYMAZ, a. g.e., s.444.

Ülkelerin dış ticaret yapısının incelenmesinde önemli bir diğer gösterge dış ticaret hadleridir. İhracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranı şeklinde tanımlanan dış ticaret hadleri²⁴⁴, ülkelerin uluslararası ticarettten kazanç sağlayıp sağlamadığını değerlendirmede önemli bir göstergedir. Bir birim ihraç malı ile kaç birim ithal malı satın alınabileceğini gösteren bu oranda meydana gelecek düşme olumsuz, yükselme ise olumlu bir gelişme olarak kabul edilir. Türkiye’nin 1982-2003 dönemine ilişkin olarak dış ticaret hadlerinin gelişimi Tablo 9’da incelenmiştir.

²⁴⁴Ekonomi teorisinde birden fazla dış ticaret haddi kavramı bulunmaktadır. Ancak dış ticaret hadleri kavramında çoğunlukla esas alınan tanım, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranını ifade eden net değişim ticaret haddidir.

Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1982-2003)

Yıllar	Dış Ticaret Hadleri (1994=100)	Yıllar	Dış Ticaret Hadleri (1994=100)
1982	85.9	1993	106.8
1983	88.0	1994	100
1984	85.6	1995	96.4
1985	80.4	1996	98.1
1986	93.2	1997	102.3
1987	98.9	1998	102.4
1988	96.1	1999	100.1
1989	93.2	2000	92.5
1990	97.5	2001	90.4
1991	99.7	2002	89.8
1992	103.0	2003	91.6

Kaynak: İhracat ve ithalat fiyat endeksleri D.İ.E'den alınarak, dış ticaret hadleri hesaplanmıştır.

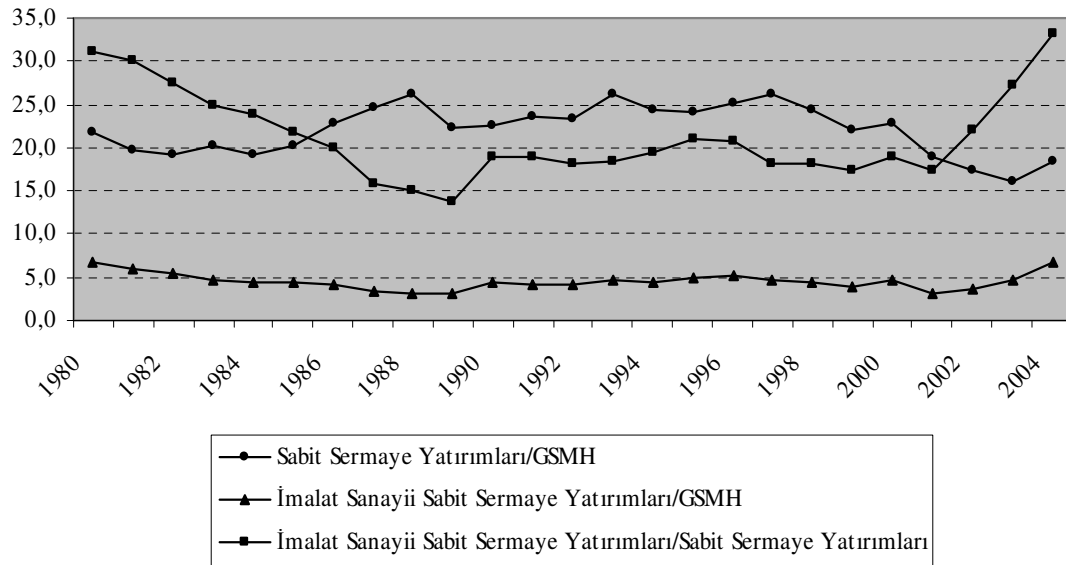
Tablo 9'da görüldüğü gibi, dış ticaret hadleri, sayılı birkaç yıl dışında 1980'li yılların başından itibaren bozulma eğilimindedir. Türkiye'nin 1980 sonrasında gittikçe artan oranda sanayi ürünleri ihracatçısı durumuna gelmesine rağmen, dış ticaret hadlerinde 1995 sonrasında görülen bozulmanın önemli nedenlerinden birisi, ihraç ettiğimiz sanayi ürünlerinin emek ve kaynak yoğun ya da başka bir deyişle düşük teknoloji yoğun (Ar-Ge yoğun) olmasına karşın, ithal ettiğimiz sanayi ürünlerinin bilime dayalı ve uzmanlaşmış başka bir deyişle ileri teknoloji içermesi ve böylece ithalatın yüksek fiyatlarla ihracatın ise düşük fiyatlarla yapılmasıdır.

Dış ticaret hadlerinde meydana gelen bozulmanın bir diğer önemli kaynağı ise, 1980 sonrası dönemde genel olarak TL'sinin yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi nedeniyle ihraç mallarının daha ucuza teklif edilmesi, ithal mallarının ise daha pahalı sağlanmasıdır. 1980'li yıllarda izlenen esnek döviz kuru politikası, 1980 öncesinde izlenen sabit kur politikasının doğal bir sonucu olarak TL'nin aşırı değerlenmesi olgusunu azaltmış ve hatta zaman zaman düşük değerlemeye yol açmıştır.

4.2.1.2 Sabit Sermaye ve İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Gelişmeler

İhracat ve ithalatın genel yapısındaki ve dış ticaret hadlerindeki değişim değerlendirildikten sonra, 1980 yılından itibaren sabit sermaye yatırımlarının ve imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranı, imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı ve imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki gelişmelerin dikkate alınması kanımızca yararlı olacaktır. Buradaki amacımız, ihracatın sektörel kompozisyonunda zaman içinde sanayi lehine gerçekleşen değişim göz önüne alındığında, 1980 sonrası gerçekleşen ihracat artışlarının yatırım artışlarıyla ne ölçüde desteklendiğini saptamaya çalışmaktır.

Şekil 11: Türkiye'nin Sabit Sermaye Yatırımları ile İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları ve İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payları (%)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.27 ve s.25'deki tablolar yardımıyla tarafımızca hesaplanmıştır.

1980-1989 döneminde sabit sermaye yatırımlarının GSMH'dan aldığı pay ortalama %21.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1990'lı yıllarda yaklaşık %25

düzeyinde seyretmiştir. 2000-2004 döneminde ise sabit sermaye yatırımlarının GSMH'daki payı ortalama %18.4'e gerilemiştir.

1980 yılından 1989 yılına kadar imalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay sürekli azalmıştır. 1980 yılında imalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı %31.9 iken, 1989 yılında %13.8'e gerilemiştir. 1980-1989 döneminde imalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay ortalama olarak %22.3 düzeyinde gerçekleşmiş, ancak 1990-1999 döneminde %18.9'a düşmüştür (Şekil 11).

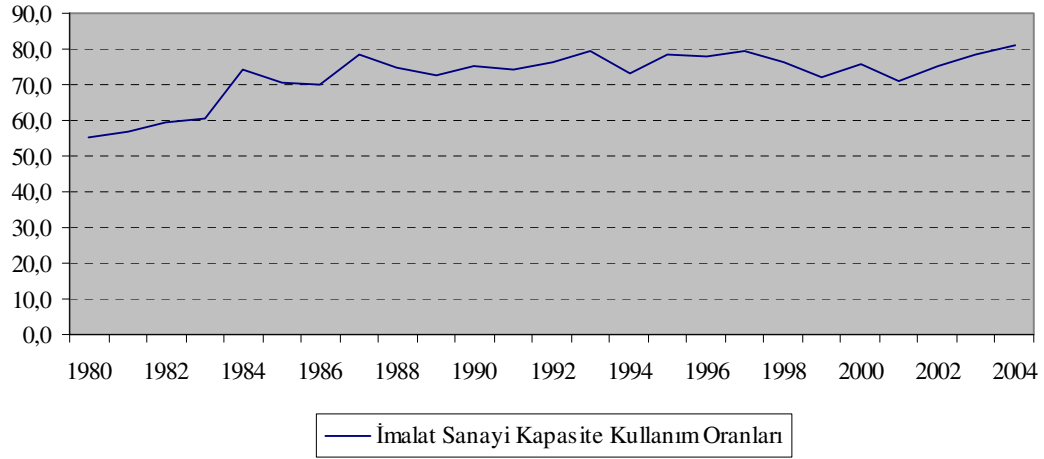
1980 sonrası dönemde imalat sanayi yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımlarındaki payının azalmasında etkili olan temel faktör, imalat sanayinde kamu yatırımlarının %25'ler düzeyinden %5'lere gerilemesidir. 1990 sonrasında imalat sanayi yatırımları içinde kamunun payı %2-3'ler düzeyine kadar düşmüştür.

4.2.1.3. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranlarındaki Gelişmeler

Bu çerçevede imalat sanayinde konjoktüre bağlı olarak oluşan talep artışları Şekil 12'de görüldüğü gibi, kapasite kullanımındaki artışlar yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır²⁴⁵. İmalat sanayi kapasite kullanım oranı 1980 yılında %55'den 1984 yılında %74.3'e yükselmiş, 1984-2003 döneminde %75'ler düzeyinde seyretmiştir. 2004 yılında ise bu oran %81.3'e ulaşmıştır.

²⁴⁵Erdal TÜRKKAN, Türkiye'de Sanayileşme", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz** , (Ankara: Türkiye'de Sanayileşme, İmaj Yayınevi, 2001), s.139.

Şekil 12: Türkiye’de İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları⁽¹⁾ (1980-2004)

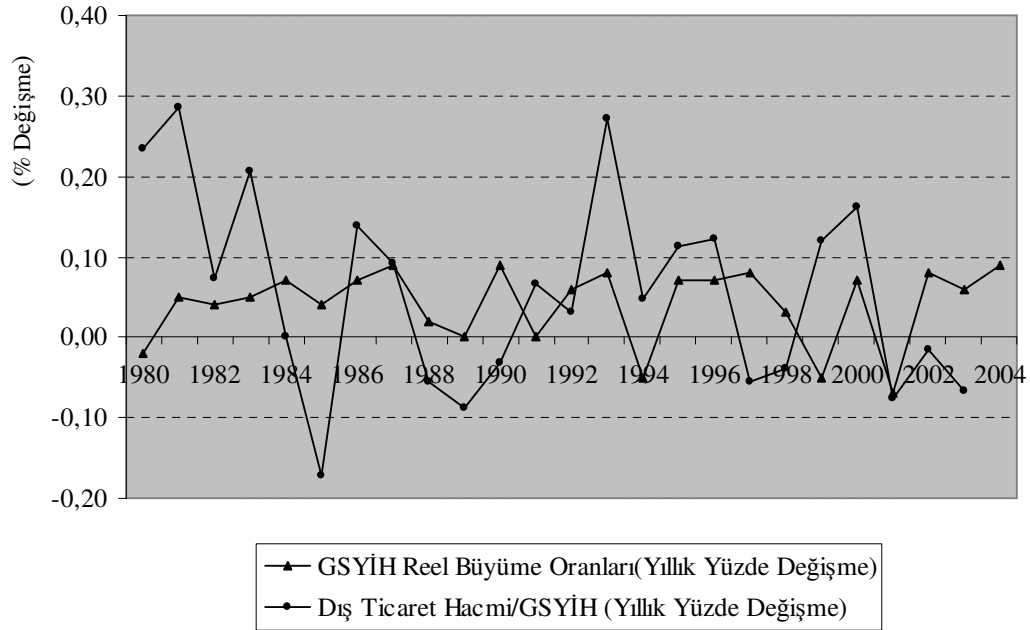
Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), Ocak 2004, s.18.

(1) Yıllık ortalama, üretim değeri ile ağırlıklandırılmıştır.

4.2.1.4. Dışa Açıklık Ekonomik Büyüme İlişkisi

Dışa açıklık bağlamında Türkiye’nin kalkınma süreci değerlendirildikten sonra, Şekil 14 yardımıyla 1980-2004 dönemi için dışa açıklıktaki yıllık yüzde değişim ile ekonomik büyüme oranı ilişkilendirilmiştir. Buradaki amacımız, dışa açıklıktaki değişim ile ekonomik büyüme oranı arasında pozitif bir ilişki olup olmadığını kabaca ortaya koymaktır. Şekil 14’de görüldüğü gibi, 1980-2004 döneminde, birkaç yıl dışında reel GSYİH büyüme oranlarıyla dışa açıklık oranları benzer gelişim trendine sahip olmuştur.

Şekil 13: Türkiye'nin Reel GSYİH ve Dış Açıklık Büyüme Oranları (1980-2004)

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/> verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

4.2.2. Finansal Açıklık Dönemi

Dışa açılma sürecinin ikinci dönemi, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanununda değişiklik yapan 32 Sayılı Kararname'nin 11 Ağustos 1989 yılında yürürlüğe girmesi²⁴⁶ ve Mart 1990'da ise TL'nin konvertibilitesine geçilmesiyle başlamıştır. 32 Sayılı Kararname ile, sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesine, yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de yerleşik kişiler ile dışarıda yerleşik kişilerin, bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yurtdışına döviz transfer etmeleri, menkul kıymetlerin ve diğer sermaye piyasası araçlarının yurda giriş ve çıkışı serbest bırakılmıştır. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından aynı ve nakdi kredi sağlamaları da, bu kredileri bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla kullanmaları kaydıyla

²⁴⁶ Finansal açıklık süreci 28 ve 30 sayılı kararnameler ile başlatılmış ve bu kararnameler uyarınca Aralık 1983 ve Temmuz 1984'te uygulamaya konmuştur. Bu kararnamelerle sermaye hareketleri kısmen liberalleştirilmiş, sermaye hareketlerinin tamamen liberalleştirilmesi süreci 1989 yılında 32 sayılı kararnamenin yürürlüğe girmesiyle başlatılmıştır.

serbest bırakılmıştır²⁴⁷. 1989 yılından sonra geçilen finansal açıklık uygulamasından hemen sonra, daha önceki yıllarda finansal açıklığa geçmiş bir çok gelişmekte olan ülke gibi, Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye girişinde artış yaşanmıştır. Bu yönelmenin önemli bir nedeni gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik konjonktür nedeniyle faiz oranlarının düşmesi ve gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının uluslararası faiz oranlarının üstünde seyretmesidir. Ülkelerdeki faiz oranları arasındaki fark finansal sermayeye bir arbitraj olanağı sunmaktadır²⁴⁸.

Haziran 1991'de Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararda, kambiyo rejiminde serbestiyi genişleten değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, dışarıda yerleşik kişiler bankalar ve yetkili kurumlar ve özel finans kurumlarından, sınırsız döviz alabilecek ve bu döviz transfer edebilecek; yurt dışına serbestçe Türk lirası gönderebileceklerdir. Yurtdışında yerleşik kişiler Türkiye'de menkul kıymet ihraç edebilecek; döviz bozdurmaksızın sahip oldukları taşınmazların gelirleri ve satış bedellerini yurtdışına çıkarabileceklerdir. Menkul kıymetlerin yurda giriş ve çıkışı serbest olup Türkiye'de yerleşik kişilerin, Türkiye'de menkul kıymet ihracı ve bunları yurtdışındaki mali piyasalara arz ve satışı serbest bırakılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de yerleşik kişilerin, dış ticaret ve sermaye hareketleri işlemlerinde taraf olan Türkiye'de yerleşik kişiler lehine, dışarıda yerleşik kişilere muhatap garanti ve kefalet vermeleri imkanı tanınmıştır. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışında faaliyette bulunmak üzere 5 milyon ABD dolarına kadar nakdi veya ayni sermayeyi ihraç etmeleri serbest bırakılmış, 5-50 milyon dolarlık sermaye ihracı ise ilgili devlet başkanlığının, daha fazlası Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlanmıştır. Bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumları gibi, PTT'nin de döviz alım satım belgesi ile TL transfer belgesi düzenleyebilmesine olanak verilmiştir²⁴⁹.

Türkiye daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekebilmek amacıyla 17 Haziran 2003 tarihinde 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Kanununu kabul etmesi finansal açıklığı arttırıcı bir düzenlemedir. 18 Ocak 1954 tarihli 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu yürürlükten kaldıran bu yeni kanun ile yabancı

²⁴⁷ DEMİR, a.g.e., s.97-98.

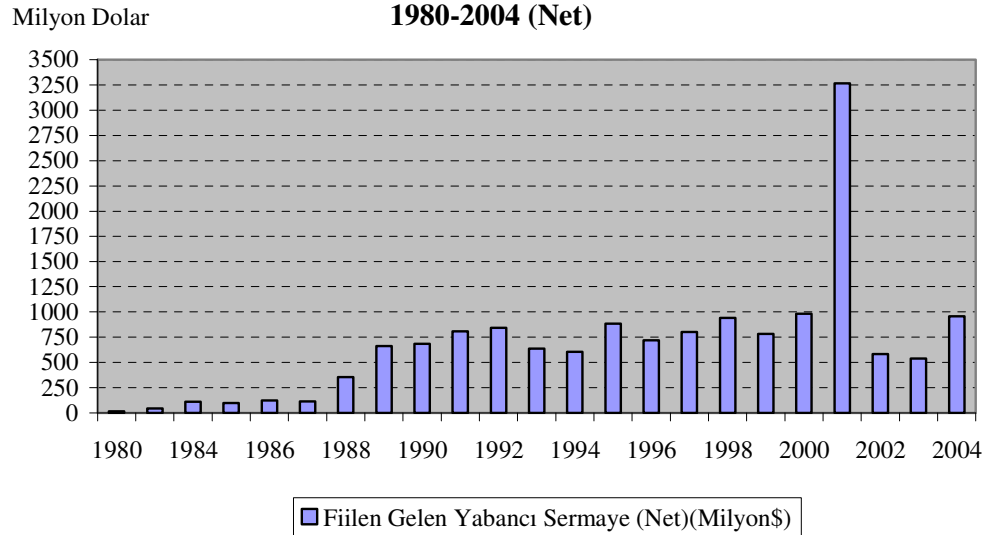
²⁴⁸KEPENEK and YENTÜRK, a.g.e., s.211.

²⁴⁹DEMİR, a.g.e., s.98-99.

sermayeli olarak kurulacak şirketlerin izin alma zorunluluğu ve 50.000 dolarlık asgari sermaye getirme şartı kaldırılmıştır²⁵⁰.

1980-2004 döneminde, Türkiye'ye fiilen gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları Şekil 13 yardımıyla incelenebilir. 1980 sonrasında, Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye girişlerinde önemli gelişmeler olmuştur. 1989 ve 1990 yıllarında ülkeye fiilen giren yabancı sermaye miktarı, 1980 öncesi dönemde gerçekleşen kümülatif girişlerden fazladır²⁵¹. 1980 yılında, Türkiye'ye fiilen giren doğrudan yabancı sermaye net 18 milyon dolardan, 1990 yılında 684 milyon dolara yükselmiş ve 2004 yılında 960 milyon dolara ulaşmıştır. 1983-2004 döneminde, Türkiye'ye sadece 15.56 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Grafikten anlaşılacağı üzere, Türkiye uluslararası doğrudan yabancı sermaye akımından yeterince yararlanamamaktadır. Bunda ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar ve yaşanan krizlerin etkisi bulunmaktadır.

Şekil 14: Türkiye'ye Fiilen Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
1980-2004 (Net)

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)**, Ocak 2004, s.43.

²⁵⁰Tuba TÜRKER, "Dünya Ticaret Örgütü Üyeliği Sonrasında Yabancı Sermaye'nin Çin'e ve Türkiye'ye Yönelişinin Karşılaştırılması", **Dünya Gazetesi**, 3 Kasım 2003, s.11.

²⁵¹Erdal TÜRKKAN, **Türkiye Ekonomisi Sek...**, s.140.

Türkiye Ekonomisi 1980 sonrası dönemde, içe dönük ekonomik yapıdan dışa açık bir ekonomik yapıya dönüşümü gerçekleştirmiştir. 1980 sonrası dönemde ülke ihracatı önemli ölçüde artmış ve ihracatın yapısı sanayi malları lehine değişmiştir. Bu bağlamda, sanayi mallarının ihracattan aldıkları pay 1980 yılında %36'dan, 2004 yılında %93.3'e yükselmiştir. Türkiye ihracatının dünya ihracatındaki payı ithal ikamesine dayalı döneme kıyasla 1980 sonrasında hızla artarak, 1980-1984 döneminde %0.28'e, 1985-89 döneminde %0.40'a ve 1995-1999 döneminde ise %0.47'ye yükselmiştir. Türkiye'nin dünya ithalatı içindeki payı ise benzer bir eğilim göstererek, 1955-1959 döneminde %0.40'dan 1975-1979 döneminde %0.36'ya gerilemiş, 1980 sonrasında ise ihracattan daha büyük artış göstererek 1985-1989 döneminde %0.53'e, 1995-1999 döneminde ise %0,81'e ulaşmıştır²⁵². Bu gelişmeler sonucunda, dış ticaret hacminin toplam dünya ticareti içindeki payı, 1980 yılında %0.52'den 2002 yılında %0.67'ye yükselmiştir.

5. TEMEL KALKINMA STRATEJİLERİNE İLİŞKİN ÜLKE DENEYİMLERİ

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin kalkınma deneyimi ile bazı Uzakdoğu Asya ülkelerinin kalkınma deneyimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. 1960'lı yıllarda ilk olarak Japonya'nın ekonomik kalkınma hamlesiyle dünya genelinde dikkatleri üzerine çeken Asya bölgesi; daha sonra Hong Kong, G.Kore, Singapur, Tayvan, Malezya, Endonezya ve Tayland'ın hızlı ekonomik kalkınmalarına sahne olmuştur. Bu ülkeler 1960'lı yıllarda benzer verimlilik ve büyüme düzeyindeki diğer tüm ülkelerden oldukça yüksek büyüme performansı göstermiştir.

Sözü edilen Asya ülkelerinin 1960-1996 yıllarını kapsayan uzun bir dönem boyunca yüksek büyüme düzeylerini sürdürmeleri, ekonomistlerin bu durumu "Asya Mucizesi" olarak adlandırmasına yol açmıştır. Bu bağlamda "Asya Mucizesi"ni açıklamaya çalışan bir çok görüş ortaya atılmıştır. R.Nelson ve H. Pack tarafından bu görüşler özümleme (assimilation) ve birikim (accumulation) teorileri olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda özümleme teorisi; politika rejimi tarafından teşvik edilen girişimcilik, yenilik ve öğrenme gibi faktörlerin önemini vurgulamaktadır. Ancak bu teoriye göre, kalkınma sürecinde fiziksel ve beşeri sermaye yatırımları gerekli ancak

²⁵²ŞENSES ve TAYMAZ, a.g.e., s.443-444.

yeterli değildir. Birikim teorisi ise, fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin önemini vurgulamaktadır²⁵³. Asya'nın yeni sanayileşen ülkeleri ile Çin'in ekonomik başarılarında önemli rol oynayan temel faktörler olarak; sanayi ihracatının hızla arttırılması, tasarruf oranının, fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarının yüksek düzeyde gerçekleştirilmesi sayılabilir.

Doğu Asya'daki ülkelerden bazılarının ekonomik kalkınmaları basit bir hiyerarşik düzende incelenmeye çalışıldığında, Japonya bölge ülkeleri için örnek bir model olarak kabul edilebilir. Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre, 1970'li yıllarda yüksek büyüme hızlarına ulaşan G.Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong birinci kuşak yeni sanayileşen ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeleri, ikinci kuşak yeni sanayileşen ülkeler olarak adlandırılan Güneydoğu Asya'daki üç ülke; Tayland, Endonezya ve Malezya izlemiştir. 1980 ve 1990'lı yıllarda Çin ve özellikle Çin'in güney kısmı Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinin uyguladıkları kalkınma politikalarına benzer politikalar izleyerek yüksek büyüme düzeyine ulaşmıştır²⁵⁴. Ayrıca Çin'in sanayi malı ihracatı hızla artmış ve ülkeye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük boyutlara ulaşmıştır.

Söz konusu ülkelerde genel olarak etkin kamu yönetimi sağlanmış ve piyasalara yönelik müdahaleler nispi fiyatlarda dengesizliklere yol açmaksızın, kalkınma düzeyinin yükseltilebilmesi amacıyla sistematik ve rasyonel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Müdahaleler; seçilmiş endüstrilere yönelik kredilerin sübvansede edilmesi, mevduat faiz oranlarının düşük tutularak kredi maliyetlerinin aşağıya çekilmesiyle yatırımların teşvik edilmesi, darboğazda olan ve ülke ekonomisi açısından büyük potansiyel arz eden sanayilerin desteklenmesi, firma ve sektör bazında ihracat hedeflerinin belirlenmesi, ihracat pazarlanması konusunda uzman kurumların oluşturulması, kamu ve özel sektör arasında sıkı bir koordinasyon sağlanması suretiyle tam ve doğru bilgi akımının temini gibi çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir.

Piyasaya müdahaleler, sistemi bozucu bir etki yaratmamış aksine özel sabit sermaye yatırımlarında ve verimlilikte önemli artışlara yol açmış ve dengeli gelir dağılımının sağlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Piyasaya müdahalelerin başarısının

²⁵³Richard R. NELSON, Howard PACK, "The Asian Miracle and Modern Growth Theory", **The Economic Journal**, 109, (1999), s.417-418.

²⁵⁴World Bank, **The East Asian Miracle Economic Growth and Public Policy**, A World Bank Policy Research Report, (Newyork: Published for the World Bank, Oxford University Press, 1993), s.1.

altında yatan temel unsur, özellikle belirli sektörlerin geliştirilmesi amacıyla uygulanan selektif teşviklerde, belirlenmiş performans kriterlerine sadık kalınması ve denetim, gözetim ve kontrol mekanizmasının kurularak, teşviklerin sürekli olarak etkinliğinin izlenmesi ve aynı zamanda müdahalelerin topluma maliyet ve getirisinin göz önünde bulundurulmasıdır. Örneğin, Malezya ve G. Kore’de ağır ve kimya sanayilerin desteklenmesine yönelik yapılan müdahalelerin maliyetinin yüksek olması ve makro ekonomik istikrarı tehdit eder boyuta ulaşması üzerine, söz konusu teşvikler uygulamadan kaldırılmıştır²⁵⁵.

5.1. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Temel Makro Ekonomik Göstergelerindeki Değişimler

II.Dünya Savaşından sonra hızla sanayileşen Japonya, G.Kore, Singapur ve Tayvan’da güçlü ve iyi örgütlenmiş etkin bürokrasi, ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve hükümetlerin ekonomi alanında doğru kararlar almasında etkin rol oynamıştır. Ayrıca bu ülkelerin dikkat çeken başka bir özelliği ise, yüksek ekonomik büyüme oranlarıyla birlikte gelir dağılımında iyileşme sağlamış olmalarıdır. Hızlı ekonomik büyüme sürecinden toplumun geniş kesimlerinin yararlandığı ve yoksulluğun azaltıldığı bir ortamda kalkınma hedeflerine ve izlenen politikalara yönelik olarak ulusal uzlaşmanın sağlanması kolaylaşmıştır. Bu ülkelerde ekonomik kalkınmanın yararlarının toplumun geniş kesimlerine yayılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak mesleki ve genel eğitime önem verilmiştir. Malezya’da 1971 yılında uygulamaya konulan Yeni Ekonomi Politikası programıyla yoksulluğun azaltılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Malezya nüfusuna yönelik eğitim olanakları ve programları genişletilmiş, mesleki ve teknik eğitime yatırım yapılmıştır. Ayrıca Japonya, G.Kore, Tayvan’da toprak mülkiyetinin daha adil dağılımını sağlamak ve tarımda çalışanların verimliliğini arttırmak amacıyla toprak reformu yapılmıştır. Bu ülkelerde 1980’li yıllarda küçük ve orta boy işletmelerin gelişimi teşvik edilmiştir.

²⁵⁵Bülent ŞAHİNALP, “Doğu Asya Ülkeleri Nasıl Başardılar?,” **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı 1, (Nisan 1996), s.2-3.

Ayrıca, Hong Kong Çin ve Singapur'da ailelere sosyal konutlar sağlanmıştır. Bu gelişmeler ışığında, G.Kore, Malezya, Tayland, Endonezya, Singapur, Çin ile Türkiye'nin kişi başına gelir düzeylerindeki ve gini katsayılarındaki değişim Tablo 10 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 10' dan görüldüğü gibi, Türkiye'nin kişi başına gelir düzeyindeki artış arzulanan düzeyde olmamıştır. G.Kore, Malezya, Tayland, Endonezya ve Çin'in gelirleri 1970 yılına göre 2004 yılında sırasıyla 6.6, 3.8, 4.5, 3.8 ve 10 kat artış göstermiştir. Türkiye'nin 1970 yılına göre kişi başına düşen geliri ise, 2 kat artarak 2004 yılında 3197 dolara yükselmiştir. Ancak bu artış oranı söz konusu ülkelere kıyasla daha düşük düzeyde kalmıştır.

Bilindiği gibi, sıfır ile bir arasında değerler alan gini katsayısının bire yaklaşması gelir eşitsizliğinin arttığını, sıfıra yakın bir değer alması ise gelir eşitsizliğinin azaldığını göstermektedir. Bu çerçevede G.Kore, Malezya ve Türkiye'nin gelir eşitsizliğinde zaman içinde nispi bir düzelme olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerde ise 1960 ve 1970'li yıllara kıyasla gelir eşitsizliği artmıştır.

Tablo 10: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güney Doğu Asya Ülkelerinin Kişi başına Düşen Gelir Düzeyleri ve Gini Katsayıları

	Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi					Gini Katsayısı				
	1960	1970	1980	1990	2004	1960'lı yıllar	1970'li yıllar	1980'li yıllar	1990'lı yıllar	2000
G.Kore	111	1913	3223	6618	12743	0.34	0.39	0.36	0.28 (1995)	0.32
Malezya	784	1103	1848	2498	4221	0.42	0.53	0.48	0.46 (1995)	0.44 (1999)
Tayland	332	537	798	1427	2399	0.41	0.45	0.47	0.51 (1996)	0.52
Endonezya	196	235	397	612	906	0.33	0.32	0.33 (1984)	0.36 (1996)	0.37 (1999)
Çin	98	114	173	364	1160	0.29 (1984)	0.38 (1995)	0.45
Singapur	0.37	0.42	0.44 (1995)	0.46 (1999)
Türkiye	...	1604	1897	2497	3197	0.56 (1968)	0.51 (1973)	0.44 (1987)	0.49 (1994)	0.40

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>; Ziya ÖNİŞ, "Postwar Development Performance of The Turkish Economy: A Political Economy Perspective", (2002), <http://home.ku.edu.tr/~zonis/fall02/postwar.PDF>, (18 Aralık 2005), s.5. Mehdi KRONGKAEW, "Income Distribution and Sustainable Economic Development in East Asia: A Comparative Analysis", <http://www.eadn.org/reports/iwebfiles/i01.pdf>, s.17-18; Jiang SHIXUE, "Income Distribution in Latin America and East Asia", **Business Association Conference**, Tokyo, September 29-30, 2003.

Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmada, 1965-1989 dönemi için Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin orta gelir grubunda yer alan ekonomilerden daha yüksek büyüme hızına ve daha düşük düzeyde gelir eşitsizliğine sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmada ülkelerdeki gelir dağılımındaki iyileşmelerin hızlı büyüme dönemlerinde yaşandığı görülmüştür²⁵⁶.

Türkiye'de hızlanan enflasyon, dış ticaret açıklarında yükselme, artan iç ve dış borçlanma gereği nedeniyle yükselen faizler gelirin belli kesimlere yönelmesine yol açmış ve gelir dağılımı adaletsizlikleri yükselmiştir²⁵⁷. Türkiye'de 1960-1990 döneminde genel olarak gini katsayısı, Asya ülkelerine kıyasla daha yüksek değerler almıştır.

²⁵⁶World Bank, **The East Asian Miracle...**, s.30.

²⁵⁷Mine YILMAZER, "Yoksulluğun Önlenmesinde Toplumsal Reformun Gerekliliği", **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:1, (2004), s.125.

Söz konusu ülkelerde, makro ekonomik istikrarın sağlanmasına temel öncelik verilmesi nedeniyle, kamu maliyesi disiplin altına alınmış, enflasyonist baskıların ortaya çıkması engellenmiştir. Ortalama yıllık enflasyon oranı²⁵⁸ 1965-1993 döneminde Hong Kong, Singapur, Tayland, Malezya'da %10'un altında gerçekleşmiştir. 1965-1980 döneminde Hong Kong, Japonya, Tayland, Singapur Malezya ve Çin için ortalama enflasyon oranı sırasıyla %8.1, %7.7, %6.3, %5.1, %4.9 %0.1 olmuştur. Aynı dönem için Türkiye'de yıllık ortalama enflasyon oranı ise % 20.7'dir²⁵⁹. 1980-1993 döneminde Doğu Asya ülkelerinde düşüş eğilimine giren enflasyon oranı; Japonya, Tayland, Singapur ve Malezya'da %5'in altında gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de 1980-1993 döneminde yüksek enflasyon olgusu ekonomi gündemindeki yerini korumuş ve bu dönemde ortalama olarak yıllık enflasyon oranı %53.5 düzeyinde olmuştur²⁶⁰.

Doğu Asya ülkelerinde enflasyonun düşük düzeyde ve istikrarlı olması, reel faiz oranlarının da düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açarak, yatırımlar ve finansal tasarruflar üzerinde olumlu yönde etki yaratmıştır. Bütçe açığının GSYİH'ya oranı Doğu Asya ülkelerinde²⁶¹ 1960-1992 döneminde ortalama olarak %1.6'dır²⁶². İstikrarlı ortam, uzun dönemli planlama yapma olanağı yaratarak, özel sektörün yatırıma yönelmesini teşvik etmiştir. Makro ekonomik istikrar, ihracata yönelik sanayi yapının oluşmasında önemli rol oynamış ve yabancı yatırımlar için elverişli bir ortam sağlamıştır. Bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin ve Türkiye'nin temel makro ekonomik göstergelerindeki gelişme Tablo 11 yardımıyla incelenebilir.

²⁵⁸GSYİH deflatörü

²⁵⁹ World Bank, **World Development Report 1990**, Poverty, Oxford University Press, s.178-179.

²⁶⁰World Bank, **World Development Report 1995**, Workers in an Integrating World, Oxford University Press, s.162-163.

²⁶¹Endonezya, G.Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan ve Tayland'ı kapsamaktadır.

²⁶²Data on Budget Deficits in East Asia, <http://www.galbithink.org/topics/ea/budget.htm>,

Tablo 11: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerine Yönelik Temel Makro Ekonomik Göstergeler

(%)

Ülkeler	Enflasyon Oranı ⁽¹⁾			İşsizlik Oranı		Faiz Oranı ⁽²⁾			Konsolide Bütçe Açığı- Fazlası/GSMH veya GSYİH			Dış Borç/GSMH			Cari İşlemler Dengesi / GSYİH		
	1980	1990	2003	1985-1994 ⁽³⁾	2003	1980	1990	2003	1980	1990	2003	1980	1990	2002	1980	1990	2003
G.Kore	28.7	8.5	3.5	2.9	3.4	19.5	10.0	4.3	-2.3	-0.68	...	45	-8	-1	2
Malezya	6.7	2.6	1.1	5.3	3.6	6.2	5.9	3.1	-7.2	-3.01	...	27.5	36.4	54.9	-1	-2	13
Tayland	19.7	5.9	1.8	2.7	2.2	12.0	12.3	1.3	-3.9	4.96	0.41	25.9	33.3	47.6	-6	-9	6
Endonezya	18.0	7.8	6.8	2.8	9.5	6.0	17.5	10.6	-2.7	0.4	...	28.0	64.0	80.3	...	-3	3
Çin	-	3.1	1.2	2.3	4.3	5.4	8.6	2.0	-2.8	-0.8	-2.5	...	15.6	13.4	...	3	3
Türkiye	110	60.3	25.3	8 ⁽⁴⁾	10.5	33.0	59.4	28.6	-3.13	-3.01	-11.16	26.6	32.5	72.7	-5	-2	-3

Kaynak: DPT, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2003 ve 2004**, <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

- (1) Tüketici fiyatları artış oranı
- (2) Mevduat faiz oranları yıllık ortalamasıdır.
- (3) On yıllık ortalamadır.
- (4) 1988-1997 ortalamasıdır.

5.2. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Kalkınma Aşamalarının Karşılaştırılması

Türkiye ve bir çok gelişmekte olan ülkeden farklı olarak dışa dönük ithal ikamesi izleyen Doğu Asya ülkelerinde, ithalat korumacılığı ihracat aleyhinde sapma yaratmayacak ekonomi politikalarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi içe dönük olarak uygulanmış, başka bir deyişle sadece ülke içi piyasaya yönelik üretim yapılmıştır. Bu durum, ihracat aleyhinde sapmaya (yandaşlığa) yol açarak, ihraç malı üreten sanayilerin ve dolayısıyla ihracatın gelişimine engel olmuştur²⁶³.

Söz konusu ülkeleri diğer ülkelerden ayıran bir diğer özellik ise, bu ülkelerin kalkınma çabalarına Türkiye gibi ithal ikameci strateji ile başlamalarına rağmen, zaman içinde ithal ikameci ve ihracata dayalı kalkınma stratejisinin birlikteliğine dayalı bütünleşik kalkınma stratejisini benimsemiş olmalarıdır.

Doğu ve Güneydoğu Asya’daki dışa açık ihracata dayalı kalkınma stratejisi izleyen ülkeler, Türkiye gibi başlangıçta düşük teknoloji emek yoğun malların üretimine odaklanmıştır. Ancak zaman içinde sanayi yapının, sermaye yoğun sanayilerin gelişimini teşvik edecek şekilde dönüştürülmesine yönelik bilinçli ve selektif bir sanayi politikası izlenmiştir. Tablo 12’de Doğu ve Güneydoğu Asya’daki söz konusu ülkelerin ve Türkiye’nin ekonomik kalkınma stratejileri aşamalara ayrılarak gösterilmiştir. Tablo 12’den görüldüğü gibi, Türkiye’nin ithal ikamesine dayalı kalkınma aşaması, diğer ülkelerin izledikleri ithal ikameci aşamadan çok daha uzun sürmüştür.

²⁶³Togan ihracat aleyhine ya da lehine sapma değerini $(1 + \text{Nominal Sübvansiyon Oranı} / 1 + \text{Nominal Koruma Oranı})$ formülünü kullanarak Türkiye için 1983-1990 yılları için hesaplamıştır. Bu çerçevede Türkiye’de 1980’li yıllarda tüm ekonomi düzeyinde ihracat aleyhine bir sapmanın gerçekleştiğini (ortalama oran her yıl için 1’in altındadır), ancak bunun zaman içinde önemli ölçüde azaldığı gösterilmiştir.

Tablo 12: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Kalkınma Aşamaları

Endonezya	G.Kore	Malezya	Tayvan	Tayland	Singapur	Çin	Türkiye
1948-1966 İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması	1948-60 Yeniden Yapılanma ve İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması	1957-1970 İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması	1949-1952 Toprak Reformu Ve Yeniden Yapılanma	1950-1970 Doğal Kaynağa Dayalı İhracat	1959-1965 Emek Yoğun İthal İkamisi Aşaması	1949-1978 İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması	1923-1929 Yeniden Yapılanma Dönemi
1967-1981 İhracata Dayalı Kalkınma Aşaması	1961-1980 Bütünleşik Kalkınma Stratejisi Aşaması	1971-1985 Bütünleşik Kalkınma Aşaması	1953-1957 İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması (tekstil, giysi ve diğer emek yoğun sanayilerde)	1971-1980 İthal İkameci Aşama	1965-1973 Emek Yoğun İhracata Dayalı Kalkınma Aşaması	1978 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması	1929-1979 İthal İkamisine Dayalı Kalkınma Aşaması
1986 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması	1980 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması	1986 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması	1958-1980 Bütünleşik Kalkınma Aşaması	1980 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması	1973-1984 İhracat Yapısında Dönüşümün Gerçekleştirilmesi		1980 ve sonrası Dışa Açık Kalkınma Aşaması
			1980-1990 İleri Teknoloji Yoğun Üretim ve İhracatına Dayalı Aşama		1985 ve sonrası İleri Teknoloji Yoğun Mal ve Hizmetlerin İhracatına Dayalı Aşama		

Kaynak: World Bank, *The East Asian Miracle...*, s.124; John WEISS, “Export Growth and Industrial Policy: Lessons from East Asian Miracle Experience”, *ABD Institute Discussion Paper No.26*, (February, 2005).

5.3. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Söz konusu ülkelerin ekonomik kalkınma aşamaları özet olarak sunulduktan sonra (Tablo 12), bu ülkelerin dışa açıklık düzeyleri gösterilerek (Tablo 13), dışa açıklık derecelerinde zaman içinde meydana gelen değişimler ortaya konulmuştur. Görüldüğü gibi, ülkelerin dışa açıklık oranları 1960 ve 1970 yıllarında farklı düzeylerde olmasına rağmen, zaman içinde her ülke için artış göstermiştir. Sözü edilen ülkelerde 1960-1970'lerden 1997 Asya krizine kadarki uzun bir dönem boyunca sürdürülen yüksek büyüme oranlarına dışa açıklık derecelerindeki artış eşlik etmiştir. Ülkemizin dış ticarete açılmasında son 25 yılda önemli gelişmeler sağlanmasına rağmen, ihracatın emek yoğun ürünlere dayalı yapısı ve yatırım artışlarıyla yeterince beslenememesi nedenleriyle, Türkiye'nin dış ticarete açıklık düzeyi Doğu ve Güneydoğu Asya'daki söz konusu ülkelerin gerisinde kalmıştır.

Tablo 13: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi/GSYİH ve Ekonomik Büyüme Oranları

(%)

Yıllar	Endonezya		G.Kore		Malezya		Tayland		Çin		Türkiye	
	DTH(1) /GSYİH	Büyüme	DTH/GSYİH	Büyüme	DTH/GSYİH	Büyüme	DTH/GSYİH	Büyüme	DTH/GSYİH	Büyüme	DTH/GSYİH	Büyüme
1960	27	...	15	...	89	...	33
1965	11	1	24	5	79	8	34	8	...	16
1970	28	8	36	8	79	6	34	11	4	19	10	3
1975	45	6	61	6	86	1	41	5	8	9	15	7
1980	54	9	71	-1	111	7	54	5	15	8	17	-2
1985	43	3	63	7	103	-1	49	5	24	14	35	4
1990	49	9	57	9	147	9	76	11	32	4	31	9
1995	54	8	59	9	192	10	90	9	46	11	44	7
2000	76	5	78	8	229	9	125	5	49	8	56	7
2004	58	5	...	5	221	7	...	6	79	10	55	9

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

(1) DTH: Dış Ticaret Hacminin kısaltılmasıdır.

5.4. Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin İhracat Yapısında Meydana Gelen Değişmeler

Ülkelerin hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğunu belirlemek amacıyla Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantage: RCA) endeksi²⁶⁴ yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda Birleşmiş Milletler Mal Ticareti İstatistikleri veri tabanından elde edilen veriler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda ITC²⁶⁵ tarafından Balassa endeksi kullanılarak yapılan hesaplama dikkate alınmıştır. Bu çerçevede 1999-2003 dönemi için Doğu ve Güneydoğu Asya'daki söz konusu ülkelerin ve Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu ürünler belirlenmiştir. Buna göre Türkiye; tekstil, temel imalat sanayi (basic manufactures), ulaşım araçları, giyim eşyası, işlenmiş yiyecekte, Singapur bilgi teknolojileri-elektronik tüketim malları (IT&Consumer electronics), elektronik parçalar, ve kimyada karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Tayvan'ın; elektronik parçalar (electronic component), tekstil, bilgi teknolojileri-elektronik tüketim malları, diğer imalat sanayi ve temel imalat sanayinde, Tayland'ın ise; elektronik tüketim malları, elektronik parçalar, diğer imalat sanayi, deri ürünler, giyim eşyası ve taze yiyecekte karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır. Malezya bilgi teknolojileri-elektronik tüketim malları, ağaç ürünleri ve işlenmiş yiyecekte ve G.Kore; bilgi teknolojileri-elektronik tüketim malları, elektronik parçalar, ulaşım araçları ve tekstilde uzmanlaşmıştır.

Bu bağlamda Türkiye orta yüksek teknoloji sanayi ürünü olan²⁶⁶ ulaşım araçları dışında emek yoğun ve teknolojik değişimin yavaş olduğu düşük teknoloji sanayi ürünlerde (emek yoğun, kaynak yoğun) uzmanlaşmışken, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri genel olarak nitelikli emek yoğun, bilimsel faaliyetlerle yakından ilişkili ve

²⁶⁴Balassa birden fazla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi geliştirmiştir. Çalışmada karşılaştırmalı üstünlüğü belirlemede kullanılan endeks şöyledir:

$RCA_j = (X_j / X) / (X_j^w / X^w)$ Burada X_j ülkenin j malı ihracatını; X ülkenin toplam ihracatını, X_j^w dünyanın j malı ihracatını ve X^w dünyanın toplam ihracatını belirtmektedir. Karşılaştırmalı üstünlük endeksi: Malın ulusal sanayi ihracatındaki payının söz konusu malın dünya ihracatındaki payına oranı olarak ifade edilebilir. $RCA_j > 1$ ise, ülke söz konusu sektörde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. $RCA_j < 1$ ise, ülkenin söz konusu sektörde karşılaştırmalı dezavantajı olduğu kabul edilir.

²⁶⁵ ITC: Uluslararası Ticaret Merkezi, ticaretin geliştirilmesinde UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) ve DTÖ'nün teknik işbirliği ajansı.

²⁶⁶ Teknolojiye dayalı olarak OECD'nin imalat sanayi sınıflandırmasıdır.

hızlı teknolojik değişimin yaşandığı orta ve yüksek teknoloji ürünlerde uzmanlaşmıştır²⁶⁷. Bu bağlamda Türkiye ve söz konusu Asya ülkelerinin teknolojik sınıflandırmaya dayalı olarak imalat sanayi ihracatları incelenebilir (Tablo 14).

Tablo 14: Teknolojik Sınıflandırmaya Dayalı Olarak Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin İmalat Sanayi İhracatı:1985-1998 (%)

Ülkeler 1985	Kaynak Yoğun	Düşük Teknolojili	Orta Teknolojili	Yüksek Teknolojili
G.Kore	8.6 (3.5)	41.4 (27.2)	37.2	12.8
Tayvan	9.9 (5.8)	52.9 (29.6)	21.1	16.2
Singapur	43.5 (8.0)	8.6 (4.0)	23.4	24.5
Malezya	53.7 (46.4)	8.0 (5.4)	11.4	26.9
Tayland	37.9 (28.2)	35.4 (26.8)	22.0	4.7
Endonezya	75.2 (43.8)	15.5 (13.1)	6.4	3.0
Ülkeler 1998	Kaynak Yoğun	Düşük Teknolojili	Orta Teknolojili	Yüksek Teknolojili
G.Kore	10.7 (3.9)	21.0 (11.3)	38.5	29.8
Tayvan	5.5 (2.6)	30.4 (13.5)	27.5	36.6
Singapur	14.1 (3.4)	7.0 (2.2)	18.7	60.2
Malezya	16.7 (14.5)	11.0 (5.0)	20.3	52.1
Tayland	19.3 (12.4)	25.3 (15.2)	20.5	34.8
Endonezya	38.8 (26.6)	33.0 (20.5)	18.5	9.7

Kaynak: WEISS, a.g.e., s.8.

Tablo 14’de kaynak yoğun ürünler sütununda parantez içinde yer alan rakamlar gıda, alkol ve tütün gibi tarıma dayalı sanayi ürünlerine ilişkindir. Yukarıdaki tabloda parantez içinde belirtilen düşük teknoloji ürünler ise tekstil, giyim ve ayakkabıdan oluşmaktadır. Tablo 14’de görüldüğü gibi, 1990’lı yılların sonuna doğru sözü edilen tüm ekonomiler ihracatlarını önemli ölçüde çeşitlendirerek, yüksek teknoloji ürünlerin ihracatına yönelmişlerdir.

²⁶⁷ <http://www.intracen.org>.

Dünya sanayi malları ihracatı artan ölçüde teknoloji yoğun mallardan oluşmaktadır. 1980 yılından itibaren yüksek teknoloji malların ihracatı ve ithalatı diğer mal gruplarından daha fazla artmıştır. 1980 yılında yüksek teknolojiye dayalı malların ticaretinin (ithalat+ihracat) toplam sanayi malları ticareti içindeki payı %10 iken bu oran 1994 yılında %17'ye yükselmiştir²⁶⁸. Tablo 14 ve Tablo 15 göz önüne alındığında, söz konusu Asya ülkelerinin rekabet güçlerini arttırabilmek amacıyla dünya ticaretindeki eğilimlere uygun olarak ihracat yapılarını önemli ölçüde değiştirdikleri görülmektedir.

5.5. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Teknolojik Gelişme Göstergelerindeki Değişmeler

Toplam ihracat içerisinde teknoloji yoğun malların payının artması, ülkelerin gerçekleştirdikleri araştırma geliştirme, eğitim ve yenilik faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Teknolojik gelişme ve onu besleyen Ar-Ge yatırımları, bilim adamı ve araştırmacı sayısı ve kalitesi, yenilik kültürü giderek yeni bilgilere ve buluşlara daha bağımlı hale gelen ulusal rekabet gücünü arttırmakta ve uzun dönemde sürdürülebilir büyümeye yol açmaktadır. Dışa açılmanın yerel ve ulusal düzeyde sürdürülebilir rekabet gücüne kaynaklık edebilmesi için ülkenin teknoloji ve yenilikte yetkinleşmesi önemlidir. Yapılan çalışmalarda, rekabet üstünlüğü kazanmada verimliliği yükseltebilme becerisi kazanmanın önemine dikkat çekilerek, bu becerinin teknolojik yenilikte yetkinleşmeye bağlı olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır²⁶⁹.

Bu bağlamda Türkiye bilim ve teknoloji yeteneğinin geliştirilmesine yönelik olarak öngörülen amaç, ilke ve politikalar ile ve bunların gerçekleştirilmesini sağlayacak araçlar-hukuksal ve kurumsal düzenlemeler- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya konmuştur. Ayrıca TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) eşgüdümünde yürütülen ve ana bileşenini Teknoloji Öngörü Çalışması'nın oluşturduğu Vizyon 2023 Projesi'nin sonuç belgesinde, teknolojik yetkinleşme

²⁶⁸Ahmet Alpar EĞE, "OECD Ülkelerinde Yenilik Sistemleri ve Türkiye için Durum Değerlendirmesi", (DPT, Uzmanlık Tezleri, Aralık 2002), s.53-54.

²⁶⁹Ayrıntılı bilgi için bakınız. Aykut GÖKER, "İnovasyonda Yetkinleşmek: Rekabet Üstünlüğüne Giden Yol...Türkiye'nin Bilim-Teknoloji-İnovasyon Politikası Üzerine Derlemeler", **Ekonomik Yaklaşım**: Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Yayın Organı Kongreler Dizisi II, (7-8 Kasım 2001), s.1-22.

sürecinde ülkenin stratejik teknoloji alanlarına odaklanmayı temel alan bir strateji izlenmesi gereği belirtilmiştir. Teknolojik gelişme göstergeleri incelendiğinde (Tablo 15) Asya ülkelerinin bilim ve teknolojide Türkiye'den daha iyi konumda oldukları görülmektedir.

Tablo 15: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Teknolojik Gelişme Göstergeleri (2002)

Ülkeler	Ar-Ge/GSMH Oranı (%)	Ar-Ge Elemanı	Patent Başvurusu/Yerleşik Olanlar	Patent Başvurusu/Yerleşik Olmayanlar	Yüksek Teknolojili İhracat Oranı
G.Kore	2.91	2979	76.86	126836	31
Hong Kong	0.60	1568	112	9.018	...
Singapur	2.19	4352	511	93748	60
Malezya	0.69	294	179 (1997)	6272 (1997)	58
Tayland	0.24	...	1117 (2000)	4548 (2000)	30 (2003)
Çin	1.23	633	40346	140910	23
Türkiye	0.67	345	550	250492	2

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>, <http://www.unesco.org>

Söz konusu Asya ülkelerinde teknolojik yetkinliğin oluşum sürecinde yabancı teknolojinin transferi ve uyarlaması kritik bir rol oynamaktadır. Başta G.Kore olmak üzere, Doğu Asya ülkelerinde ithal edilen teknolojinin uyarlanması ve geliştirilmesini desteklemede Ar-Ge önemli bir paya sahiptir. Ar-Ge çabalarında temel rolü özel sektör üstlenmekle birlikte, devlet tercih edilen bazı faaliyetleri teşvik, araştırmaya doğrudan destek gibi yollarla Ar-Ge'yi desteklediği gibi, Ar-Ge ile ilişkili mülkler üzerinden alınan reel varlık vergisinden muafiyet, Ar-Ge için donanım ve girdilerin ithalatından alınan gümrük vergilerinin düşürülmesi gibi bazı vergi teşvikleri de yapmaktadır. Singapur'da ise devlet doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için oluşturduğu bir teknoloji koridoru ile cazibe merkezi yaratmakta ve yerel olarak ileri teknolojilerin gelişimine katkıda bulunan faaliyetleri çekmeye çalışmaktadır. Bu

koridor, Singapur Bilim Parkı ve belirli bir teknoloji üniversitesini kapsamakta ve sanayi ile Ar-Ge arasında bağlantıları kolaylaştırmak amaçlanmaktadır²⁷⁰.

5.6. Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Tasarruf, Yatırım ve İhracat İlişkisi

Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri Tablo 16’da görüldüğü gibi, yüksek tasarruf oranlarına sahiptir. Bu ülkelerde tasarrufların yüksek düzeyde olması yatırımların da yüksek düzeyde olması sonucunu doğurarak, ihracat artışlarının yatırımlarla beslenmesini sağlamıştır. Ancak 1997 Asya Krizinden sonra G.Kore ve özellikle Malezya’da ihracat ve yatırım arasındaki bu ilişki büyük ölçüde bozulmuştur. Türkiye’de ise ihracat artışları ile yatırım artışları arasında ilişki kurulamamıştır.

Tablo 16: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Toplam Yurtiçi Tasarrufların GSYİH’den Aldıkları Paylar (%)

Ülkeler	1960’lı Yıllar	1970’li Yıllar	1980’li Yıllar	1993	2001
G.Kore	9	22	31	35	29.5
Tayvan	14	27	31	28	-
Singapur	8	35	42	50	-
Malezya	25	29	33	41	37.6
Tayland	22	26	26	35	-
Endonezya	7	19	33	34	22.5
Çin	-	31	35	42	41
Türkiye	18	20	20	23	18

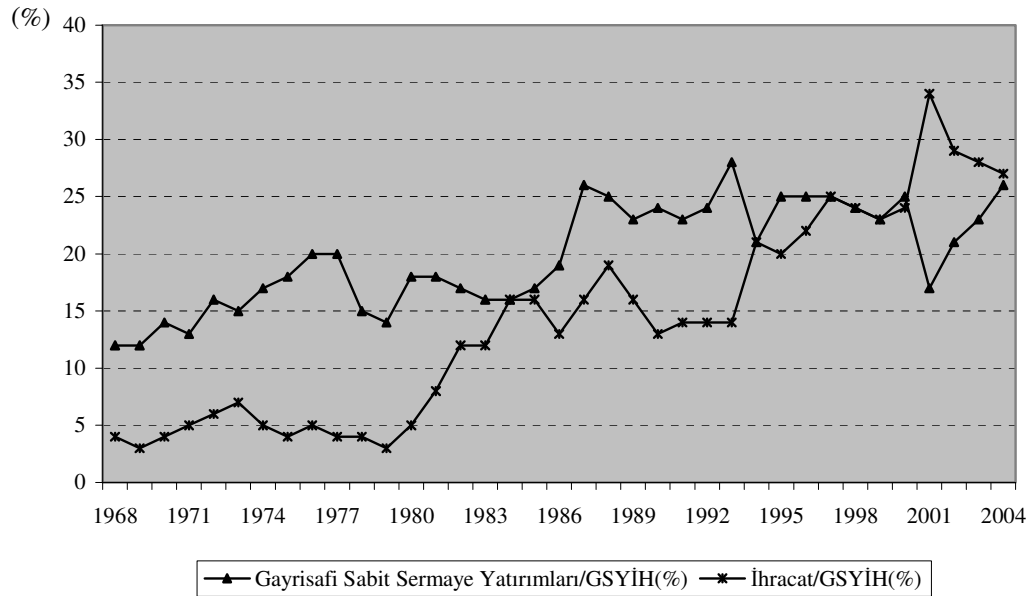
Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>, John WEISS, “Export Growth and Industrial Policy: Lessons from East Asian Miracle Experience”, **ABD Institute Discussion Paper** No.26, February, 2005, s.12’den alıntı, ve DPT, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler**, (2003), s.18.

Çalışmamızda öncelikle Türkiye’nin gayri safi sabit sermaye yatırımları ile ihracatın GSYİH’den aldıkları paylar Şekil 15 yardımıyla incelenmiştir. Daha sonra ise,

²⁷⁰Aklan SOYAK, “Doğu Asya’da Teknolojik Yetenek ve Sınai Derinleşme: Gelişmekte olan Ülkeler için Sanayi Politikası Sonuçları”, **Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi** (Prof.Dr. Halil NADAROĞLU’na Armağan Sayı), Sayı: 1, Cilt:14, (1998), s.362-363.

Dünya Bankası'nın ve Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri sınıflandırması dikkate alınarak; birinci kuşak ülkelerinden G.Kore, ikinci kuşak ülkelerinden Malezya ve son olarak Çin'in ihracat ve yatırım büyüklükleri ilişkilendirilmiştir.

Şekil 15: Türkiye'nin Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1968-2004)

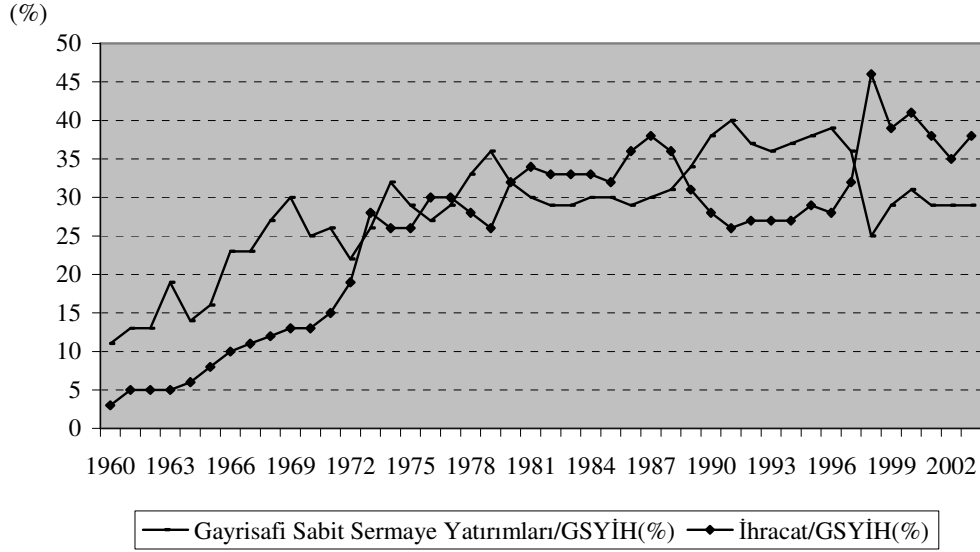
Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

Türkiye'de yatırım ihracat arasındaki ilişki zayıftır. 1980'li yılların başında ihracat sürekli artarken, yatırımlarda önemli bir değişme görülmemiştir. Ayrıca 1970'li yılların ortalarında yatırımlarda meydana gelen yüksek düzeydeki artışa rağmen ihracatın GSYİH'dan aldığı pay düşmüştür. (Şekil 15)

G.Kore'de, Gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'dan aldığı pay zaman içinde artmış ve 1975-1998 döneminde oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda ihracattaki artışa yatırımlardaki artışın eşlik ettiği Şekil 16 yardımıyla görülebilmektedir. Yatırımların ve ihracatın GSYİH'dan aldıkları paylar 1960-1998 yılına kadar (1984-1987 dışında) paralel seyir izlemiştir. Ancak 1997

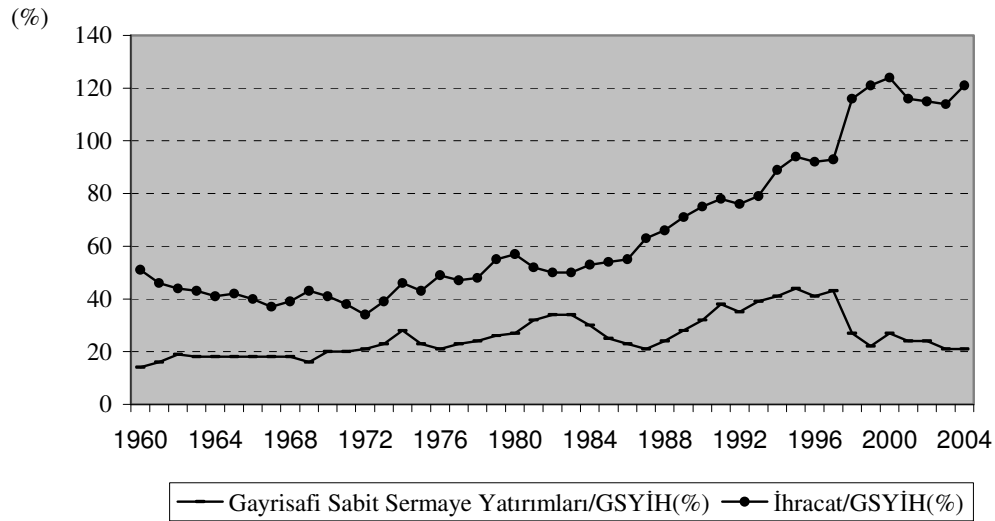
yılından sonra yatırımlarda düşüş yaşanarak, 1998 yılında yatırımların GSYİH'dan aldığı pay %25 ile 1970'deki düzeyine gerilemiştir. (Şekil 16)

Şekil 16: G. Kore'nin Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1960-2002)

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

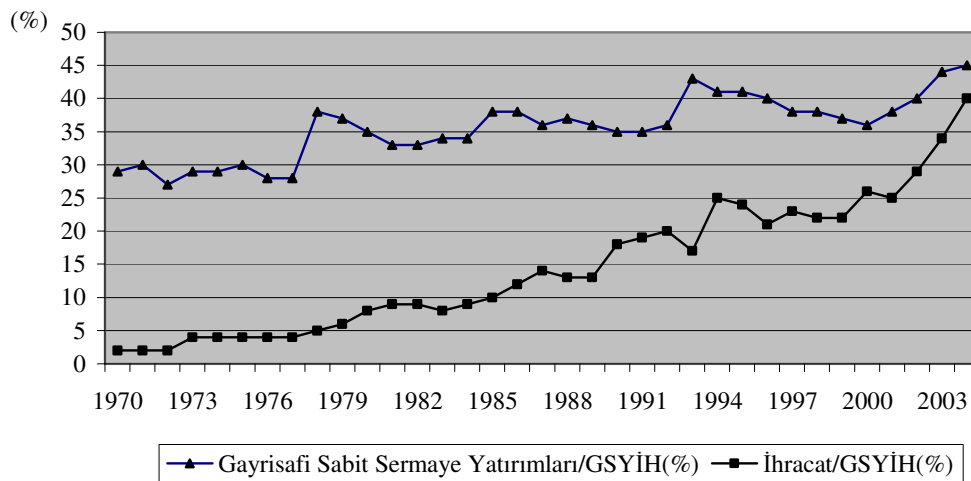
Şekil 17: Malezya'nın Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1960-2004)

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

Şekil 17 ve Şekil 18 yardımıyla görüldüğü gibi, Malezya ve Çin'de de ihracat ve yatırım büyüklükleri birlikte hareket etmektedir. Ancak bu durum, 1997 yılından sonra Malezya için geçerliliğini yitirmiştir.

Şekil 18: Çin'in Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH ve İhracat/GSYİH Oranları (1970-2003)

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

Ayrıca G.Kore ve Tayvan’da ticarete konu malların fiyatlarında nispeten düşük değişimler yapılmasına rağmen, ihracat artışları meydana gelmiştir. Oysa Türkiye’de 1980 sonrası meydana gelen ihracat artışları temel olarak ihraç malları lehine gerçekleştirilen nispi fiyat değişimlerinden kaynaklanmıştır²⁷¹.

Ülke deneyimlerine ilişkin olarak yaptığımız incelemelerden çıkardığımız temel sonuç, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin dışa açık kalkınma stratejilerini başarılı bir şekilde uygulayabilmelerinin en önemli nedeni dışa açık kalkınma stratejisinin tamamlayıcı kurum ve politikalarını oluşturabilmeleridir. Bu bağlamda ülkeler bütünsel kalkınma strateji çerçevesinde ihracata dönük sektörleri teşvik ederek mal ve hizmet ihracatı kanalıyla dünya piyasalarıyla bütünleşmiştir. İzlenen kalkınma stratejisiyle birlikte; etkin kamu yönetiminin, makro ekonomik istikrarın, ulusal uzlaşmanın sağlanması amacı güdülmüştür. Ayrıca sözü edilen bu ülkelerde, beşeri ve fiziksel anlamda ulusal yatırım stratejisi geliştirilmesine özel önem verilmiş, ihracata dönük sektörler teşvik edilerek, yatırım-üretim-ihracat ilişkisinin kurulmasına çalışılmış, doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla teknoloji transferine olanak sağlanmıştır. Böylece ulusal sanayinin ihracata yönelik olarak rekabet yeteneği güçlendirilmiştir.

Tablo 17: Türkiye ve Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH’den Aldığı Paylar

(%)

Ülkeler	1980	1990	1995	2002
G.Kore	33	37.3	36.8	26.7
Singapur	42	32	36	26
Malezya	32.3	34.5	45.7	25.0
Tayland	28	40.9	41.7	23.4
Endonezya	21.8	29.7	31.2	-
Türkiye	-	22.9	23.8	21.3

Kaynak: <http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>; DPT, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler**, 2003, s.19.

²⁷¹Ayrıntılı bilgi için bakınız. Dani RODRIK, “Trade Strategy, Investment and Exports: Another Look at East Asia”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper 5339, (November, 1995), s.1-28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK AÇIDAN DIŞA AÇIKLIK VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kalkınma yazınında yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Bu bağlamda önceleri ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda dışa açıklık, ihracat ve ithalatı kapsayacak bir biçimde tanımlanarak ekonomik büyüme ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmında dışa açıklığın ticari açıklık boyutu yanında finansal açıklık boyutu da dikkate alınmıştır. Cuadros ve Alguacil dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmada, dışa açıklık göstergesi olarak sadece ticareti dikkate almanın yanıltıcı olabileceğini belirterek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını da modellerine dahil etmişlerdir²⁷². U.Utkulu ve H. Kahyaoğlu tarafından doğrusal olmayan zaman serisi teknikleri kullanılarak Türkiye için yapılan bir diğer çalışmada, dışa açıklığın ticari ve finansal boyutları göz önüne alınmıştır²⁷³.

1980’li yıllara kadar ithalat artışının zımni olarak ülke ekonomisi için olumsuz bir gelişme olduğu görüşünün iktisatçılar arasında yaygın olarak kabul görmesi, ekonomik büyümede çoğunlukla ihracatın rolünün araştırılmasına neden olmuştur. Ancak Ram reel GSMH artışı ile ithalat arasındaki ilişkiyi, genişletilmiş üretim

²⁷²Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ana CUADROS, Vicenta ORTS and Maite ALGUACIL, “Openness and Growth: Re-Examining Foreign Direct Investment, Trade and Output Linkages in Latin America”, **Taylor and Francis Journals, Journal of Development Studies**, Vol.40, (2004).

²⁷³Ayrıntılı bilgi için bakınız. Utku UTKULU ve Hakan KAHYAOĞLU, “Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyümeyle Ne Yönde Etkiledi?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni** 2005/13, (Ekim 2005).

fonksiyonu yaklaşımını kullanarak gelişmekte olan ülkeler için test etmiş ve bazı ülkeler için iki değişken arasında pozitif ilişki bulmuştur²⁷⁴.

Ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişki, şu faktörler yardımıyla açıklanmaktadır: İlk olarak yurtiçi talebin yetersiz olduğu bir durumda ihracat üretim fazlasına pazar yaratarak gelir sağlamaktadır. İkincisi, uzun dönemde ihracat teknik gelişme ve tasarruf artışına yol açarak ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Aynı zamanda ihracat, değeri yüksek konvertibil para (hard currency) yaratarak ülkenin kredi notunun yükselmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla ülke dış kredilerden kolaylıkla yararlanabilmektedir²⁷⁵. Ayrıca yerel ya da uluslararası piyasalara yönelik yapılan üretimi aynı ölçüde teşvik eden ihracata dönük politikalar, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı kaynak dağılımına, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına, etkinlik ve istihdam artışına yol açmaktadır²⁷⁶.

Ekonomik büyüme ihracat ilişkisine dikkat çeken bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Emery (1967), Michaely (1977), Balassa (1978), Krueger (1978) ve Feder'in (1982) çalışmaları sayılabilir. Bu konuda bir ya da birden fazla ülkeyi dikkate alan çalışmalar yapılmıştır²⁷⁷. Ancak 1985 yılından itibaren ihracat ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalarda farklı yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda, önceki çalışmalardaki gibi tipik üretim fonksiyonu modelleri kullanılmamış, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesine yönelik nedensellik testleri yapılmıştır. İhracat ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi üzerine yapılan ilk çalışmalar arasında Jung ve Marshall ile Chow'un çalışmaları sayılabilir²⁷⁸. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin 37 gelişmekte olan ülke için test edildiği Jung ve Marshall'ın çalışmasında, ihracatı teşvik stratejisinin geçerliliğine yönelik olarak önemli kuşular bulunduğu öne sürülmüştür²⁷⁹. Chow tarafından yapılan çalışmada, ihracat artışı ile endüstriyel gelişme

²⁷⁴Ram RATI, "Imports and Economic Growth: A Cross Country Study", **Economia Internazionale**, 43, (1990), s. 45-66, Dipendra SINHA and Tapen SINHA, "Openness, Investment and Economic Growth in Asia", **Indian Economic Journal**, Vol. 40, No. 4, (April-June, 2002), s.90'daki alıntı.

²⁷⁵SINHA and SINHA, **a.g.e.**, s.90.

²⁷⁶Bela BALASSA, "Exports and Economic Growth Further Evidence", **Journal of Development Economics**, Vol. 5, (1978), s.181.

²⁷⁷ SINHA and SINHA, **a.g.e.**, s. 90-91.

²⁷⁸<http://www.indianeconomics.org/material/jan-m-13.pdf>. s.111, Openness and Economic Growth: Evidence from Selected ASEAN Countries.

²⁷⁹Woo S. JUNG and Peyton J. MARSHALL, "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", **Journal of Development Economics**, Vol. 18, (May-June 1985), s. abstract.

arasında nedensellik ilişkisi yeni sanayileşen sekiz ülke için araştırılmıştır. Bu çalışmanın Sims nedensellik testi sonuçları, yeni sanayileşen ülkelerin çoğunda ihracat artışı ve endüstriyel kalkınma arasında iki yönlü güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir²⁸⁰.

Uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görüşünün öncülerinden biri olarak A.Smith görülebilir. Bu görüş, II.Dünya Savaşı dönemine kadar genel anlamda kabul görmüştür. Ancak II.Dünya Savaşından sonra özellikle Latin Amerika’da içe dönük ve korumacı büyüme deneyimleri önem kazanmıştır. 1960 yılı ve sonrasında ise bu deneyimlerin başarısızlığı, hızlı ekonomik büyüme süreci ile dış ticarete açılmanın eş zamanlı olarak ortaya çıkması ve neoklasik ekonomik büyüme ve uluslararası ticaret teorilerine dayalı çalışmaların sonucunda uluslararası ticaret önem kazanmıştır. Klasik iktisat teorisinden itibaren uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtilmesine rağmen, uluslararası ticaretin kazanımlarıyla ilgili birçok çalışma sadece statik etkileri konu almıştır²⁸¹. R.Baldwin tarafından yapılan ampirik çalışmada uluslararası ticaretin statik etkilerinin çok fazla öneme sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır²⁸². Son yıllarda bu konuda yapılan tartışmalar genişlemiş ve bu tartışmaların odak noktası özellikle uluslararası ticaretin dinamik etkilerini vurgulamaya ve göstermeye yönelik olmuştur.

P.Romer ve R.Lucas’ın öncülüğünde ortaya çıkan içsel büyüme modelleriyle ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri daha açık bir biçimde görülmektedir. İçsel büyüme modellerinde, dışa açıklık çeşitli kanallar aracılığıyla uzun dönem ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Birinci bölümde ayrıntısıyla incelenen P.Romer’in modelinde, ekonomik bütünleşme araştırma sektöründe istihdam edilen beşeri sermaye stokunun artmasına böylece yeni sermaye malları için daha fazla tasarım üretilmesine yol açacaktır. Ayrıca bilgi ile tasarım stokundaki artış, Ar-Ge sektöründe çalışan personelin verimliliklerinin yükselmesine neden olacaktır. Böylelikle dışa açıklık ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir.

²⁸⁰Peter C.Y., CHOW, “Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs”, **Journal of Development Economics**, Vol. 26, Issue 1, (June 1987), s.abstract.

²⁸¹Oscar AFONSO, “The Impact of International Trade on Economic Growth”, Üniversidada do Porto, Faculdade de Economia do Porto, **FEB Working Papers**, 106, (May, 2001), s.2.

²⁸²Robert BALDWIN, “Trade Policies in Developed Countries”, **Handbook of International Economics**, Vol. 5, No. 2, (1984), s.181-189.

Çalışmamızda daha önce de bahsedildiği gibi, G.Grossman ve E.Helpman'ın dışa açık küçük ekonomi modelinde ekonomik büyüme oranı, beşeri sermayenin sektörler arası tahsisine ve ülkelerin mevcut beşeri sermaye stokuna bağlıdır. Dış ticaret beşeri sermayenin araştırma ve geliştirme sektörüne tahsisini sağlarsa, ekonomik büyüme bu durumdan pozitif olarak etkilenecektir. Eğer bir ülke beşeri sermaye yoğun bir mal ithal ederse, ticaret bu malın nispi fiyatında azalmaya neden olacak ve beşeri sermayenin ücreti gerileyecektir. Beşeri sermayenin ücretindeki bu gerileme, beşeri sermayeyi kullanan araştırma sektöründeki maliyetlerin düşmesine yol açarak Ar-Ge faaliyetlerinin genişlemesini teşvik edecektir. Böylece ekonomik büyümenin kaynağı olarak ifade edilen içsel yenilikler ortaya çıkacaktır. Beşeri sermaye yoğun bir mal ihraç etmesi durumunda ise tam tersi bir durum söz konusu olacaktır. Ayrıca G.Grossman ve E.Helpman bu modelinde ülkelerarası mal ve fikir alışverişinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ifade ederek, uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki kesin etkisinin bilgi taşmalarının büyüklüğüne bağlı olduğunu belirtmiştir.

A.Young'ın modelinde serbest ticaret, yaparak öğrenme potansiyelinin bulunduğu mallarda uzmanlaşmayı sağladığı ölçüde, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Çalışmada incelenen içsel büyüme modellerinde, dışa açıklığın teknoloji ve bilgi transferini sağlamada ve rekabete yol açarak yeniliği teşvik etmede önemli rol oynadığı kabul edilmekte ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. İçsel büyüme modellerini temel alarak, uluslararası bilgi taşmalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini dışa açıklık bağlamında analiz eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara birinci bölümün diğer model ve çalışmalar başlığı altında değinildiği için burada tekrar edilmemiştir.

1. DIŞA AÇIKLIK İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR

Bu başlık altında dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ve son yıllardaki ampirik çalışmalar özetlenmiştir..

1.1. David Dollar'ın Çalışması (1992)

D.Dollar, 1976-85 döneminde Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin, Latin Amerika ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelere göre çok daha hızlı büyüdüğünü belirtmiştir. Çalışmada bu durumun sadece Hong Kong, Singapur, Kore ve Tayvan için değil, Asya'daki çoğu ülke için geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Bu dönemde 16 Asya ekonomisi için ekonomik büyüme ortalama olarak yıllık %3.4 oranında artarken, Latin Amerika'daki 24 ülkede büyüme %0.3 ve Afrika'daki 43 ülkede ise %0.4 oranında azalmıştır. D.Dollar, bölgesel bağlamda ekonomik büyüme farklılıklarını ortaya koyduktan sonra, bu farklılığın temel nedenini dışa ya da içe dönük strateji izlenmesine bağlamıştır²⁸³. Asya ve Afrika'daki ülkelerdeki farklılıkları inceleyen J.Sachs'a göre, bu ülkelerde uygulanan döviz kuru yönetimi ve ticaret stratejisi farklı ekonomik sonuçlara ulaşılmasında temel etkidir²⁸⁴. B. Balassa ve A. Krueger da yaptıkları çalışmalarda ihracatı teşvik edici reel döviz kuru düzeyini yansıtan dışa açık ya da dışa dönük (outward orientation) politikaların Asya'da ticarete konu olan sektörlerin gelişimini hızlandırdığını belirtmişlerdir. İçe dönük politikalar ile aşırı değerli döviz kurunun ise Latin Amerika ve Afrika'da ticarete konu olmayan sektörlerin gelişimini desteklediğini ortaya koymuşlardır²⁸⁵.

D. Dollar'ın çalışmasında dışa ya da içe yönelim farklılıklarının kısa ve uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilere yol açmasının nedenlerine değinilmiştir. Bu bağlamda dışa dönüklük, dış borcun ödenmesiyle ilgili olarak önemli sorunlarla karşılaşmadan yabancı sermayenin kalkınma amacıyla kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Üretimin iç piyasaya yönelik olarak yapılması ise, Latin Amerika ve Afrika ekonomilerinin 1980'lerde ekonomik büyümelerini engelleyen borç krizine girmelerinin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Dışa dönüklük sonucunda genellikle ihracat hızla artmakta ve böylece ihracatla ilişkili olarak ortaya çıkan dışsallıklar, dışa açık ekonomilerin uzun bir dönem boyunca hızlı büyümelerine yol

²⁸³David DOLLAR, "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.40, No. 3, (April 1992), s.523.

²⁸⁴Jeffrey D. SACHS, "External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia", **Brooking Papers on Economic Activity**, 2, (1985), s.525, DOLLAR, a.g.e., s.523'deki alıntı.

²⁸⁵Ayrıntılı bilgi için bakınız. BALASSA, a.g.e., s.181-189; Anne O.KRUEGER, "Trade Policy as an Input to Development", **American Economic Review**, 70, (May 1980), s.288-292.

açmaktadır. Ayrıca ihracat, ithal edilebilir girdi ve makinelere ulaşılmasını sağlayarak, gelişmekte olan ülkelerde teknolojik gelişimi arttırmaktadır.

D.Dollar'ın çalışmasında kullandığı dışa dönüklük ölçüsü, iki faktör temel alınarak oluşturulmuştur. Bu faktörlerden ilki, koruma düzeyidir. Özellikle üretim sürecinde, girdiye yönelik olarak nispeten düşük koruma düzeyinin gerçekleşmesi sonucunda, reel döviz kuru sürdürülebilir düzeye gelir ve bu ihracatçılar yönünden arzulanır bir durumdur. İkincisi ise, teşviğin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla reel döviz kurunda nispeten küçük değişimlerin (variability) gerçekleşmesidir.

Çalışmada ülke karşılaştırmalı reel döviz kuru sapma endeksi (index of real exchange rate distortion) dışa dönüklük ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ampirik ilişki olup olmadığını araştırmak için kullanılmıştır. Reel döviz kuru değişkenliği ile yatırım düzeyinin etkileri kontrol edildikten sonra reel döviz kuru sapması ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Dollar, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde içe dönüklükten dışa dönüklüğe doğru bir politika dönüşümünün, bu ülkelere önemli potansiyel kazanımlar sağlayacağını belirtmiştir. Bu ülkeler, Asya tipi ticaret politikasına kayarlarsa, kişi başına gayri safi yurtiçi hasılları tahmini olarak %1.5-2.1 oranında artacaktır.

D.Dollar, Summers ve Heston'un 121 ülkeyi kapsayan veri setinde yer alan uluslararası fiyat karşılaştırmalarına dayalı olarak, ülke karşılaştırmalı dışa dönüklük ölçüsü geliştirmiştir. Summers ve Heston aynı tüketim malı sepetini farklı ülkelerdeki ulusal para birimleri ile fiyatlandırdıktan sonra, bunları ülke resmi döviz kurlarını kullanarak dolara çevirmiştir. ABD gösterge ülke kabul edilerek, herhangi bir i ülkesinin **nispi fiyat düzeyi endeksi**²⁸⁶ (NFDE: The Index of Country i's Relative Price Level: RPL) hesaplanmıştır:

$$NFDE_i = 100 \cdot eP_i / P_{U.S.} \quad (3.1.)$$

Burada e döviz kurunu (Dolar/ Ulusal Para) ve P_i , i ülkesinin tüketici fiyat endeksini göstermektedir. Tüm malların ticarete konu olması ve ticareti kısıtlayan herhangi bir engelin bulunmaması durumunda, endeks 100 değerini almaktadır. Böylece, dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin olmaması durumunda, fiyat

²⁸⁶Dollar bu endeksin klasik reel döviz kuru tanımıyla aynı olduğunu belirtmiştir. Ancak burada tüm ülkelerdeki fiyatlar aynı ağırlığa sahiptir.

düzelelerindeki farklılıklar ticaret politikasının yol açtığı, içe ya da dışa dönüklüğün dolaylı bir ölçüsü olarak kabul edilebilir. Örneğin, uzun bir dönem yüksek fiyat düzeyine sahip olan bir ülkenin korumacı, başka bir deyişle içe dönük bir politika izlediği söylenebilir.

Çalışmada, ticarete konu olmayan malların varlığı durumunda, nispi fiyat düzeyi endeks değerine dayalı olarak yorum yapılmasının güçleştiği belirtilmektedir. Çünkü serbest ticaret durumunda dahi, eğer ticarete konu olmayan malların fiyatları ülkeler arasında farklılık gösteriyorsa, nispi fiyat düzey endeksi 100 değerini almayacaktır. Genel olarak, ticarete konu olmayan malların fiyatları nispi faktör donanımına bağlı olarak ülkeler arasında farklılık gösterebilir. Farklı faktör donanımına sahip ülkeler dış ticaret dolayısıyla aynı faktör fiyatlarına sahipse, ticarete konu olmayan malların fiyatları da aynı olacaktır. Eğer faktör fiyat eşitliği gerçekleşmezse, ticarete konu olmayan malların fiyatları faktör donanımına bağlı olarak sistematik biçimde farklılaşacaktır.

D.Dollar, içe ve dışa dönüklüğü ölçmek için Summers ve Heston'un oluşturduğu fiyat düzeyleri endeksinin kullanılabilmesi için faktör donanımı farklılıkları nedeniyle endekste ortaya çıkan değişimlerin düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmada, reel döviz kurunun hipotetik serbest ticaret durumundaki düzeyinden sapması ölçülerek ülkenin ticaret yönelimi belirtilmiştir. Bu bağlamda, Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin reel döviz kuru sapma endeks değeri ortalama olarak 160'dır. Latin Amerika'daki ülkelerin Asya'daki ülkelere kıyasla reel döviz kurunun aşırı değeri olduğu bulunmuştur. Burada ulaşılan sonuçlar, ülkeleri ticaret yönelimlerine dayalı olarak sınıflandırmaya çalışan çalışma bulgularıyla uyumludur. Ancak, önemli bazı tutarsızlıklar da bulunmaktadır. Şöyle ki çalışmada Kore ve Tayvan, Asya'daki gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek reel döviz kuru sapma endeksine sahip iken (sırasıyla 110 ve 116), Peru'nun endeks değeri (83) nispeten daha düşük düzeydedir. Ancak, çalışmada dışa dönüklük endeksi oluşturulurken, reel döviz kuru sapma değeri ile birlikte reel döviz kuru değişkenliği değeri de dikkate alındığında, bu tutarsızlığın büyük ölçüde azaldığı ileri sürülmüştür. Döviz kurunun istikrarını gösteren reel döviz kuru değişkenliği endeksi, basit olarak 1976-85 döneminde her bir ülkenin reel döviz kuru sapma endeksinin ortalaması etrafındaki dalgalanmasıdır.

D.Dollar, reel döviz kuru sapması ve reel döviz kuru değişkenliğini içeren bir dışa dönüklük endeksi oluşturarak, ülkeleri ticaret yönelimlerine dayalı olarak sınıflandırdıktan sonra, dışa dönük ekonomilerin daha hızlı büyüyüp büyümediği sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, 1976-1985 dönemi için kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın; yatırım oranı, reel döviz kuru değişkenliği ve reel döviz kuru sapma endeksinin fonksiyonu olduğu basit bir model geliştirmiştir. Modelde, yatırım oranı kişi başına sermayeyi, dışa dönüklük ise ekonominin teknolojik gelişimini arttırarak, büyüme hızını yükseltmektedir. Çalışmada, dışa dönüklüğün düşük koruma düzeyi ve istikrarlı döviz kuru aracılığıyla başarılabileceği belirtilmektedir.

D.Dollar bu çalışmasında, sadece gelişmekte olan 95 ülkeyi dikkate alarak, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Regresyon sonuçları, büyümenin yatırım oranı ile pozitif, reel döviz kuru değişkenliği ve sapması ile negatif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir.

Çalışmada, reel döviz kuru sapmasının Asya'daki düzeye gerilemesinin, Latin Amerika ekonomik büyümesine %0.7 ve Afrika büyümesine de %1.8 oranında katkı sağladığı bulunmuştur. Reel döviz kurunda Asya düzeyindeki istikrarı sağlamak ise, büyüme oranlarını Latin Amerika için %0.8 ve Afrika için ise %0.3 arttıracaktır. Böylece, istikrarlı döviz kurunu da içeren dışa dönüklük, Latin Amerika'nın ekonomik büyümesine %1.5, Afrika'nın büyümesine %2.1 oranında katkı sağlayacaktır. 1976-1985 dönemi için Afrika'nın gerçekleşen büyüme oranı %-0.4 ve Latin Amerika'nın ise %-0.3'dür. Bu bölgelerin dışa dönük strateji izlemeleriyle büyüme oranları negatiften pozitive dönüşmektedir²⁸⁷.

Ayrıca D.Dollar ve A.Kraay'in ortak çalışmasında, özellikle 1980 sonrasında dışa açılan gelişmekte olan ülkeler ile dışa kapalı ülkelerin ekonomik performansları karşılaştırılmış ve dışa açık ekonomilerin diğer ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü bulunmuştur. Çalışmada dışa açık ticaret rejimlerinin (gümrük vergilerinde indirim ve dış ticaret hacmi/GSYİH'ya oranındaki artış) yoksulluğu azalttığı ve büyümeyi hızlandırdığı ileri sürülmüştür²⁸⁸.

F.Rodriguez ve D.Rodrik, D.Dollar'ın bu çalışmasını bazı yönlerden eleştirmişlerdir. F.Rodriguez ve D.Rodrik'e göre, uluslararası ticarete konu olan

²⁸⁷DOLLAR, a.g.e, s.523-535.

²⁸⁸David DOLLAR and Aart KRAAY, "Trade, Growth, and Poverty", **Policy Research Working Paper Series** 2615, The World Bank, (June 2001), s.1-43.

malların fiyat endekslerinin karşılaştırılması pratikte mümkün olmayan oldukça kısıtlayıcı koşullar altında koruma düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca F.Rodriguez ve D.Rodrik, reel döviz kuru sapma endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ampirik ilişkinin regresyona standart kontrol değişkenleri eklendiğinde, Summers ve Heston'un güncelleştirilmiş veri seti kullanıldığında ya da seçilen dönemde değişiklik yapıldığında güçlü olmadığını göstermişlerdir²⁸⁹.

1.2. Jeffrey Sachs ve Andrew Warner'ın Çalışması (1995)

J.Sachs ve A.Warner bu çalışmasında öncelikle küresel ekonomik bütünleşme sürecinin gelişimi değerlendirilmiş, bu sürecin gelişmekte olan ülkeler ile eski komünist ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yazarlar, ekonomik bütünleşmenin sadece ticari ve finansal akışların arttırılması anlamına gelmediğini, ticaret politikası, resmi kodlar, vergi sistemi, mülkiyet yapısı ve diğer düzenlemeleri kapsayan kapsamlı bir kurumsal uyum süreci olduğunu belirtmişlerdir.

Ülke karşılaştırmalı (cross-country) bu çalışmada, ülkelerin dünya ekonomisine yönelimlerinin bir ölçüsü olarak, ticari açıklık göstergesi kullanılmıştır. J.Sachs ve A.Warner, ticaret liberalizasyonun ülke ekonomisinin dünya sistemiyle bütünleşmesine yönelik olarak uygulanan reform programının yalnızca bir kısmını oluşturduğunu belirtmiştir. Çalışmada bu tür bir programın fiyat liberalizasyonu, özelleştirme, deregülasyon ve sosyal güvelik kurumlarının oluşturulmasını da kapsadığı ifade edilerek, dışa açıklık reform sürecinin önemli bir parçası olarak görülmüştür. Bu bağlamda J.Sachs ve A.Warner ticaret liberalizasyonunun yerel ekonomi ile dünya sistemi arasında doğrudan güçlü bağlantılar kurulmasını sağladığını öne sürmüştür. Ayrıca çalışmada, bu liberalizasyon politikaları reform programının diğer kısımlarının hayata geçirilmesinde teşvik edici bir unsur olarak görülmüş ve reform sürecinde dışa açıklığın önemi vurgulanmıştır. Çalışmada, tüm bu sayılanlar nedeniyle, bir ülkenin reform programının tamamının ticaret liberalizasyonundaki gelişmelere göre değerlendirilmesinin uygun ve doğru olacağı ifade edilmiştir.

²⁸⁹Francisco RODRIGUEZ and Dani RODRIK, "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to The Cross-National Evidence", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 7081, (April 1999), s.9.

J.Sachs ve A.Warner çalışmalarında ülkelerin aşağıda belirtilen özelliklerden en az birine sahip olması durumunda dışa kapalı ticaret politikası izlediğini belirtilmekte ve açıklık kukla değişkeni sifıra eşit olmaktadır. Bu özelliklerden hiçbirine sahip olmayan ülke ise dışa açık olarak tanımlanmakta ve kukla değişken bir değerini almaktadır. J.Sachs ve A.Warner'ın kullandığı dışa açıklık göstergeleri şöyledir:

- toplam ticaretin %40'ı üzerinde tarife dışı engellerin bulunması
- ortalama tarife oranının %40'ı geçmesi
- sosyalist bir ekonomik modelin varlığı
- başlıca ihraç ürünlerinde devlet monopolünün olması
- karaborsa döviz kurunun, 1970 ya da 1980'li yıllarda resmi döviz kuruna oranla ortalama olarak %20 ya da %20'den daha fazla değer kaybetmesi²⁹⁰.

J.Sachs ve A.Warner bu beş kriterin temel ticaret engellerinin tümünü kapsayabilmek amacıyla seçildiğini belirtmiştir. Tarife ve tarife dışı engellerin (özellikle kotalar) dış ticareti kısıtlayıcı olduğu açıktır. Karaborsa primi döviz kontrollerinin bir ölçüsüdür. Yüksek karaborsa primi, ithalat kontrolünün bir biçimi olarak döviz kuru kontrolünü (rationing of foreign exchange) göstermektedir. Çalışmada sosyalist sınıflandırma göstergesi, dışa kapalı bir ekonomik yapıyı sürdürebilmek amacıyla ticaret politikalarında (örneğin tarifeler) merkezi planlamaya dayanan ülkeleri kapsayabilmek amacıyla kullanılmıştır. İhracat kontrolleri ile ithalat kontrolleri bir ekonominin kapalı ekonomi konumunu sürdürmesinde simetrik etkilere sahiptir.

Çalışmada, 1970-1989 yılları arasında ekonomik performans göstergeleri olarak; ekonomik büyüme, makro ekonomik krizlerden kaçınma ve yapısal değişim dikkate alındığında, dışa açık ekonomilerin kapalı ekonomilerden daha başarılı performans gösterdiği belirtilmektedir. Ayrıca çalışmada ekonomik bütünleşme ve ekonomik yakınsama²⁹¹ arasında yakın bir ilişkinin olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda

²⁹⁰SACHS ve diğerleri, **a.g.e.**, s.2- 66.

²⁹¹Dan Ben-David tarafından yapılan çalışmada da Avrupa Topluluğunda serbest ticarete yönelmenin ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltıcı yönde rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda ticaret liberalizasyonunun gerçekleştirildiği dönemde topluluk üyeleri arasında önemli bir yakınsama bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Dan BEN-DAVID, "Equalizing Exchange: Trade Liberalization and Income Convergence", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.108, No. 3, (August 1993), s.653-679.

zengin ve yoksul ülkelerin uluslararası ticaret kanalıyla birbirleriyle ilişki kurması durumunda yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüdüğü gösterilmektedir.

Gelişmekte olan ülke ve gelişmiş ülke gruplarının her ikisi için, 1970-1989 yılları arasında dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Gelişmekte olan ülke grubunda bulunan dışa açık ekonomiler yıllık %4.49 oranında büyürken, kapalı ekonomiler yıllık %0.69 büyüme oranına sahiptir. Gelişmiş ülke²⁹² grubundaki dışa açık ekonomiler yıllık %2.29 oranında, dışa kapalı ekonomiler ise yıllık %0.74 oranında büyümüştür.

J.Sachs ve A.Warner çeşitli regresyon analizlerine dayalı olarak şu sonuçlara ulaşmıştır:

- Dışa açık ekonomiler arasında güçlü koşulsuz yakınsama bulunmuştur. Ancak kapalı ekonomilerde koşulsuz yakınsamaya ilişkin bir bulgu yoktur.
- Standart Barro yatay kesit büyüme eşitliğinde, diğer ekonomik büyüme faktörlerinin etkisi kontrol edildiğinde, ticaret politikasının büyüme üzerindeki rolü devam etmektedir. Ayrıca bu eşitliğe dışa açıklık kukla değişkeni eklendiğinde, dışa açık ekonomilerin dışa kapalı ekonomilerden ortalama olarak %2.45 oranında daha fazla büyüdüğü bulunmuştur. Diğer büyüme faktörlerinin etkisi kontrol edildiğinde, korumacı ticaret politikalarının büyümeyi azaltmasının yanında, beşeri ve fiziksel sermaye birikimini yavaşlatarak da büyüme üzerinde dolaylı bir olumsuz etki yarattığı ifade edilmiştir.
- Dışa açık ekonomiler daha yüksek yatırım/gayrisafi milli hasıla oranına sahiptir ve açıklık yatırım oranını ortalama olarak %5.4 oranında yükseltmektedir.
- Ticaret politikalarının diğer faktörler kontrol edildiğinde ekonomik büyümeyi doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu politikaların fiziksel sermaye birikim oranını da etkilediği belirtilmektedir.

Ayrıca dışa açık ekonomilerde, emek yoğun mal ihracatından sanayi yoğun mal ihracatına geçiş hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Ancak dışa kapalı ekonomiler

²⁹²Reel gayrisafi yurtiçi hasılası 1970 yılında 5000\$ ve üzerindeki ülkeler gelişmiş ülke olarak tanımlanmaktadır.

yaklaşık 20 yıldır ihracat yapılarında bu yönde bir dönüşümü sağlayamamıştır. Çalışmada dışa açık ekonomilere kıyasla kapalı ekonomilerde daha fazla makro ekonomik krizin²⁹³ yaşanabileceği beklentisi çeşitli nedenlere dayalı olarak açıklanmaktadır. 1970'li yıllarda dışa kapalı 73 ülkeden 59 tanesi ağır makro ekonomik krize maruz kalmıştır. 17 dışa açık gelişmekte olan ülkeden sadece Ürdün 1970 yılında dışa açıldıktan sonra makro ekonomik krize girmiştir²⁹⁴.

F.Rodriguez ve D.Rodrik çalışmalarında, J.Sachs ve A.Warner'ın dışa açıklık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyon ilişkisini incelemiş ve sadece iki değişkenin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Bu değişkenler, ekonominin temel ihraç mallarında devlet monopolünün olup olmaması ile karaborsa döviz kuru değerinin %20'yi aşp aşmamasıdır²⁹⁵.

1.3. Sebastian Edwards'ın Çalışması (1997)

S.Edwards çalışmasında, ticaret politikası ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin uzun zamandan beri tartışılmakta olduğunu belirtmiştir. S.Edwards'a göre, bu tartışmaların temelinde yatan iki olgu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, son yıllardaki teorik modellerin ticaret politikası ile denge büyüme düzeyi arasında ilişki kuramamasıdır. İkincisi ise, bu konuyla ilgili olarak yapılan ampirik çalışmalarda önemli veri sorunlarıyla karşılaşılmasıdır. Bu çalışmada 93 ülkeyi kapsayan yeni bir veri seti yardımıyla dışa açıklık ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkinin tutarlılığı (robustness) analiz edilmeye çalışılmıştır. S.Edwards çalışmasında dokuz farklı ticaret politikası endeksi kullanarak, dışa açık ekonomilerin gerçekten daha hızlı verimlilik artışları sağlayıp sağlayamadıklarını incelemiştir. Çalışmada, dışa açıklığı ölçmeye yönelik alternatif metodolojik yaklaşımlar gözden geçirildikten sonra, toplam faktör verimliliği ile dışa açıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. S.Edwards çalışmasında gayri safi yurtiçi hasılanın fiziksel sermaye (K), etkin emek (L), bilgi stoku ve toplam

²⁹³Çalışmada resmi ya da ticari bankalara olan dış borçların yeniden yapılandırılması, enflasyon oranının yıllık %100'ü aşması ve dış ödemelerde aksamanın olması olgularından herhangi birinin varlığı durumunda ekonomide ağır bir makro ekonomik krizin yaşandığı kabul edilmektedir.

²⁹⁴SACHS ve diğerleri, **a.g.e.**, s.2-56.

²⁹⁵RODRIGUEZ and RODRIK, **a.g.e.**, s.16.

faktör verimliliğinin (B) bir fonksiyonu olduğu aşağıdaki gibi standart bir üretim fonksiyonunu dikkate almıştır:

$$Y_t = B_t f(K_t, L_t) \quad (3.2)$$

Zamanın herhangi bir noktasındaki büyüme, bu üç faktördeki değişime bağlıdır. Toplam faktör verimliliğinin iki kaynağa bağlı olarak arttığı ileri sürülmüştür. Bunlar, yurtdışındaki yeniliklerle ilişkili yerel kaynak ve gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmenin emilme ya da taklit edebilmesine bağlı uluslararası kaynaktır. Yerel yenilik oranının beşeri sermaye düzeyine başka bir deyişle eğitim düzeyine bağlı olduğu öne sürülür. Öte yandan taklit ise yakalama (catch up) terimine bağlı olacaktır. Böylece başlangıçta düşük bilgi stokuna sahip ülkeler yüksek toplam faktör verimliliğine sahip ülkelerden daha hızlı bir biçimde taklit etme eğilimindedirler. Çalışmada toplam faktör verimliliğinin büyüme oranı şöyledir:

$$\dot{B}/B = \delta + \theta(W - B)/B \quad (3.3)$$

Eşitlikte W; g oranında büyüdüğü varsayılan dünya bilgi stokunu; δ ise beşeri sermayeye bağlı olduğu varsayılan yerel yenilik oranını göstermektedir. Burada yerel yenilik oranı dünya bilgi stokunu aşmamakta ve bu nedenle $g \geq \delta$ 'dur.

1980-1990 arasında ticaret politikası ve verimlilik artışı arasındaki bağlantıyı analiz etmek için S.Edwards'ın kullandığı endekslerden üçü dışa açıklık göstergesi iken, diğer altısı ticaret sapmalarını göstermektedir. Bu çerçevede S.Edwards çalışmasında aşağıda belirtilen endeksleri kullanmıştır:

- J.Sachs ve A.Warner'ın Dışa Açıklık Endeksi
- Dünya Kalkınma Raporunun Dışa Dönüklük Endeksi (World Development Report Outward Orientation Index:WDR): Bu endeks dışa açıklık derecelerine göre ülkeleri dört kategoride sınıflandırmaktadır.
- Learner'ın Dışa Açıklık Endeksi: Bu endeks gerçekleşen ticaret akışları ile teorik ticaret modeli tarafından öngörülen ticaret akışları arasındaki farkı hesaplamaktadır.

- Ortalama Karaborsa Primi: 1980’li yıllarda döviz kuru piyasasındaki karaborsa priminin ortalama değeri dış sektördeki sapmaların büyüklüğü için yakınsak değer olarak kullanılmaktadır.
- İmalat Sanayindeki Ortalama İthalat Vergisi
- Ortalama Tarife Dışı Engeller
- Uluslararası Ticaretteki Sapmaların Herritage Kurum Endeksi (The Heritage Foundation Index of Distortions in International Trade): Birden beşe kadar değerler alan bu endeks ticareti bozucu hükümet politikalarının büyüklüğünü ölçmeye çalışmaktadır.
- Toplam Ticaret Vergileri Oranı: Uluslararası ticaret üzerinden alınan toplam vergi gelirlerinin toplam ticarete oranıdır.
- Wolf’un İthalat Sapmaları Endeksi

S.Edwards dışa açıklığın yakınsak değerleri olarak kabul edilen bu dokuz göstergenin ticaret politikasının farklı yönlerini gösterdiğini belirterek, bunların regresyona ayrı değişkenler biçiminde dahil edilmesinin bilgi kaybına yol açabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle çalışmada söz konusu dokuz dışa açıklık göstergesi tek bir karma endekste bir araya getirilmiştir. Çalışmada bu karma endeksin kullanıldığı regresyon analizinde diğer şartlar sabitken, dışa nispeten daha açık ekonomilerin, dışa kapalı ekonomilerden daha yüksek verimlilik artışlarına sahip olma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada toplam faktör verimliliğinin potansiyel belirleyicileri olarak kurumlar, makro ekonomik istikrar ve politik sistem dikkate alındığında da sonuç değişmemiş, dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur²⁹⁶.

1.4. Bahmani-Oskooee ve Niroomand’ın Çalışması (1999)

Bahmani-Oskooee ve Niroomand, çalışmalarının temel amacının ekonomik performans ve dış ticaret arasında istatistiksel bir ilişki bulmak olduğunu belirtmiştir.

²⁹⁶ Sebastian EDWARDS, “Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 5978, (March 1997), s.1-15.

Çalışmada, reel GSYİH (ya da reel GSMH) ekonomik performansın bir ölçütü olarak kullanılmıştır. Dışa açıklık ölçüsü olarak ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı kabul edilmiştir. Bahmani-Oskooee ve Niroomand, dışa açıklık ile yurtiçi üretim arasında uzun dönemde ilişki olup olmadığını 1960-1992 döneminde gelişmiş ve az gelişmiş 59 ülke için Johansen-Juselius eşbütünleşme analizi ile test etmiştir. Dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırabilmek için önce değişkenlerin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir. Bahmani-Oskooee ve Niroomand Augmented Dickey-Fuller(ADF) genişletilmiş birim kök testi sonucunda, sadece 22 ülke için eşbütünleşme testinin yapılabileceğini bulmuştur. Çalışmada eşbütünleşme tekniğinin uygulandığı 22 ülkenin 19'unda dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bahmani-Oskooee ve Niroomand, ekonomik büyüme ile dışa açıklık arasındaki ilişkiyi araştırırken, niçin dışa açıklık ölçüsü olarak ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranını kullanmayı tercih ettiklerini şöyle açıklamaktadırlar:

Ticaret ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, ülkenin yurtiçi üretimi ve ihracatı arasındaki ilişkiye yoğunlaşarak, ihracat öncülüğünde büyümeyi test etmektedir. Ancak, bu sürece yönelik olarak önemli eleştiriler yapılmaktadır. Çünkü, ihracatın GSYİH ya da GSMH'nın bir unsuru olması otokorelasyona yol açmaktadır. Bu nedenle, ihracat ve GSMH arasında pozitif bir korelasyon olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda çalışmada ihracatın kusurlu bir dışa açıklık ölçüsü olarak görülmesi nedeniyle çıktı ve ihracat arasındaki istatistiksel ilişkinin araştırılması yerine, dışa açıklık derecesi (ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir²⁹⁷.

1.5. Jeffrey A. Frankel ve David Romer'in Çalışması (1999)

Ticaretin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olup olmadığını araştıran bu çalışma, ticaret için alternatif bir enstrüman (araç) değişken önermektedir. Ticaretin “yerçekimi (gravity) modellerinin”²⁹⁸ gösterdiği gibi, coğrafya ikili ticaretin güçlü bir belirleyicisidir. Bu çalışmada, ikili ticaretin önemli belirleyicilerinden olan

²⁹⁷Mohsen BAHMANI-OSKOOEE and Farhang NIROOMAND, “Openness and Economic Growth”, **Applied Economics Letters**, 6, (1999), s. 557-561.

²⁹⁸Bu modelde, Isaac Newton'un Yerçekimi Kanunu uluslararası ticarete uyarlanmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ticaret ülkelerin GSMH ile doğru orantılı, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklıkla ters orantılı olarak gerçekleşmektedir.

coğrafyanın, ülkenin toplam ticaretinde de aynı derecede önem arz ettiği gösterilmektedir. Bu bağlamda, bir ülkenin diğer ülkelere olan uzaklığı bu ülkenin toplam ticaret hacmi ile ilgili önemli bilgi vermektedir. Ayrıca ülkelerin coğrafi özellikleri bu ülkelerin gelir düzeylerinden, hükümet politikalarından ya da geliri etkileyen diğer faktörlerden etkilenmemektedir. Bu nedenle çalışmada ülkelerin coğrafi özellikleri uluslararası ticaretin gelir üzerindeki etkisini tahmin edebilmek amacıyla enstrümantal değişkenler olarak kullanılmıştır. Uluslararası ticaretin enstrümantal değişkenlerini oluşturabilmek için öncelikle ikili ticaret eşitliği tahmin edilmiş, daha sonra ise ülkenin tüm ticaretinin coğrafi bileşenlerini tahmin etmek amacıyla ikili ticaret eşitliğinin toplam tahmini değerleri hesaplanmıştır.

İkili ticaretin geleneksel “yerçekimi eşitliklerinin” aksine çalışmadaki ticaret eşitlikleri; ülkenin büyüklüğü, diğer ülkelerden uzaklığı ve başka ülkelerle sınıra sahip olup olmadığı ya da kara ile kuşatılıp kuşatılmadığı (landlocked) gibi sadece coğrafi özellikleri kapsamaktadır. Ticaret eşitliğinin bu özelliği, enstrüman değişkenin sadece ülkenin coğrafi özelliklerine bağlı olmasını sağlamaktadır. Çalışmada, sözü edilen bu coğrafi özelliklerin ülkenin toplam ticaretini önemli ölçüde etkilediği bulunmuştur.

Çalışmanın temel görüşü, üç eşitlikli bir model yardımıyla ortaya konulmaktadır. İlk eşitlikte, i ülkesinin ortalama gelir düzeyi, diğer ülkelerle (uluslararası ticaret) ve ülke içi etkileşiminin (ülke içi ticaret) bir fonksiyonudur:

$$\ln Y_i = \alpha + \beta T_i + \gamma W_i + \varepsilon_i \quad (3.4)$$

Burada; Y_i kişi başına geliri, T_i uluslararası ticareti, W_i ülke içi ticareti ve ε_i gelir üzerindeki diğer faktörlerin etkisini göstermektedir. Diğer iki eşitlik, uluslararası ve ülke içi ticaretin belirleyicileri ile ilgilidir.

Uluslararası ticaret aşağıda gösterildiği gibi, bir ülkenin diğer ülkelere yakınlığı ile diğer faktörlerin fonksiyonudur.

$$T_i = \psi + \phi P_i + \delta_i \quad (3.5)$$

Ülke içi ticaret ise ülkenin büyüklüğü S_i ile diğer faktörlerin bir fonksiyonudur:

$$W_i = \eta + \lambda S_i + v_i \quad (3.6)$$

J.Frankel ve D.Romer'in analizlerindeki temel varsayım, ülkenin coğrafi özelliklerinin (P_i ve S_i), Eşitlik (3.4) ve (3.6)'daki artık değerler (residuals) ile ilişkili olmadığıdır. Ülkelerin coğrafi yapısına bağlı olan diğer ülkelere yakınlığı ve ülke büyüklüğü özellikleri gelir ve hükümet politikaları gibi faktörlerden etkilenmemektedir.

Aşağıda görüldüğü gibi, Eşitlik (3.6) Eşitlik (3.4)'de yerine konulduğunda,

$$\begin{aligned} \ln Y_i &= \alpha + \beta T_i + \gamma(n + \lambda S_i + v_i) + \varepsilon_i \\ &= (\alpha + \gamma\eta) + \beta T_i + \gamma\lambda S_i + (\gamma v_i + \varepsilon_i) \end{aligned} \quad (3.7)$$

elde edilir.

Eşitlik (3.7) yardımıyla uluslararası ticaretin sadece gelir üzerindeki etkisi değil (β), ülke büyüklüğünün gelir üzerindeki etkisi de ($\gamma\lambda$) tahmin edilebilmektedir. Çalışmada iki ülke arasındaki ikili ticaret eşitliği şöyledir:

$$\begin{aligned} \ln(\tau_{ij} / GDP_i) &= a_0 + a_1 \ln D_{ij} + a_2 \ln N_i + a_3 \ln A_i + a_4 \ln N_j + a_5 \ln A_j + a_6 (L_i + L_j) \\ &+ a_7 B_{ij} + a_8 B_{ij} \ln D_{ij} + a_9 B_{ij} \ln N_i + a_{10} B_{ij} \ln A_i + a_{11} B_{ij} \ln N_j + a_{12} B_{ij} \ln A_j + a_{13} B_{ij} (L_i + L_j) + e_{ij} \end{aligned} \quad (3.8)$$

Burada; τ_{ij} i ve j ülkeleri arasında ihracat ve ithalat toplamıyla ölçülen ikili ticareti, D uzaklığı, N nüfusu, A yüz ölçümünü, L kara ile kuşatılmış ülkelerin kukla değişkenini ve B iki ülke arasındaki ortak sınır kukla değişkenini göstermektedir. Regresyon sonucunda uzaklığın ikili ticareti oldukça önemli ölçüde ve negatif olarak etkilediği bulunmuştur. i ve j ülkeleri arasındaki ticaret, j ülkesinin büyüklüğü arttıkça artmaktadır. Ticaretin j ülkesinin nüfusuna göre esneklik değeri yaklaşık 0.6'dır. Ayrıca, ticaret (i ülkesinin GSYİH'nın bir oranı olarak) i ülkesinin büyüklüğü ve j ülkesinin yüzölçümü arttıkça azalmaktadır. Eğer bir ülke kara ile kuşatılmış ise uluslararası ticaret üçte bir oranında azalmaktadır.

Regresyon analizinde coğrafi değişkenlerin ikili ticaretin önemli belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir ülkenin toplam ticareti göz önüne alındığında ise Eşitlik (3.8) Eşitlik (3.9)'daki gibi tekrar yazılabilir:

$$\ln(\tau_{ij} / GDP_i) = a'X_{ij} + e_{ij} \quad (3.9)$$

Eşitlik(3.9)'da, a katsayılar vektörünü (Eşitlik 3.8'deki a_0, a_1, \dots, a_{13}) ve X_{ij} Eşitlik(3.8)'in sağ tarafında yer alan değişkenler vektörünü $(1, \ln D_{ij}, \dots, B_{ij} [L_i + L_j])$ göstermektedir. Bu çerçevede i ülkesinin toplam ticaretinin coğrafi unsurlarının tahmini şöyledir:

$$\hat{T}_i = \sum_{i \neq j} e^{\hat{a}'X_{ij}} \quad (3.10)$$

Çalışmada i ülkesi ticaretinin coğrafi bileşenleri tahmin edilirken bu ülkenin diğer tüm dünya ülkeleri ile yaptığı ikili ticaretinin tahmini coğrafi bileşenleri toplanır. Çalışmada tahmini ticaret büyüklüğünün gerçekleşen ticaret büyüklüğü hakkında önemli bilgi sağladığı ve aralarında pozitif bir ilişki bulunduğu ileri sürülmektedir. J.Frankel ve D. Romer söz konusu enstrümantal değişkenleri ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırabilmek amacıyla oluşturmuştur.

$$\ln Y_i = a + bT_i + cLnN_i + c_2LnA_i + u_i \quad (3.11)$$

Burada Y_i , i ülkesinin kişi başına düşen gelirini, T_i ticaret payını, N_i nüfusu ve A_i yüz ölçümünü göstermektedir. Çalışmada basit en küçük kareler yöntemiyle elde edilen tahmin sonuçları, ticaret ve gelir arasında istatistiki ve ekonomik olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ticaret payındaki %1'lik artışın, kişi başına gelirden %0.9 artış sağladığı bulunmuştur. Ayrıca uluslararası ticaret kontrol edildiğinde, ülke büyüklüğü ile kişi başına gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Bu bulgu, ülke içi ticaretin yararlı bir faaliyet olduğu görüşünü desteklemektedir. Aynı eşitliğe enstrümantal değişkenler yöntemi uygulandığında, ticaret payının katsayısı yükselmektedir. Bu bağlamda, ticaret ve gelir arasındaki ilişki incelenirken kullanılan

basit en küçük kareler yöntemi ticaretin etkisini daha yüksek değil, aksine düşük tahmin etmektedir. Enstrümantal değişkenler kullanılarak elde edilen tahmin sonuçları, ticaret payındaki %1’lik artışın kişi başına geliri %2 oranında arttırdığını göstermektedir²⁹⁹.

2.TÜRKİYE’NİN DIŞA AÇIKLIK VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN VAR MODELİ ÇERÇEVESİNDE TEST EDİLMESİ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de dışa açıklığın reel üretim düzeyine etkisinin belirlenmesidir. Bu bağlamda ekonomik büyüme teorileri çerçevesinde birinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, dışa açıklığın sermaye birikimi ve teknolojik gelişme sonucunda sağlanan verimlilik üzerindeki etkileri aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkileyeceği hipotezi VAR (Vector Auto Regression) modeli yardımıyla 1988:1-2005:2 dönemi için sınanacaktır.

2.1. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada öncelikle birim kök testi yapılacak, daha sonra VAR modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar, etki-tepki fonksiyonları (impulse-response functions) ve varyans ayrıştırma (variance decomposition) tekniklerinden yararlanılarak yorumlanacaktır.

2.1.1. Birim Kök (Unit Root) Testi

VAR yönteminin uygulanmasından önce, zaman serilerinin durağan başka bir deyişle birim köke sahip olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Zaman serilerinin kullanıldığı modellerde durağanlık koşulunun yerine getirilmesi önemlidir. Stokastik bir sürecin ortalaması ve varyansı zaman dönemi boyunca sistematik bir

²⁹⁹Jeffrey A. FRANKEL and David ROMER, “Does Trade Cause Growth”, **The American Economic Review**, Vol. 89, No. 3, (June 1999), s. 379-387.

değişme göstermiyorsa seri durağan (stationary) zaman serisi adını alır. Bu, durağanlık koşulunun geçerli olduğu anlamına gelir.

İktisadi zaman serileri genel olarak durağan değildir. Zaman serilerinin modellenmesinde ve nedensellik ilişkilerinin belirlenmesinde serilerin durağan olması, diğer bir deyişle birim kök içermemesi arzu edilir bir özelliktir³⁰⁰. Serilerin durağan olamaması iki açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle durağan olmayan seriler kullanılarak yapılacak regresyon analizi gerçeğe uymayan sonuçlar verecektir. Durağan olmayan serilerin kullanıldığı regresyon denklemlerinde değişkenler arasında bir ilişki olmadığı halde, “spurious regression” (sahte regresyon) olarak ifade edilen, anlamlı t ve F istatistikleriyle yüksek R^2 değerlerine rastlanması mümkündür. Ayrıca bu tür serilerde geçici şokların etkileri sürekli hale gelecektir. Bu nedenlerle zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda ilk aşama serilerin durağanlık özelliğini taşıyıp taşımadığının incelenmesi olmaktadır.

Bu çerçevede zaman serilerinde durağanlığı tespit etmek amacıyla yaygın olarak Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller, ADF) ya da Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller, zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla üç farklı regresyon eşitliği kullanılmıştır. Bunlar,

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.12)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.13)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 t + \varepsilon_t \quad (3.14)$$

Yukarıdaki üç regresyon arasındaki fark, deterministik unsurların (a_0 ve $a_2 t$) regresyona dahil edilip edilmemesiyle ilgilidir. İlk regresyon rassal yürüyüş modeli olarak adlandırılır. İkinci regresyona sabit terim eklenmiş, üçüncü regresyona ise hem sabit hem de lineer zaman trendi dahil edilmiştir.

Tüm regresyon eşitlikleri için sıfır hipotezi (H_0) $\gamma=0$, yani birim kök var biçimindedir. Yukarıdaki eşitliklerden bir ya da birden fazlasının γ 'nin ve hata teriminin tahmini değerlerini elde edebilmek amacıyla basit en küçük kareler

³⁰⁰Erkan İŞİĞİÇOK, *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi Türkiye’de Para Arzu ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994), s.47.

yöntemiyle tahmin edilmesi gerekir. Daha sonraki aşamada ise, t istatistiği ile Dickey Fuller tablosunda rapor edilen değerler karşılaştırılarak sıfır hipotezinin red ya da kabul edileceğine karar verilir³⁰¹.

Eğer ε_t hata terimi ardışık bağımlıysa Eşitlik (3.14) şöyle düzeltilir:

$$\Delta y_t = a_0 + a_2 t + \gamma y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.15)$$

Eşitlik (3.15)'e gecikmeli fark terimleri ($\Delta y_{t-1} = y_{t-1} - y_{t-2}$, $\Delta y_{t-2} = y_{t-2} - y_{t-3}$ v.d.) kullanılır. Gecikmeli fark terimlerinin sayısı, çoğunlukla ampirik olarak belirlenmektedir. Burada temel amaç, yukarıdaki eşitlikteki hata teriminin ardışık bağımsız olmasını sağlayacak kadar terimi modele dahil etmektir. Burada da öne sürülen sıfır hipoteziyle $\gamma=0$ olması durumu (y 'de birim kök vardır) test edilir. Sıfır hipotezinin red edilememesi serinin birim kök içerdiğini başka bir deyişle durağan olmadığını göstermektedir.

(3.15)'deki modele Dickey-Fuller testi (DF) uygulanırsa, buna Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller, ADF) testi denir. ADF test istatistiği ile DF istatistiği aynı asimptotik dağılıma sahip olduklarından aynı kritik değerleri kullanılabilir³⁰². Phillips Perron (PP) bir zaman serisindeki ardışık bağımlılığı kontrol etmek amacıyla parametrik olmayan bir metod önermiştir. Birinci dereceden auto regressive (otoregressif) ardışık bağımlı ya da AR(1) durumunda PP testi (3.16)'deki regresyon kullanılarak yapılır³⁰³:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.16)$$

³⁰¹Walter ENDERS, **Applied Econometric Time Series**, (Canada: John Wiley & Sons Inc, 1995), s.221.

³⁰²Damodar N. GUJARATI, **Basic Econometrics**, Third Edition, (Turkey: Literatür Yayıncılık, 1995), s.720.

³⁰³Eviews 4.0, **Users Guide**, Quantative Micro Software, Second Edition, 1998, s.331.

2.1.2. VAR (Vector Auto Regression) Modeli

VAR birbirleriyle ilişkili zaman serileri sistemlerini ve değişkenler sistemindeki tesadüfi şokların (random disturbances) dinamik etkilerini analiz etmede yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. VAR modeli Sims tarafından Granger nedensellik testini temel alarak geliştirilmiştir. Modelde yer alan içsel değişkenler hem bu değişkenlerin her biri, hem de diğer içsel değişkenlerin belli bir döneme kadar gecikmeli değerleri ile ilişkilendirilir. Sims yapısal modellerdeki içsel dışsal ayrımını eleştirir ve bu ayrımın suni olduğunu belirtir.

VAR modelinin matris formunda genel gösterimi (3.17)'deki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (3.17)$$

Bu eşitlikte y_t içsel değişkenler vektörünü, x_t dışsal değişkenler vektörünü, A_1, \dots, A_p ve B tahmin edilecek katsayılar matrisini, ε_t ise birbirleriyle korelasyon içinde olan, ancak gecikmeli değerler ve eşitliğin sağ tarafında yer alan tüm değişkenler ile korelasyon ilişkisine sahip olmayan hata terimleri vektörüdür³⁰⁴.

Çalışmada GSYİH'nın (GDP); sermaye birikimi (CAPTL), verimlilik (PRODVTY), dışa açıklık (TRADE) ve kukla değişkenlerin (DUM94, DUM01) fonksiyonu olduğu bir model ortaya konularak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\text{GDP} = F(\text{TRADE}, \text{CAPTL}, \text{PRODVTY}, \text{DUM94}, \text{DUM01})$$

VAR modelinin gösterimi dikkate alındığında, çalışmada dışa açıklık ile reel ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tahmininde kullanılacak VAR modeli (3.18)'de gösterilmiştir.

$$T_t = \beta_0 + \beta_1 T_{t-1} + \dots + \beta_m T_{t-m} + \theta Z_t + \varepsilon_t \quad (3.18)$$

³⁰⁴ Eviews 4.0, **Users Guide**, Quantative Micro Software, Second Edition, 1998, s.509.

Eşitlik (3.18)'de,

T_t	: içsel değişkenler vektörü (trade, prodvty, captl)
$T_{t-1} + \dots + T_{t-m}$: gecikmeli içsel değişkenler vektörü
Z_t	: dışsal değişkenler vektörü (dum94, dum01)
β_0	: sabit terim vektörü
$\beta_1 \dots \beta_m$: gecikmeli içsel değişkenler katsayı matrisi
ε_t	: hata terimi vektörü

olarak belirtilmektedir.

2.1.3. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Çalışmanın veri seti; GSYİH (GDP, 1987 fiyatlarıyla), gayri safi sabit sermaye oluşumu (CAPTL, 1987 fiyatlarıyla), verimlilik (PRODCVTY, 1997 fiyatlarıyla), dışa açıklık (TRADE, 1987 fiyatlarıyla) ve kukla değişkenlerden (DUM94, DUM01) meydana gelmektedir. Model tahmininde kullanılan bu değişkenlerin tümü, T.C.Merkez Bankası'nın "Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden" (EVDS) elde edilmiştir. Çalışmada sermaye ve verimlilik göstergeleri olarak sırasıyla, gayri safi sabit sermaye oluşumu ile imalat sanayi-çalışan kişi başına kısmi verimlilik endeksi kullanılmıştır.

Pek çok ampirik çalışmada mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya bölünmesiyle elde edilen oran, dışa açıklık değişkeni olarak kabul edilmektedir. Bu oran, literatürde ticaret yoğunluk oranı ya da ticaret bağımlılık oranı olarak adlandırılmaktadır. Ticaret yoğunluk oranının kolay hesaplanması ve dışa açıklığı temsil eden bir gösterge olarak yaygın olarak kabul görmesi dolayısıyla, çalışmaların büyük bir kısmında kullanılmaktadır. Modelimizde ihracat ve ithalatın GSYİH'ya bölünmesiyle elde edilen bu oran dışa açıklık değişkeni olarak kullanıldığında, eşitliğin her iki yanında GSYİH değişkeninin bulunması ekonometrik olarak bazı sakıncalar doğurabilmektedir. Bu sakıncalardan ilki, Sıradan En Küçük

Kareler (Ordinary Least Squares: OLS: SEK) regresyon modelinin temel varsayımlarından olan, açıklayıcı değişken (x) ile hata terimi (u) arasında korelasyonun bulunmaması varsayımının ihlal edilmesidir. Açıklayıcı değişken ile hata terimi arasında korelasyonun bulunması içsellik (endogeneity) sorununa yol açarak, tahmin sonuçlarının tutarlı ve sapmasız olmasını engellemektedir. İçsellik sorunu, içsel değişken olarak düşünülen değişkenin yerine hata terimiyle ilişkisiz, fakat yerine geçeceği değişken ile ilişkili bir araç değişken (enstrüman değişken) konularak ortadan kaldırılabılır. Ancak bu koşulları taşıyacak niteliklere sahip bir araç değişken seçmek oldukça güçtür. Bu çalışmada tahmin edilen modelden tutarlı ve sapmasız sonuçlar elde edilebilmesi amacıyla içsellik test edilmiş ve ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya bölünmesiyle elde edilen ticaret yoğunluk başka bir deyişle dışa açıklık değişkeninin içsel bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle dışa açıklık değişkeni olarak ihracat ve ithalat toplamının kullanılması uygun görülmüştür.

Ancak ülkelerin dış ticaret politikalarının gelir eşitliğinde ihmal edilen başka faktörlerle ilişkili olması durumunun da söz konusu olabileceğini belirten çalışmalar bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu çalışmalarda gelir eşitliğinde yer alan dış ticaret değişkeninin büyük olasılıkla içsel olabileceği belirtilmektedir. Örneğin, dış ticaretini libere etmiş bir ülke aynı zamanda istikrarlı para ve maliye politikası izleyebilir. Bu politikalar, ülkenin ekonomik büyümesini etkileyebilir. Bu çerçevede çalışmamızın dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran ampirik çalışmalar başlığı altında özetlendiği gibi, J.Frankel ve D.Romer ticaret için alternatif bir araç değişken ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın yanında, ticaretin “yerçekimi modelleri” olarak adlandırılan başka çalışmalar da yapılmıştır³⁰⁵.

Kısmi verimlilik endeksi verileri, üç aylık olarak 1988 yılından başlatıldığı ve daha öncesine ait veriler yayınlanmadığı için, çalışmamız 1988:1-2005:2 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada üç aylık zaman serilerinde mevsimselliğin etkileri önemli görüldüğünden, kullanılan veri setindeki tüm değişkenler tramo/seats programı yardımıyla mevsimsellikten arındırılmıştır.

³⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Jeffrey A. FRANKEL, David ROMER, Teresa CYRUS, “Trade and Growth in East Asian Countries: Cause and Effect?”, **NBER Working Paper**, Working Paper No: 5732, (August 1996); Shuo ZHANG, “A Panel Study of Openness-Growth Linkage”, **Working Paper Department of Economics, Syracuse University**, (2003).

Model tahmininde tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. İktisadi değişkenler, gerçek değerleri üzerinde doğrusal değil, genellikle logaritmik değerleri üzerinde doğrusaldır. Bu nedenle serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerleri kullanılmaktadır³⁰⁶.

Ayrıca içsel değişkenlerin yanında sabit terim (c) ve 1994 ve 2001 krizlerinin değişkenleri etkilediği varsayılarak, söz konusu krizlerin etkilerini modele dahil edebilmek amacıyla aşağıdaki kukla değişkenler modele dışsal değişken olarak eklenmiştir:

Kukla=0 (1994'ün 1. eyreği ve son çeyreği arasındaki dönem)

Kukla=1 (1988'in 1.çeyreği 1993'ün son çeyreği; 1995'in 1. eyreği 2005'in 2. eyreği)

Kukla=0 (2001'in 1. eyreği ve son çeyreği arasındaki dönem)

Kukla=1 (1988'in 1.çeyreği 2000'in son çeyreği; 2002'in 1. eyreği 2005'in 2. eyreği)

2.2. Tahmin Sonuçları ve Değerlendirmesi

VAR analiz sonuçlarına geçmeden önce modelde yer alan zaman serilerine Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır.

2.2.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Burada modelde kullanılacak sermaye, dışa açıklık, gayri safi yurtiçi hasıla, verimlilik ve gayri safi sabit sermaye oluşum değişkenlerinin ayrı ayrı durağan olup olmadıkları ve eğer durağan iseler hangi düzeyde durağan oldukları ADF testi ile sınınmıştır. ADF test sonuçları Tablo 18'de gösterilmektedir.

³⁰⁶İŐİŐİŐOK, a.g.e., s.48

ADF test istatistiği mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde Mac Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğunda sıfır hipotezi reddedilir. Bu serinin birim kök içermediğini başka bir deyişle durağan olduğunu göstermektedir. Ters durumda ise, serilerin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

Yukarıda belirtilen test süreciyle ilgili bir diğer aşamada uygun gecikme sayısının belirlenmesidir. Bu çerçevede çalışmamızda Schwartz Enformasyon Kriteri (SIC) kullanılmıştır.

Tablo 18: Birim Kök (ADF) Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği		Kritik Değerler	
	Düzy	Birinci Farklar	Düzy	Birinci Farklar
LTRADESA	-2.706094	-7.622314	-3.4749	-3.4759
LCAPTLSA	-1.765421	-5.789465	-3.4749	-3.4759
LPRODUCTVTYSA	-2.250730	-8.648138	-3.4749	-3.4759
LGDPESA	-2.626542	-8.313881	-3.4749	-3.4759

Notlar:

- 1- Değişkenlerin önüne gelen "L" harfi değişkenlerin logaritmalarının alındığını göstermektedir.
- 2- Değişkenlerin sonuna eklenen "SA" değişkenlerin mevsimsel dalgalanmalardan arındırıldığını belirtmektedir.
- 3- MacKinnon kritik değerlerine göre %5 anlam düzeyindeki değerler dikkate alınmıştır.
- 4- Sabitli ve Trendli model kullanılarak test sonuçları elde edilmiştir.

Birim kök testi sonuçlarına göre, tüm değişkenler birinci farklarında durağanlığa sahiptirler.

2.2.2. VAR Analizi Test Sonuçları

VAR modelinde yer alacak değişkenlerin durağan olup olmaması gereğine yönelik olarak çeşitli görüşler söz konusudur. Sims ve Doan değişkenler birim kök içerseler bile fark alınmasına karşı görüş bildirmişlerdir. Sims ve Doan, VAR analizinin amacının parametre tahmini olmadığını, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yazarların fark alınmasına karşı görüş belirtmelerinin temel nedeni, verilerdeki birlikte hareket (eşbütünleşme ilişkisi gibi) ile ilgili bilgilerde kaybın ortaya çıkmasıdır³⁰⁷. Çalışmada değişkenler Sims ve Doan'ın önerdiği gibi düzey değerleriyle sisteme dahil edilmiştir. Çalışmada VAR modeliyle tahmin edilen katsayıların tek tek yorumlanmasının güç olması nedeniyle, bunlardan elde edilen etki-tepki fonksiyonları (impulse-response functions) ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) teknikleri kullanılmıştır.

Tahmin edilen VAR modelinin etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması teknikleriyle yorumlanmasına geçilmeden önce, en uygun gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine dayalı olarak belirlenmiştir.

Tablo 19: Gecikme Uzunluğunun Test Sonuçları

Gecikme	LogL	FPE	SC	HQ
0	273.9274	3.28E-09	-7.780441	-8.025765
1	547.2459	1.06E-12*	-15.28192*	-15.85434*
2	559.8313	1.19E-12	-14.63550	-15.53502
3	575.8424	1.22E-12	-14.09612	-15.32274
4	595.3731	1.13E-12	-13.66673	-15.22045
5	603.0329	1.56E-12	-12.86638	-14.74719
6	612.3262	2.10E-12	-12.11708	-14.32499

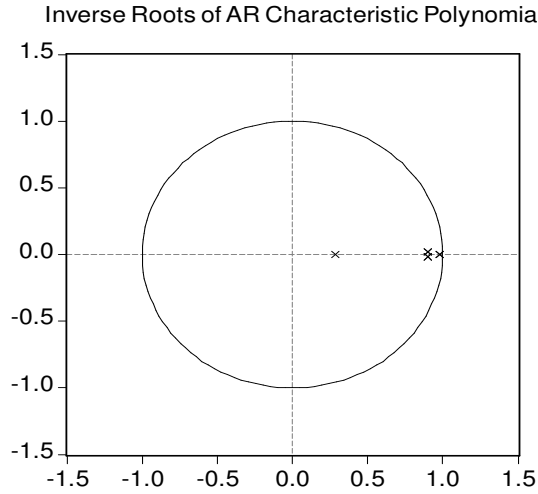
Notlar:

- 1- Test sonuçları %5 güven aralığında elde edilmiştir.
- 2- FPE(Final Prediction error), SC(Schwartz), HQ (Hannan-Quinn bilgi kriterlerini belirtmektedir).

Tablo 19'da verilen test sonuçlarına göre Akaike (AIC), Schwartz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterleri bir gecikmeyi önermektedir. Sözü edilen bilgi kriterleri göz önüne alınarak, modelde bir gecikme kullanılmıştır. Ayrıca bu gecikme uzunluğu model tahmininde kullanıldığında, sistemin AR karakteristik köklerinin birim çemberin içinde kalarak durağan olduğu ve VAR modelinin istikrar koşulunu sağladığı tespit edilmiştir (Şekil 19).

³⁰⁷ Walter ENDERS, **Applied Econometrics Time Series**, (United States : John Wiley & Sons Inc, 1995), s.301.

Şekil 19: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

VAR modelinde etki-tepki fonksiyonlarının elde edilebilmesi için sözü konusu istikrar koşulunun sağlanması gerekmektedir³⁰⁸.

2.2.2.1. Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonları VAR sistemi içerisinde yer alan değişkenlerin herhangi birinde ortaya çıkabilecek bir birimlik şoka (innovation) diğer değişkenlerin tepkisi konusunda bilgi vermektedir.

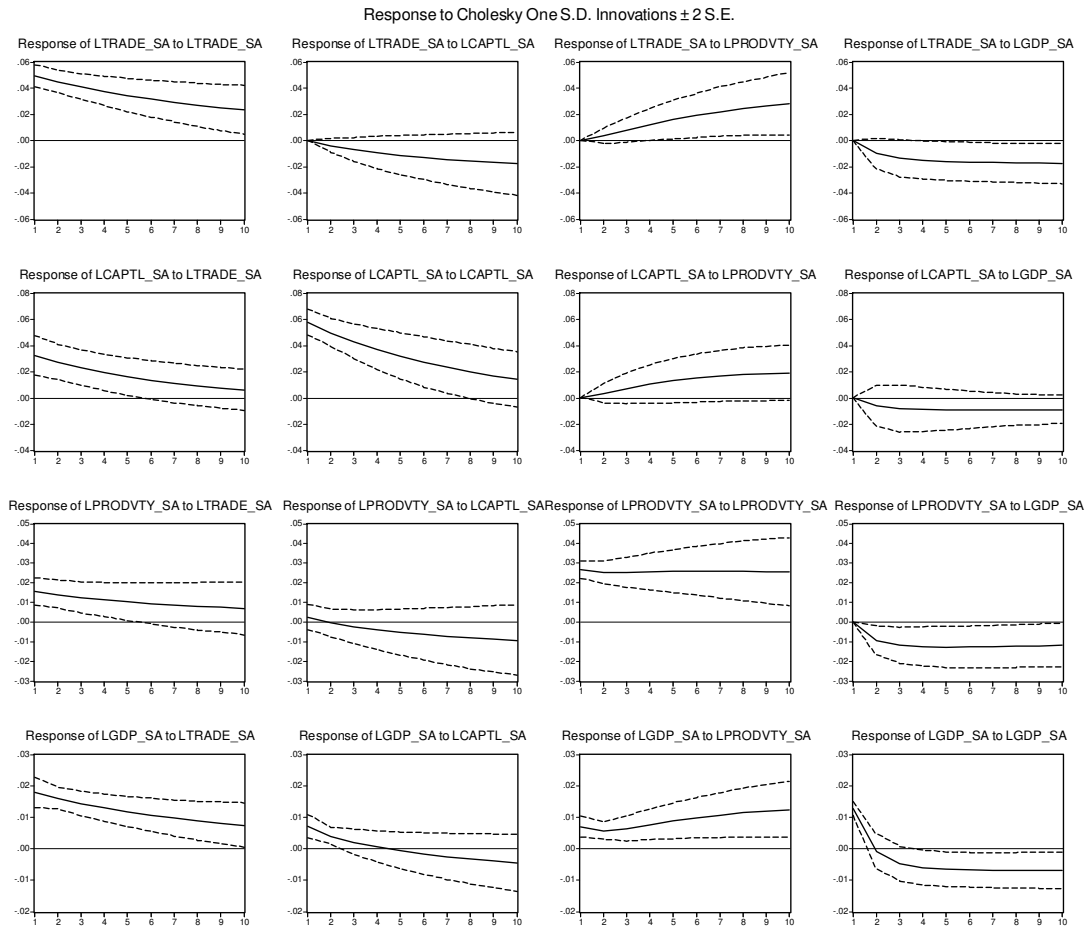
İktisadi değişkenlerin karşılaştıkları şoklar genellikle iki kategoride toplanabilir. Bir kısım şoklar kalıcı bir karaktere sahiptir ve iktisadi değişkenler üzerindeki etkileri uzun süre devam eder. Diğer bir deyişle, bu tür bir şok sisteme girdiği anda yalnızca o dönemi değil, daha sonraki uzunca bir dönemi etkileyebilmektedir. Teknoloji nitelikteki şoklar bunlara iyi bir örnek oluşturur. Geçici nitelikteki diğer bazı şoklar ise, sisteme girdikleri anda önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, bu etki kalıcı bir niteliğe sahip değildir ve takip eden birkaç dönem içinde etkileri kaybolur³⁰⁹.

³⁰⁸G.S. MADDALA, **Introduction to Econometrics**, Second Edition, (New York: Macmillan Publishing Company, 1992), s.579-580.

³⁰⁹N. SÜALP, “İktisatta Zaman Serileri ve Koentegrasyonun Yeri ve Kullanımı Üzerine”, **İktisat Dergisi**, (Ekim 1997), s.76.

Etki-Tepki fonksiyonlarının grafiksel gösteriminde, güven sınırlarının da yer almasının etki-tepki fonksiyonlarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının analiz edilebilmesi için gerekli olduğu görüşü kabul görmektedir. Bir standart hatalık şoka etki ve tepkiler Şekil 20'deki grafikler yardımıyla incelenebilir.

Şekil 20: Bir Standartlık Şoka Etki ve Tepkiler

Dışa açıklıktaki bir şoka GSYİH pozitif yönde tepki vermekte, ancak bu etki zaman içinde azalmaktadır. GSYİH'daki bir şoka dışa açıklık negatif yönde tepki vermektedir.

Şekil 20'de görülen grafiklerde görülen düz çizgiler nokta tahminlerini, kesikli çizgiler ise iki standart hatalık güven aralıklarını belirtmektedir. VAR modelindeki

değişkenlerin sıralaması “etki-tepki” tekniği için önem arz etmektedir. Bu çalışmada değişkenler en dışsaldan en içsele göre sıralanmıştır: TRADE, CAPTL, PRODVTY, GDP. Bu sıralamaya göre örneğin, dışa açıklığın hata teriminde meydana gelecek bir değişim sırasıyla önce sermayeyi daha sonra verimliliği ve son olarak üretimi etkileyecektir.

2.2.2.2. Varyans Ayrıştırması

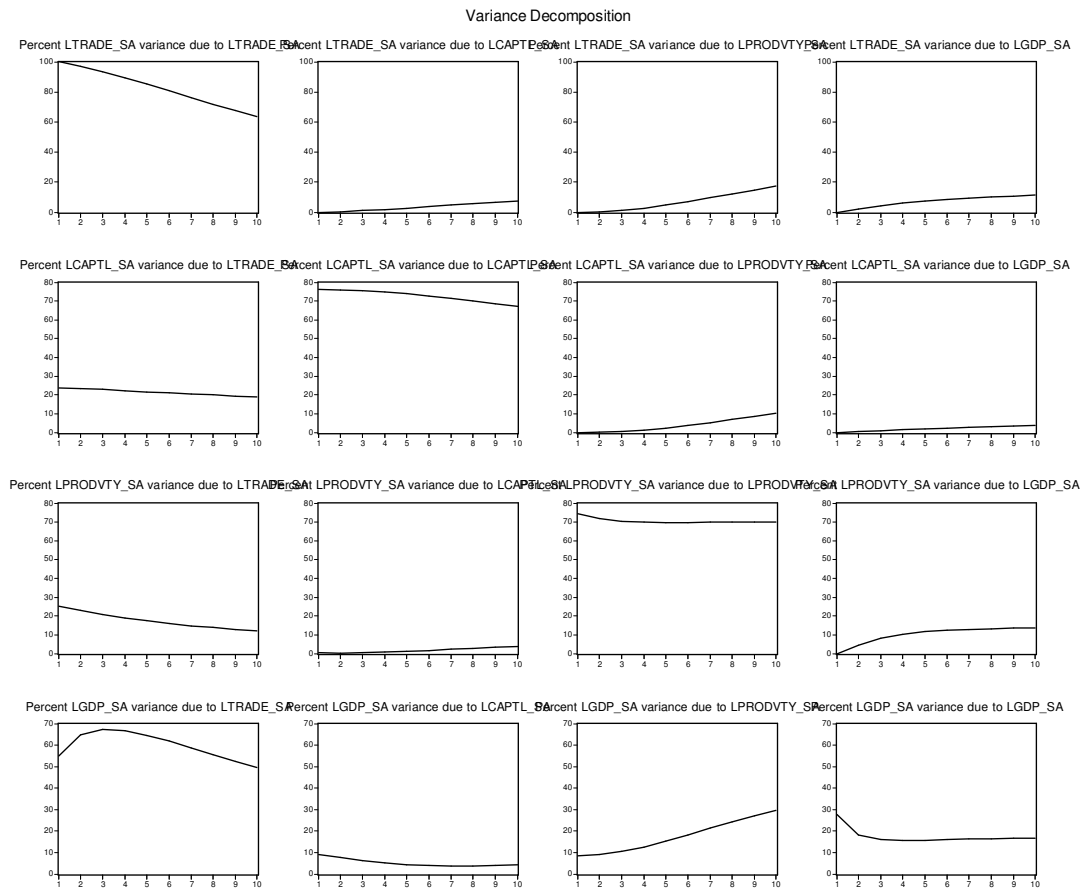
Varyans ayrıştırması yoluyla, içsel değişkenlerin varyanslarındaki (standart sapma) değişmelerin kaynakları ayrıştırılabilir. Varyans ayrıştırması tekniği herhangi bir değişkenin varyansındaki değişimin ne kadarının kendisinden, ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını yüzde olarak belirtmektedir. Ayrıca varyans ayrıştırmaları, değişkenler arası nedensellik ilişkisinin derecesi konusunda da bilgi vermektedir. Tablo 20’de görüldüğü gibi, yapılan varyans ayrıştırması analizi sonucunda, GSYİH değişkeninin varyansında meydana gelen değişimin başlangıç döneminde %54’ü dışa açıklık (TRADE), yaklaşık %9’u sermaye (CAPTL), %8’i verimlilik (PRODVTY) ve %27’si kendisinden kaynaklanmaktadır. On dönem dikkate alındığında verimliliğin üretim üzerindeki etkisi artarken, sermayenin ve gayri safi yurtiçi hasılanın üretim üzerindeki etkilerinin azaldığı görülmektedir. Dışa açıklığın üretim üzerindeki etkisi ise 3.dönemden sonra azalma eğilimine girmiştir. 10. dönemde üretimdeki değişimin önemli kaynakları %49 oranında dışa açıklık ve %29 oranında verimliliklidir.

Tablo 20: GSYİH Değişkeninin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	LTRADESA	LCAPTLSA	LPRODVTYSA	LGDPSA
1	0.024159	54.89829	8.973715	8.480241	27.64775
2	0.029792	64.90548	7.703875	9.142445	18.24820
3	0.034097	67.32736	6.244335	10.50868	15.91962
4	0.037772	66.66648	5.114149	12.64136	15.57801
5	0.041059	64.60884	4.348737	15.30567	15.73675
6	0.044099	61.85710	3.903074	18.25042	15.98941
7	0.046979	58.78405	3.721528	21.27577	16.21865
8	0.049742	55.61729	3.749686	24.24096	16.39207
9	0.052414	52.50031	3.938126	27.05592	16.50564
10	0.055006	49.52064	4.244288	29.66965	16.56542

Varyans ayrıştırmasının grafiksel gösterimi (Şekil 21) ve GSYİH değişkeninin varyans ayrıştırması (Tablo 21) incelendiğinde, GSYİH değişkeninin varyansındaki değişimin dışı açıklık tarafından açıklanan kısmı üçüncü döneme kadar sürekli olarak artış gösterdiği, ancak bu dönemden sonra azaldığı görülmektedir.

Şekil 21: Varyans Ayrıştırması

SONUÇ

Ekonomik büyüme sorunsalı gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde önemli tartışma konularından biridir. Bazı ekonomiler yüksek büyüme oranlarını uzun bir dönem boyunca sürdürürken, bazıları oldukça düşük ve istikrarsız büyüme düzeylerine sahip olmaktadır. Ekonomik büyüme bağlamında düşünüldüğünde, yoksul ülkelerin zenginleşerek gelişmiş ülke konumuna gelebilmesinde ekonomik büyümenin kaynaklarının anlaşılması oldukça önemli bir konudur. Klasik iktisatçılardan itibaren ekonomik büyümenin kaynağı ya da kaynakları ortaya konulmaya çalışılmıştır. A.Smith büyümenin kaynağı olarak temelde işbölümünü görmüş ve uluslararası ticaretin uzmanlaşmayı sağlayarak ekonomik büyümeyi arttırabileceğini belirtmiştir. Solow'un neoklasik büyüme teorisinde, ekonomik büyümenin itici güçleri olarak fiziksel sermaye birikiminin rolüne ve teknolojik gelişmenin önemine vurgu yapılmıştır. Neoklasik teoride, kişi başına uzun dönem büyümenin tek belirleyicisi dışsal teknolojik gelişmedir. Bu nedenle diğer ülkelerle olan ticari ilişkiler ekonominin uzun dönem büyümesi üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Ancak ekonominin dışa açılması, sermayenin uluslararası hareketinden yararlanarak ülkenin sermaye birikim hızını yükseltecektir.

1980'li yılların ortalarında neoklasik teorinin sonuçlarından ve eksikliklerinden yola çıkan ve büyümenin içsel dinamiklerle belirlendiğini ortaya koyan içsel büyüme modelleri gündeme gelmiştir. İçsel büyüme modellerinde ülkelerin dışa açıklıklarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi büyük ölçüde teknolojik yayılma ve bilgi taşmalarından kaynaklanmakta olup, bunlar verimlilik artışlarının temel nedenleri olarak görülmektedir. Bir ülkede yaratılan bilgi ve fikirlerin ulusal sınırları aşması, verimlilik artışlarına yol açan geniş çeşitlilikteki ara mallarına uluslararası ticaret kanalıyla ulaşılması gibi nedenlerle ortaya çıkan pozitif dışsallıklar ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. İçsel büyüme modelleri çerçevesinde ortaya konan bütün bu pozitif dışsallıklar fiziksel sermayenin marjinal verimliliğinin azalmasına engel olarak, ülkelerin uzun dönem büyüme performanslarını arttıracaktır. Ayrıca uluslararası ticaret ölçek ekonomilerinden yararlanmayı sağlayarak fiziksel sermaye birikimine olanak sağlamakta ve verimlilik düzeyini yükseltmektedir. Böylece uluslararası ticaretin dinamik kazanımlarının temeli olarak kabul edilen

kaynakların verimliliklerindeki ya da miktarındaki artış, üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kaymasına neden olmaktadır. Bu çerçevede devlete ekonomik yaşamda sınırlı bir rol biçen ve pasif devlet anlayışının geçerli olduğu neoklasik büyüme teorisinin aksine içsel büyüme teorisinde devlet etkin bir konumdadır. Ancak bu modellerde aktif devlet anlayışı, devletin ekonomide üretici ve yatırımcı olarak yer aldığı Keynesyen büyüme modellerinden farklılık göstermektedir. İçsel büyüme modellerinde devlet; eğitim, Ar-Ge, teknoloji transferi, mülkiyet haklarının korunması, iletişim ağlarının geliştirilmesi gibi özel girişimin etkinliğini arttıracak faaliyetleri içermektedir.

Çalışmamızda, ticari açıklık bağlamında ele alınan dışa açık ekonomik büyüme sürecinin, yararları olduğu kadar bazı sakıncaları da beraberinde getirdiği ortaya konmuştur. Bu çerçevede dışa açıklığın tamamlayıcı kurum ve politikalarının oluşturulmasının önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Dışa açıklığın yol açtığı risk ve tehditlerin büyük ölçüde minimize edilebilmesinde, fırsatların değerlendirilebilmesinde; ulusal yatırım stratejilerinin belirlenmesi, makro ekonomik istikrarın, ulusal uzlaşma ve rekabetçi piyasa ortamınının sağlanması gerekli görülmektedir. İçsel büyüme teorilerinde belirtildiği gibi, uluslararası ticaret kanalıyla yayılan bilgi, verimlilik artışlarına yol açarak ekonomik büyümeyi arttırabilir. Ancak bunun ortaya çıkabilmesi ulusal yenilik sisteminin dışa açıklık kanalıyla ülkeye giren yeni bilgiyi etkin kullanabilme potansiyeline bağlıdır. Eğer ekonomi dışa açıklığın sağladığı yeni bilgiyi kullanabilecek temel fiziksel ve sosyal altyapıdan yoksunsa, açıklığın büyüme üzerindeki etkisi sınırlı düzeyde kalacaktır.

Bu bağlamda dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kalkınma yazınında yoğun bir biçimde tartışılan konulardan biridir. Önceleri ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda dışa açıklık, ihracat ve ithalatı kapsayacak bir biçimde tanımlanarak, ekonomik büyüme ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmında dışa açıklığın ticari açıklık boyutu yanında finansal açıklık boyutu da dikkate alınmıştır.

1980 sonrası dönemde dışa açılma ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeye yönelik neoliberal politikaların öne çıkmasında çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Bunlar; ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin yarattığı sorunlar ve konuya ilişkin

araştırmaların entelektüel etkileri ile IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların rolü, küreselleşme sürecinin hız kazanması ve dış borç krizidir.

Öte yandan tarihsel gelişmeye bakıldığında, II. Dünya Savaşı sonrası bir çok az gelişmiş ülke siyasi bağımsızlığını kazanarak ulus devlet konumuna gelmiş ve bu ülkeler için kalkınma sorununu da gündeme taşınmıştır. Kalkınma ekonomisinin giderek ön plana çıktığı bu dönemde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişme farklılıkları artmış, 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan krizin aşılmasında Keynesci politikaların yetersiz kalması neoliberal politikalara geçişi kolaylaştırmıştır. Türkiye de bu konjonktürel gelişmeye uygun olarak 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci stratejiyi terk ederek dışa açık kalkınma stratejisini benimsemiştir. Bu yıldan itibaren Türkiye'nin ihracat ve ithalat büyüklükleri, dış ticaret hacminin/GSMH'ya oranı büyük ölçüde artmıştır. Üretimin sektörel yapısında sanayi lehine meydana gelen değişmeye paralel olarak, ihracatın sektörel kompozisyonu da zaman içinde değişime uğramıştır. Bu çerçevede 1980 yılından sonra toplam ihracat içinde tarımın payı azalırken sanayinin payı artmıştır.

1980 yılında sanayinin toplam ihracat içindeki payı %36'dan 1990 da %79.9'a yükselmiş, 2004 yılında ise %94.3'e ulaşmıştır. Tarımın toplam ihracattan aldığı pay ise 1980 yılında %57.4 iken, 1990 yılında %17.4'e gerilemiş ve 2004 yılında %4 olarak gerçekleşmiştir. 1980-2001 döneminde toplam imalat sanayi mal ihracatının büyük kısmının başta emek yoğun mallar olmak üzere kaynak yoğun ve ölçek yoğun mallardan oluşmasına karşın, uzmanlaşmış ve bilime dayalı malların toplam sanayi ihracatından aldığı pay düşük düzeydedir. Türkiye'nin teknoloji yönelimine dayalı olarak imalat sanayi ihracatı ve teknolojik gelişme göstergeleri incelendiğinde, imalat sanayi ihracatının önemli ölçüde emek yoğun, katma değeri düşük, fiyat esnekliği yüksek ancak gelir esnekliği düşük mallarda yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca konuyla ilgili istatistikler incelendiğinde, 1980 sonrası gerçekleşen ihracat artışlarının yatırım artışlarıyla beslenmediği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada dışa açık büyümenin Türkiye Ekonomisinin reel üretim düzeyine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyüme teorileri çerçevesinde birinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, dışa açıklığın sermaye birikimi ve teknolojik gelişme yoluyla verimliliği artırarak ekonomik

büyümeyle etkileyeceği hipotezi VAR (Vector Auto Regression) modeli yardımıyla 1988:1-2005:2 dönemi için sınanmıştır.

Çalışmada VAR modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar, etki-tepki fonksiyonları (impulse-response functions) ve varyans ayrıştırma (variance decomposition) tekniklerinden yararlanılarak yorumlanmıştır. Çalışmada dışa açıklıktaki bir şoka GSYİH'nın başlangıçta artış yönünde tepki verdiği, ancak ikinci dönemden sonra bu tepkinin azaldığı bulunmuştur. Yapılan ampirik uygulama sonucunda, içsel büyüme modellerinde öngörüldüğü gibi dış ticaretin bir politika aracı olarak milli gelir düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Ekonomisi 1980 öncesi döneme kıyasla 2000'li yıllarda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak ülke statik karşılaştırmalı üstünlükler temelinde rekabetçi baskıların çok yoğun yaşandığı katma değeri düşük mallar yoluyla küresel pazarda yer almanın dezavantajlarını yaşayan bir ülke konumundadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ticaret performansını ve rekabet gücünü arttırabilmesi için ürün çeşitliliğinin artırılması, yeni ürün, yeni süreç ve yeni organizasyondan oluşan "inovasyon" yeteneğinin geliştirilmesine önem verilmesi ve bu çerçevede insana, araştırma geliştirmeye yatırım yapılması gereklidir. Fiziki ve beşeri unsurlara yatırım yapılması aynı zamanda dışa açıklık kanalıyla ülkeye giren yeni bilgi ve teknolojinin öncelikle emilmesi ve daha sonra uyarlanması ve yeniden üretilmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda küresel dünya ekonomisinde faaliyet gösteren ekonomilerin dışa açıklığın yol açtığı risk ve tehditlerin üstesinden gelebilmeleri için ulusal kurum ve politikaları oluşturabilmelerinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALPAR, Cem. **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara: İTİA Yayını, 1985.

AGHION Phillippe and HOWITT Peter, **Endogenous Growth Theory**, Cambridge, Mass: MIT Press, 1998.

AUTY, M. Richard. **Resource-Based Industrialization: Sowing the Oil in Eight Developing Countries**, Newyork: Oxford University Press, 1990.

BALLASSA, Bela. **Development Strategies in Semi-Industrial Economies**, London: Oxford University Press, 1982.

_____. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları: Türkiye Deneyimi", **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Derleyen H. Avni HEDİLİ, Çev. Mustafa ÜZELER, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1986/270, Ankara, 1982.

_____. **The Structure of Protection in Developing Countries**, Baltimore: John Hopkins University Press, 1971.

BAŞKAYA, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2000.

BİÇERLİ, Kemal **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2000.

ÇARIKÇI, Emin. **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 5, Turhan Kitabevi, 1983, s.24.

CHENERY, H., ROBINSON S. and SYTQUIN M. **Industrialization and Growth: A Comparative Study**, New York: Oxford University Press, 1986.

- CUADROS Ana; ORTS Vicenta and ALGUACIL Maite, "Openness and Growth: Re-Examining Foreign Direct Investment, Trade and Output Linkages in Latin America", **Taylor and Francis Journals, The Journal of Development Studies**, Vol.40, 2004.
- DEMİR, Gülten. **Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994.
- DERVİŞ Kemal; J. DE MELO and ROBINSON, S. **General Equilibrium Models for Development Policy**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- DIXIT Avinash and VICTOR, Norman. **Theory of International Trade**, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- ENDERS, Walter. **Applied Econometric Time Series**, Canada: John Wiley and Sons Inc, 1995.
- ERKAN, Hüsni. **Sosyal Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması**, İzmir: Kondrad Adenauer Vakfı, 1987.
- ERKÖK YILMAZ, Şiir. **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayın No: 178, 1992.
- ESER, Uğur. **Türkiye'de Sanayileşme**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- EVANS, H. David. "Outward Orientation: An Assesment", **Export Promotion Strategies Theory and Evidence from Developing Countries**, Britain: Harvester Wheatsheaf, 1990.
- GELB, Alan. **Windfall Gains: Blessing or Curse**, Newyork: Oxford University Press, 1988.
- GHAI, Draham, Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi; Renee PRENDERGAST, Frances STEWART, Çev. İdil Eser, **Piyasa Güçleri ve Sosyal Kalkınma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- GROSSMAN M.Gene and HELPMAN. Elhanan **Innovation and Growth in the Global Economy**, Massachusetts Institute of Technology, 1991.

- GÖKBUNAR, Ramazan ve YANIKKAYA, Halit. **Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme**, Ankara: Odak Yayınevi, 2004.
- GUJARATI, N., Damodar. **Basic Econometrics**, Third Edition, Turkey: Literatür Yayıncılık, 1995.
- GÜNSOY, Bülent. **Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 1996.
- HAN, Ergül. **İktisada Giriş II**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi:1998
- HAN, Ergül ve KAYA, A.Ayşen. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Dördüncü Baskı, Eskişehir: ETAM A.Ş., 2002.
- HARBISON Frederick and MYERS A. Charles. **Education, Manpower and Economic Growth, Strategies of Human Resource Development**, New York: McGraw Hill, 1964.
- HUSTED Steven and MELVIN, Michael. **International Economics**, Second Ed., USA: Harper-Collins College Publishers, 1993.
- İŞİĞİÇOK, Erkan. Zaman **Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi Türkiye’de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.
- KALDOR, Nicholas. **Causes of Slow rate of Growth in the United Kingdom: an inaugural lecture**, London: Cambridge University Press, 1966.
- KARA, Uğur. **Sosyal Devletin Yükselişi ve Çöküşü**, Ankara: Maki Basın Yayın, 2004.
- KARLUK, S.Rıdvan. **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1995.
- KARLUK, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 6.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Eylül 2002.

KAZGAN, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985.

KAZGAN, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, (Ankara: Remzi Kitabevi, 3.Basım, 1984.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1994.

KRUGMAN, R. Paul. **Rethinking International Trade**, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994.

KRUEGER, O. Anne. **Foreign Trade Regimes and Economic Development**, Vol X: Liberalization Attempts and Consequences, Cambridge: Ballinge Press for NBER, 1978.

KUTLU, Erol. **Dünya Ekonomisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1998.

LITTLE Ian; SCITOVSKY Tibor and SCOTT, Maurice. **Industry and Trade in Some Developing Countries**. London and New York, Oxford University Press for OECD, 1970.

MADDALA, G.S., Introduction to Econometrics, Second Edition, New York: Macmillan Publishing Company, 1992.

MCKINNON, L. Ronald. **Money and Capital in Economic Development**, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1973.

MELICIAN, Valentina. **Technology, Trade and Growth in OECD Countries, Does Specialisation Matter?**, Routlege Studies in the Modern World Economy, London, 2001.

ÖZGÜVEN, Ali. **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.

PAMUK, Şevket. **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913**, Ankara: Yurt Yayınevi 1984.

RICARDO, David. **Principles of Political Economy**, Pelican Classics, 1971.

_____. **Ekonomi Politiğın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev.:Tayfun ERTAN), İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 1.Baskı, 1997).

RODRIK, Dani. **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli**, İstanbul: Sabah Kitapları: 107, 2000.

SALVATORE, Dominick. **International Economics**, Third Edition, New York: Macmillan Publishing Company, 1990.

SAY, Jean Baptiste. **A Treatise on Political Economy**, Vol 1, Transleted by C.R. Prinsep Boston: Well and Lily, 1821.

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 11.Baskı, İstanbul: 1996.

SHAW, S. Edward **Financial Deepining in Economic Development**, New York: Oxford University Press, 1973.

SMITH, Adam. **The Wealth of Nations**, New York: Modern Library, 1937.

SÜALP, N. **“İktisatta Zaman Serileri ve Koentegrasyonun Yeri ve Kullanımı Üzerine”**, **İktisat Dergisi**, Ekim 1997.

ŞENSES, Fikret ve TAYMAZ, Erol. “Unutulan bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

TODARO P. Michael and SMITH C. Stephen. **Economic Development**, 8th Edition, United Kingdom: Adison Wesley, 2003.

TÜRKKAN, Erdal. **Ekonomi ve Demokrasi**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 2, Ankara: Turhan Kitabevi, 1996.

TÜRKKAN, Erdal. “Türkiye’de Sanayileşme”, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, 2001.

ÜLGENER, Sabri. **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Altıncı Baskı, İstanbul: Der Yayınevi, 1980.

WILLIAMSON John and MAHAR, Holly. **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, Çev.:Güven DELİCE, 1. Basım, Ankara: Liberte Yayınları, 2002.

YELDAN, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

YILDIRIM, Kemal ve KARAMAN, Doğan. **Makro Ekonomi**, Eskişehir: Etam A.Ş., 1999.

MAKALELER

ARROW, J. Kenneth. “The Economic Implications of Learning by Doing”, **Review of Economic Studies**, Vol: 29, 1962.

BALASSA, Bela. Exports and Economic Growth Further Evidence, **Journal of Development Economics**, Vol: 5, 1978.

BALDWIN, Robert. “Trade Policies in Developed Countries”, **Handbook of International Economics**, Vol.5, No.2, 1984.

BARRO, Robert. Economic Growth in a Cross Section of Countries, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, May 1991.

BAHMANI-OSKOOEE Mohsen and NIROOMAND, Farhang.“Openness and Economic Growth”, **Applied Economics Letters**, 6, 1999.

BECKER, S. Gary. “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings, October 1962.

BEN-DAVID, Dan. “Equalizing Exchange: Trade Liberalization and Income Convergence”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.108, No:3, August 1993.

- BHADURI, Amit. "Implications of Globalization for Macroeconomic Theory and Policy in Developing Countries", **Globalization and Progressive Economic Policy**, Cambridge University Press, 1998.
- BHAGWATI, Jagdish. "Rethinking Trade Strategy", **Development Strategies Reconsidered**, US., Third World Policy Perspectives No: 5, Overseas Development Council, 1986.
- BLANKENAU, William and KOSE, M.Ayhan; YI, Kei-Mu. "Can World Real Interest Rates Explain Business Cycles in a Small Open Economy", **Journal of Economic Dynamics and Control**, 25, 2001.
- CABALLE J. and SANTOS, M. S. "On Endogenous Growth with Physical and Human Capital", **Journal of Political Economy**, Vol. 101, No. 6, 1993.
- CALDERON, Cesar; CHONG A. and LOAYZA, Norman. "Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries", **Contributions to Macroeconomics**, Vol.2, Issue 1, July 2000.
- CHOUNDHURY, Masudul Alam. "How Effective is Human Resource Planning in Developing The Third World", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt No: 10, Sayı 3, 1983.
- CHOW, C.Y. Peter. Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs, **Journal of Development Economics**, Vol. 26, Issue 1, June 1987.
- COLLINS Susan and Bosworth BARRY, "Economic Growth in East Asia: Accumulation Versus Assimilation", **Brookings Paper on Economic Activity** 2, 1996.
- DE LONG, J.Bradford and SUMMERS, Lawrence. "Equipment Investment and Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, 106, 1992.
- DENISON, F. Edward. "Education, Economic Growth, and Gaps in Information", **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, Part: 2, October, 1962.
- DERELİ, Toker, **Sosyal Diyalog, Demokratikleşme, Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar**, Birleşik Metal İş Yayınları, 97/2, İstanbul, 1997.

- DOLLAR, David. Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985, **Economic Development and Cultural Change**, 40, Nisan.
- DOWRICK Steve and NGUYEN Duc-Tho, "OECD Comparative Economic Growth 1950-85: Catch Up and Convergence", **American Economic Review**, Vol: 79, December 1989.
- EATON, Jonathan and KORTUM, Samuel. "Trade in Ideas: Patenting and Productivity in OECD", **Journal of International Economics**, ed. By G. Grossman and K.Rogoff, Vol. 3, Elsevier Science, 1996, s.3.
- EDWARDS, Sebastian. Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries, **Journal of Economic Literature**, Vol:31, September 1993.
- ESER, Kadir. "Finansal Liberalizasyon Politikalarının Makroekonomik Performans Üzerindeki Etkileri", **Hazine Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 1996.
- ESER, Kadir ve BELET, Nuran Halise. "Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinde Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılacak Dersler", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Ağustos 2000.
- EŞ, Mecit. "1980 Öncesi Planlı Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi", **Kütahya İ.İ.B.F. Yılığ**, 1992.
- ETHIER, J. Wilfred. "National and International Returns to Scale in Modern Theory of International Trade", **American Economic Review**, Vol. 72, 1982.
- FRANKEL A. Jeffrey and ROMER, David. "Does Trade Cause Growth", **The American Economic Review**, Vol. 89, No. 3, June 1999.
- GAVIRIA Alejandro ve diğerleri. "Political Institutions and Growth Collapses", **Inter-American Development Bank, Research Department**, Working Paper 419, (May 2000).
- GÜRAK, Hasan. "Teknoloji Transferi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar", **İktisat Dergisi**, Şubat-Mart 1999.

- HAN, Ergül. "Piyasa Ekonomisi I", **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, Mayıs 2002.
- JUNG S., Woo and MARSHALL, J. Peyton. "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", **Journal of Development Economics**, Vol.18, May-June 1985.
- KALDOR, Nicholas and MIRRLEES A. James, "A New Model of Economic Growth", **Review of Economic Studies**, 29, 1962.
- KARACASULU Nilüfer, "Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:6, Sayı:20, Ocak 2001.
- KAVOUSSI, M.Rostam. "International Trade and Economic Development: The Recent Experience of Developing Countries", **Journal of Developing Areas**, April 1985.
- KIKER, B.F. "The Historical Roots of The Concept of Human Capital", **The Journal of Political Economy**, Vo.74, No.5, October 1966.
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut "Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi", **Uluslararası (Makro) İktisat Okumalar**, Ankara: TDFOB Yayıncılık, 1996.
- KNACK, Stephen and KEEFER, Philip. "Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross Country Investigation", **Quarterly Journal of Economics**, 112, 1997.
- KRUEGER, O. Anne. Trade Policy as an Input to Development, **American Economic Review**, 70, May 1980.
- KRUGMAN R., Paul. "Intraindustry Specialisation and the Gains from Trade", **Journal of Political Economy**, Vol. 89, 1981.
- LEVINE Ross and RENELT, David. A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions, **American Economic Review**, 82, (4), 1992.
- LUCAS, E. Robert. "On the Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics** 22, 1988.

- LUCAS, Robert. On the Mechanics of Economic Development, **Journal of Monetary Economics**, Vol. 22, 1988.
- MINCER, Jacob. "Investment in Human Capital and Personal Income Distribution", **The Journal of Political Economy**, Vol: 66, No: 4, August 1958.
- NELSON R. Richard and PACK, Howard. "The Asian Miracle and Modern Growth Theory", **The Economic Journal**, 109, 1999.
- PERRAULT, Jean-François "Private Capital Flows to Emerging Market Economies", **Bank of Canada Review**, Spring 2002.
- RATI, Ram. "Imports and Economic Growth: A Cross Country Study", **Economia Internazionale**, 43, 1990.
- REBELO T. Sergio, "Long Run Policy Analysis and Long Run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol 99, June 1991.
- RIVERA BATIZ A. Luis and ROMER M.Paul, "Economic Integration and Endogenous Growth", **The Quarterly Journal of Economics**, May 1991.
- ROMER, Paul. "Crazy Explanations for the Productivity Slowdown", **NBER Macroeconomics Annual**, 1987.
- ROMER, M.Paul. "Endogenous Technological Change", **The Journal of Political Economy**, Vol: 98, No: 5, 1990.
- ROMER, M. Paul. "Increasing Returns and Long-run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5, 1986.
- SABIR, Hasan **Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 39, Sayı: 7, Mayıs 2002.
- SACHS D. Jeffrey, "External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia", **Brooking Papers on Economic Activity**, 2, 1985.
- SARKAR, Prabirjit. "The Singer-Prebisch Hypothesis: A Statistical Evaluation", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 10, Issue 4, 1986.

- SCHNEIDER, Friedrich and WAGNER, F. Alexander. **Institutions of Conflict Management and Economic Growth in The European Union**, Published in *Kyklos*, 5484, 2001.
- SCHULTZ, W. Theodore. "Investment in Human Capital", **The American Economic Review**, Vol.51, No.1, March 1961.
- SOLOW, M. Robert. "A Contribution to the Theory of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol 70, No.1, February 1956.
- SOYAK, Aklan. "Doğu Asya'da Teknolojik Yetenek ve Sınai Derinleşme: Gelişmekte olan Ülkeler için Sanayi Politikası Sonuçları", **Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi**.(Prof.Dr. Halil NADAROĞLU'na Armağan Sayı), Sayı.1, Cilt14, 1998.
- STOKEY, N.L. "Learning by Doing and the Introduction of New Goods", **Journal of Political Economy**, Vol. 96, 1988.
- STREETEN, Paul. **Trade Strategies for Development: Some Themes for the Seventies**, *World Development* 1, 1973.
- ŞAHİNALP, Bülent. "Doğu Asya Ülkeleri Nasıl Başardılar?", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı 1, Nisan 1996.
- SINHA, Dipendra and SINHA, Tapen. Openness, Investment and Economic Growth in Asia, **Indian Economic Journal**, Vol: 40, No. 4, April-June, 2002.
- TOGAN, Sübidey. 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu, **Türk Eximbank Araştırma Dizisi**:1, 1993.
- TUNÇ, Mehtap "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **D.E.İ.İ.F Dergisi**, Cilt no 8, Sayı no 2, 1993.
- UÇKAN, Banu. Gelirler Politikası ve Sosyal Diyalog, **Çimento İşveren Dergisi**, C:13/1, Ocak 1999.
- WEISBROD, A. Burton "Education and Investment in Human Capital", **The Journal of Political Economy**, Vol.70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings, October 1962.

YILMAZER, Mine. "Yoksulluğun Önlenmesinde Toplumsal Reformun Gerekliliği", **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, , Cilt: 2, Sayı:1, Yıl: 2004.

YOUNG, Alwyn. "Learning by Doing and Dynamic Effects of International Trade", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2, May 1991.

_____. "Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience", **The Quarterly Journal of Economics**, CX (3), August 1995.

RAPORLAR, ETÜDLER, BİLDİRİLER VE DİĞER KAYNAKLAR

AFONSO, Oscar. "The Impact of International Trade on Economic Growth", **Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto, FEB Working Papers**, 106, May 2001.

ALCALA Francisco and CICCONE Antonio, "Trade, Extent of the Market, and Economic Growth 1960-1996", **Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabro, Economics Working Papers**, No. 765, February 2003.

ARORA, Vivek and VAMVAKIDIS Athanasias. The Impact of U.S. Economic Growth on the Rest of the World: How much does it matter?, **IMF Working Paper**, WP/01/119, August 2001

ARORA, Vivek and VAMVAKIDIS, Athanasias. "How Much Do Trading Partners Matter for Economic Growth?", **IMF Working Paper**, WP/04/26, February 2004.

BALDWIN, E. Robert. Openness and Growth: What is the Empirical Relationship?, **International Seminar on International Trade: Challenges to Globalization**, May 24-25, Stockholm, Sweden, March 2003.

BARBAROS, Funda. Küreselleşme Sürecinde Devletin Değişen Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **2004 İktisat Kongresi, Tebliğ Sunuşları: Kamuda İyi Yönetişim**, 5-9 Mayıs 2004.

- BARRO, J. Robert; Xavier Salai MARTIN. “Regional Growth and Migration: A Japan-US Comparison”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4038, (March 1992)
- BARRO, Robert and MARTIN, Xavier Salai. Convergence across States and Regions, **Brookings Paper on Economic Activity**, No.1, 1991.
- BARRO, Robert; MANKIW, N.Gregory and MARTIN, Xavier Salai. “Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 4206, 1992.
- BERGE, Kersti. Trade and Development Strategy Options for the Poorest Countries. A Preliminary Investigation”, **Institute of Development Studies**, Working Paper 12, December 1994.
- BOND Steve; LEBLEBİCİOĞLU Asli and SCHIANTARELLI Fabio. Capital Accumulation and Growth: A New Look at the Empirical Evidence, Economics Group, Nuffield College, **University of Oxford, Economic Papers**, No. 2004-W08, 17 March 2004.
- BULUTAY; Tuncer. **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, DPT, Ankara, 1995.
- CALDERON, Cesar and LOAYZA Norman; Schmidt-HEBBEL Klaus, External Conditions and Growth Performance, **Central Bank of Chile**, Working Papers No 292, December 2004.
- COE, T. David, HELPMAN, Elhanan; HOFFMAISTER W. Alexander. “North-South R&D Spillovers”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 5048, March 1995.
- CONNOLLY, P. Michelle, “The Dual Nature of Trade: Measuring Its Impact on Imitation and Growth”, **Discussion Paper 31**, Duke University, Economics Department, Durham, 2001.
- DOLLAR David and KRAAY, Aart. Trade, Growth, and Poverty, **Policy Research Working Paper Series** 2615, the World Bank, June 2001.

DPT. **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000**, Ankara, Aralık 2002.

_____. **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara , Ocak 1963.

_____. **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**.

_____. **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2003**, Ankara 2004.

_____. **Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, Ankara, Aralık 2003.

_____. **Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2003**.

_____. **Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2004**.

EASTERLY, William; ISLAM Roumeen and STIGLITZ, E. Joseph. “Shaken and Stirred: Explaining Growth Volatility”, **Proceedings of the Annual Bank Conference on Development Economics**”, B.Pleskovic and N. Stern, eds., Washington, D.C., The World Bank Group, January 2000.

EDWARDS, Sebastian. “Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 5978, March 1997.

EĞE, Ahmet Alpar. “OECD Ülkelerinde Yenilik Sistemleri ve Türkiye için Durum Değerlendirmesi”, **DPT Uzmanlık Tezleri**, Aralık 2002.

FATAS, Antonia. “The Effects of Business Cycles on Growth”, **Central Bank of Chile Working Papers**, No 156, May 2002.

FRANKEL, A. Jeffrey; ROMER, David and CYRUS, Teresa. “Trade and Growth in East Asian Countries: Cause and Effect?”, **NBER Working Paper**, Working Paper No. 5732, (August 1996).

- FRATZSCHER, Marcel and BUSSIÈRE, Matthieu “Financial Openness and Growth: Short-Run Gain, Long Run Pain”, **European Central Bank, Working Paper Series** No. 348, April 2004.
- GAVIRIA, Alejandro; PANIZZA, Ugo; SEDDON, Jessica and STEIN, Ernesto. "Political Institutions and Growth Collapses", **Inter-American Development Bank, Research Department Working Paper 419**, May 2000.
- GÖKER, Aykut. “İnovasyonda Yetkinleşmek: Rekabet Üstünlüğüne Giden Yol...Türkiye'nin Bilim-Teknoloji-İnovasyon Politikası Üzerine Derlemeler”, **Ekonomik Yaklaşım: Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Yayın Organı Kongreler Dizisi II**, 7-8 Kasım 2001.
- GROSSMAN M. Gene and HELPMAN, Elhanan. “Endogenous Product Cycles”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 2913, March, 1989.
- GYLFASON, Thorvaldur. “Lessons from the Dutch Disease: Causes, Treatment, and Cures”, **Statoil-Econ Conference Volume**, The Paradox of Plenty, March 2001.
- HNATKOVSKA Viktoria and LOAYZA Norman, “Volatility and Growth”, **World Bank Policy Research Working Paper No 3184**, December, 2004.
- IMF, **World Economic Outlook**, Washington, D.C., May, 1997.
- JONATHAN, Coppel, Jean-CHRISTOPHIE, Dumont and IGNAZIO, Visco "Trends in Immigration and Economic Consequences, **OECD Economics Department Working Papers**, No: 284, 2001.
- KOSE Ayhan, PRASAD, S. Eswar and TERRONES, E. Marco. “How Do Trade and Financial Integration Affect the Relationship Between Growth and Volatility”, **IMF Working Paper**, WP/05/19, January 2005.
- KRUEGER, O. Anne. “Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey”, **A Special Conference Series on Foreign Trade Regimes and Economic Development**, Vol. 1, NBER,1974.
- MISHKIN, S. Frederic. “Anatomy of Financial Crisis”, **NBER Working Paper**, Working Paper No. 3934, December 1991.

NOWAKOWSKI, M. Joseph. "Openness and Efficiency The Effect of Trade on Aggregate Efficiency", **Academy of Business and Administrative Sciences International Conference**, Budapest, Hungary, July 14, 1998.

OECD. **The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Development**, February 2001.

_____. **Open Markets Matter: The Benefits of Trade and Investment Liberalisation**, Paris, OECD, 1998.

PRASAD, Eswar ve diğerleri. **Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence**, IMF Occasional Papers, No. 20, 27 May 2004.

RAMEY Garey and A. RAMEY Valeria. "Cross Country Evidence on the Link Between Volatility and Growth", **NBER Working Paper**, No. 4959, December 1994.

RODRIGUEZ Francisco and RODRIK, Dani. "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to The Cross-National Evidence", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 7081, April 1999.

RODRIK, Dani. "Institutions for High-Quality Growth : What They are and How to Acquire Them", **NBER Working Paper**, Working Paper No: 7540, February, 2000.

_____. Trade Strategy, Investment and Exports: Another Look at East Asia, **NBER Working Paper Series**, Working Paper 5339, November, 1995.

ROMER, M. Paul. "New Goods, Old Theory, and The Welfare Costs of Trade Restrictions", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No: 4452, September 1994.

SACHS D. Jeffrey and WARNER, M. Andrew. "Natural Resource Abundance and Economic Growth", **NBER Working Paper Series**, Working Paper 5358, December 1995.

SACHS, D. Jeffrey ve diğerleri. "Economic Reform and the Process of Global Integration", **Brookings Paper on Economic Activity**, Vol. 1995, No 1, 1995.

SATYANATH Shanker, SUBRAMANIAN, Arvind. "What Determines Long-Run Macroeconomic Stability? Democratic Institutions", **IMF Working Paper**, WP/04/215, (30 November 2004).

SINGER, W. Hans and GRAY, Patrica. Trade Policy and Growth of Developing Countries, Some New Data, World Development, Pergaman Press, UK, Vol.11, No.3, 1988.

TCMB. **1999 Yıllık Rapor.**

_____. **2000 Yıllık Rapor.**

_____. **2002 Yıllık Rapor.**

_____. **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mayıs 2002, Ankara.

TÜRKER, Tuba. "Dünya Ticaret Örgütü Üyeliği Sonrasında Yabancı Sermaye'nin Çin'e ve Türkiye'ye Yönelişinin Karşılaştırılması", **Dünya Gazetesi**, 3 Kasım 2003.

UTKULU, Utku ve KAHYAOĞLU Hakan, "Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye'de Büyümeyi Ne Yönde Etkiledi?", **Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni** 2005/13, Ekim 2005.

WHALLEY, John. Recent Trade Liberalization in the Developing World: What is Behind it, and Where it Headed?, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No 3057, August, 1989.

WEISS, John. "Export Growth and Industrial Policy: Lessons from East Asian Miracle Experience", **ABD Institute Discussion Paper**, No.26, February, 2005.

WORLD BANK, **World Development Report 1990**, Poverty, Oxford University Press.

WORLD BANK. **World Development Report 1995**, Workers in an Integrating World, Oxford University Press.

_____.World Development Report 1987, Oxford University Press, 1987.

_____.**The East Asian Miracle Economic Growth and Public Policy**, Oxford University Press, 1993.

ZHANG, Shuo. “A Panel Study of Openness-Growth Linkage”, **Syracuse University, Working Paper Department of Economics**, 2003.

UTKULU, Utku; ÖZDEMİR, Durmuş. “Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey?”, **International Conference on Policy Modeling**, July 3-5, 2003.

TOKER, Murat. **Mali Saydamlık ve Türkiye**, Performans Denetimi Kurumu, Ankara 2002.

EvIEWS 4.0 **Users Guide**, Quantative Micro Software, Second Edition, 1998.

Türkiye’de Saydamlığın Arttırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi Çalışma Raporu, Yönlendirme Komitesi, (Ankara, Ocak 2002)

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>

<http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

<http://www.devdata.worldbank.org/dataonline/>

<http://www.dtm.gov.tr/ihr/dvyardim/devyardnot.doc>

<http://www.galbithink.org/topics/ea/budget.htm>

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/1999/02/data/index.htm>

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/02/data/1.2pdf>

<http://www.intracen.org>

<http://www.unesco.org>

<http://wwwtest.aup.edu/lacea2005/system/step2-php/papers/calderon-loayza.pdf>

“Cesar CALDERON, Norman LOAYZA, Klaus Schmidt-HEBBEL, Openness, Vulnerability, and Growth, April 2005, s.5-6.”

<http://cepa.newschod.edu/net/essays/classicalgrowth.htm>. “Classical Growth Theory: From Smith to Marx” (12 Nisan 2002)

<http://ksghome.harvard.edu/~drodrik.academic.ksghome/global.pdf>. “Dani RODRIK, "Globalization Social Conflict and Economic Growth", (26 Mayıs 2003)

<http://www.foreigntrade.gov.tr/TİCARET/DTGERGİ/ekim98/trkdistic.htm>. “EGE, A. Yavuz. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21.Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler”

<http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/about>. "Current Dynamics of International Labour Migration: Globalisation and Regional Integration", (13 Nisan 2005)

www.imf.org/external/np/exp/facts/globstab.htm, "How to IMF Promotes Global Economic Stability", (April, 2004 ve 22 Haziran 2005)

www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/tem2000/teknoloji.htm, KAR, Nilüfer "Teknoloji ve Transferi", s.1. (10 Mayıs 2004)

<http://www.eadn.org/reports/iwebfiles/i01.pdf>. KRONGKAEW, Mehdi. “Income Distribution and Sustainable Economic Development in East Asia: A Comparative Analysis”, (20 Aralık 2005).

www.ssu.missouri.edu/ssu/AGEC/CITE/scale/scale1.htm “Looking in Some of Right Places: Where Are the Economics of Scale?” (13 Mayıs 2004).

www1.worldbank.org/wbief/trade/if/files/madagascar_dtis_v2_en.pdf. "Openness and Growth Madagascar's Performance in Perspective" (20 Kasım 2005)

<http://home.ku.edu.tr/~zonis/fall02/postwar.PDF>, ÖNİŞ, Ziya. Postwar Development Performance of The Turkish Economy: A Political Economy Perspective, (18 Aralık 2005).

<http://www.crec.auckland.ac.nz/crnc/aaron/tradegrow.pdf>. SCHIFF, Aaron. Some Connections Between International Trade and Endogenous Growth., (16 Haziran 2002).

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=178134>. TAŞKIN, Murat. 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, (5.Kasım.2005)

www.worldbank.org/wbiiep/trade/if/files/. Openess and Growth Madagascar's Performance in Perspective, (8 Eylül 2004)

www.enyox.com/dev/unido_tcb/upload/files/CMSEditor/WTO_trading_into_he_future.pdf . "Trading into The Future 2001" (7 Mart 2004)